

Ибраһым Юсупов

Шығармаларының еки томлығы

II том

(Қосықлар хәм поэмалар)

«Қарақалпақстан» - 1979

Бул жыйнаққа Қарақалпақстан халық шайыры Ибраһым Юсуповтың тийкарынан 1973-1976 жыллары жазған қосықларынан, соның менен бирге шайырдың түрли ўақтағы жазылған поэмаларынан сайландылары кирген.

Китап шайырдың туўылғанына елиў жыл толыў күнине арналып шығарылып отыр.

ҚОСЫҚЛАР

СОНДАЙ БИР ЕЛ МЕНИҢ ЕНШИМЕ ТИЙГЕН

Сондай бир ел мениң еншиме тийген;
Жети ықлым жайғасқандай кеңлиги,
Көринеди хәр адамнан, хәр үйден
Хәмме халыққа бирдей ығбал, теңлиги.
Меридианлар сымын сүйретип өтер,
Лайнер тынып ушқан шексиз жеринен.
Бирақ мен сүйгенде ол сыйып кетер
Жудырықтай жүрегимниң төрине.

Арқасы ақ қайың болып ырғалар,
Қублада таўлары бийик турады.
Волга хәм Әмиўдей уллы дәрьялар
Хәр түрли теңизге куйып турады.
Бунда қурылысы өзге тиллер бар,
Халықлар бар тарийхы табақласпаған,
Бирақ бир анадан туўғандай олар,
Жаны жаным менен сабақлас маған.

Сондай бир ел: хәр жигити, хәр қызы,
Бәри сулыў, бәри мәртликке қардар,
Бунда адамлар атомға муз жарғызып,
Жерде отырып айда луноход айдар.
Бир дарағын Ыатан тоғайларының

Бир осколка жырып кетсе аярман,
Бирақ пүткіл дүнья халықларының
Бахты ушын жан бериўге таярман,

Бул уллы-кишиниң ортақ дияры,
Жетпис тилде қосық жаңлатып турар.
Хәтте бир белгисиз авар ҳаялы
Шайыр туўа ғойса, Ғамзатов болар.
Бир аз санлы халықтың улыман мен де,
Бирақта менде бар ең уллы Ытан.
Қайра-қайра басып жүрсем бул жерди,
Мен әйемги Антейден де мықлыман.

Сондай бир ел мениң еншиме тийген:
Мийнеткеш инсанның жаңа дүньясы.
Пешанасын бахыт қуяшы сүйген,
Океандай толы ығбал кәсасы.
Мен сондай дәўлетли елден боламан,
Қайсы байлығымнан келсең де сорап,
Зәриў болғанында бере аламан,
Бир қысым топырағын бермеймен бирақ.

Февраль, 1975-жыл. Нөкис,

БИР АДАМДЫ БИР АДАМ

Қандай жақсы, бирадар,
Адамзаттың жүреги!
Бир адамды бир адам
Жандай жақсы көреді.

Бир адамды бир адам
Сүйип қалар танысса,
Бир адамды бир адам
Сағынады алыста.

Кетсе биреў арадан,
Биреў жоқлап жылайды.
Бир адамнан бир адам
Барып кеңес сорайды.

Оқ атылса биреўге,
Жанын тигип гиреўге,
Жетип барар сүйеўге
Бир адамды бир адам.

Нәпсин тыйып нан берер,
Тамырынан қан берер,
Керегинде жан берер

Бир адамға бир адам.

Океаннан армаған
Азап шексе Корвалан ...
Гүрес пенен қорғаған
Бир адамды бир адам.

Жақсылық өсип өнер ме,
Миллионды миллион сүйер ме,
Сүймегенде егер де
Бир адамды бир адам.

Ишип мийрим кәсасын,
Тас жүреклер босасын.
Бәрхәма сүйип жасасын
Бир адамды бир адам!

Сентябрь, 1975-жыл.

ҚАРАҚАЛПАҚТЫ КӨП МАҚТАМА КӨЗИМШЕ

«Бир халық көрдим, жүреги
Көринер қабырғасынан»
(*Михаил Луконин.*)

Қарақалпақты көп мақтама көзимше,
Қармаққа тез қабатуғын балықпан.
Хәр кимнің бар әззи жери өзінше,
Шортанымдай аңқылдақлау халықпан.

Бул кисини көзге мақтаудан көре,
Пайдалырақ минин тауып сөккениң.
«Қарақалпақ жақсы халық» дегенге
Бабам шешип берип кеткен шекпенин.

Жалғыз атын сойып берип қонаққа,
Жаяу қалып бул халық талай тарыққан,
Соны айтып мақтайғойсаң бирақта,
Оннан да зорын көрсететин халықпан ...

Беглиги көп йошып кетсе бул халық,
Дәстанларды қойдай дизип матаған.
Хәмме халықты қарақалпақтан шығарып,
Өз тарийхын баслар Адам атадан ...

Мийнет десе жең түринген палұандай,
Арбаға тау тийе десе тийеген.

Дослық десе жулдыз таўып алғандай.
Халқымның ак көкирегін сүйемен.

Жек көрсе ол, «жек көремен сени» - деп,
Саған барып айтпағанша тынбайды.
Бир пул тапса, «бай деп санаң мени» деп,
Есип жумсап куртпағанша тынбайды.

Сумлық қылса сыр алдырар баладай,
Кеўилшеклик минезине күйемен.
Ал енди онық кең жазийра даладай
Азаматлық кең пейилин сүйемен.

Тайын мақтап, атын минсең - сынамас,
Мен бул халықтың минезине қанықпан.
Кеўлим мениң Жәйхун менен сағалас,
Хәр нәрсеге йошатуғын халықпан.

Жыллы сөз еситип көрмей жасында,
Өгей өскен бала кәмалға келди.
Ленин берген дәўлеті бар басында,
Мақтанарлық жағы көп оның енди.

Жақсы сөзге жан семирер деген бар,
Хошаметке хәр ким хәўес өзінше.
Сондадағы өтинемен, адамлар:
Қарақалпақты көп мақтамаң көзимше ...

1974-жыл, январь.

ШАЙЫР

(М.Ю.Лермонтовқа)

Халық өз жүрегинен тамшы қан алып,
Ұатан топырағына қарып сап хұждан,
Өлмес руўхы менен үрлеп дем салып,
Уллы нийет пенен жан берер оған.
Шийрин зибан берип туўған анасы,
Мухаббат бесигин оның тербетер,
Асқар таў, ағар суў, тоғай, даласы
Бәри оны танып тәрбият етер.
Ол сөйтип даўылдан тынышлық излеп,
Бир ақшамда жалғыз жолға түседі.
Кеўлинде қарлы шың аспанды гөзлеп,
Жулдыз жулдыз бенен сәўбетлеседі.
Орфейдің сыйқырлы сазын жаңлатып,
Ол жақсы сезимге интимақ етер.

Дүньяның кең, гөззаллығын аңлатып,
Тар пейилли инсанларға үйретер.
Пәлектиң гәрдиши, заманның иси
Жүрек тарын шертип турады бирдей.
Еркинлик, өмирге деген ышқысы
Тийген жерин өртер Демон ләбиндей.
Қас қақбас ким оған гөзлеп оқ атса,
Мәңги күлер өзін атқан жаўына.
Инсанияттың арына ким қол қатса,
Дуэльге шақырар ол Машук таўына.

Кисловодск, 1974-жыл, октябрь.

* * *

Несийбең ақ болсын қысқы даладай:
Қызыл түлки аўнап азанғы қарға,
Аяз күн қахәри шағылсып нурға,
Кеўлиң—тай шапқылап шыққан баладай.

Кеўлиң ыссы болсын жазғы даладай:
Әрман теңизиндей булдырап сағым,
Суў хәм саяны ең сағынар ўағың,
Түн—рәхәт. Жулдызлар парлап жанады-ай.

Өмириң жайнасын бәхәрги даладай:
Қара нөсер менен таўдан сай қулап,
Булт артында қызыл-жасыл айқулақ,
Инсан үмитлери гүллер лаладай.

Ақылың кәмил болсын гүзги даладай:
Жантақ сөклеп, хаўа мумдай тынығар,
Кеўилиң әллекимди аңсап зарығар,
Төбеңде шырылдап торғай турады-ай...

АТЛАР

Атлар, атлар. Алыс кеткен қыялдай,
Төрт аяқтан төгилген гүл хәнери.
Жулдыздай, дәрьядай, сулыұ хаялдай —
Тәбияттың йошлы дәретпелери,
Дойнақ пенен жазып дүнья тарийхын,
Планетаны дүсирлетип өттиңиз.
Үрkip даўысынан машиналардың,
Сахна артына шапқыласып кеттиңиз.
Адам жүрисиңнен қанәет қылмай,
Жүўениңди бастан сыйырып алды.
Баяғы даўрықлы даңқыңыз, ай-хай,
Енди тек шайырдың қосығында қалды.
Заман қатты кетти. Ете алмас қайыл
Оны хәтте лайнерлердің пәрўазы.
Жер танабын қанша куўырған сайын,
Сонша асығады, болмай ыразы.
Ийең сени минбес жаяў қалса да,
Машинада оның ғарези-қасты.
Жолда авария аңлып турса да,
Олар мотоцикллерге жармасты.
Сиз тек мал атыңыз бенен бул күнде,
Елден аўлақ дүркиресип жүресиз,
Техас даласында, қырғыз жеринде,
Поездлар даўысына қулақ түресиз.
Ал енди уллы той күни шаў-шуўлы—
Бәйги хәм ылаққа шыққанда сизлер,
Адам намысы ушын қайтип шабыўды
Ат намысы менен көрсетесизлер...
Әне, жылқы үйири көлге қулады,
Жаныўар бир жийрен қасқа тайыншақ,
Таң алдында не деп киснеп турады,
Жаңа туўған Шолпан жұлдызға қарап!?

Атлар, атлар!
Мәңги досты адамның...

Июнь, 1974-жыл.

ӘМИҰ ЖАҒАСЫНДА ЖАЙНАП ТУРАРСАҢ

(Тақия тас гидроузелиниң ашылыұ салтанатында оқылған қосық)

Уллы қурылыс—абаданлық тарнаўы,
Брыс қазанындай қайнап турарсаң.
Биз дәреткен дәўран болып нурланып,

Әмиу жағасында жайнап турарсаң.

Аяның тирелип айдын көллерге,
Атағың жайылып елден елдерге,
Әбихаят суың беріп шөлдерге,
Бахыт булағындай қағлап турарсаң.

Мәртлер қуйған сени дәрпенбес тастан,
Турарсаң көп дәуір өтмріп бастан.
Суу қаққында сен бир әжайып дәстан,
Дәуиримиздің даңқын жырлаптурарсаң.

Серлесен хорезм шахлардың ұақтың,
Суу қыт болса таслап қаштылар тахтын,
Тарийхын тыңласаң қарақалпақтың,
Суу бойында «суу» деп шырлап турарсаң.

Суу—бул уллы тарийх, тамыры арыда,
Суу болған халықтың ахыу-зары да.
Хәттеки Бердақтың қосықлары да
Еле суу сорайды, тыңлап қарасаң.

Ленин еди халқыма жер, суу берген,
Октябрьден қайтып өшпес нур берген.
Сол себепли, уллы құрылыс, бул жерден
Көсемнің атында арнап турарсаң.

Минерсең Жәйхүнди жалынан қармап,
Жигирма үш тоғыртқадан сен харлап,
Қырқыуға айдалған қойдай топарлап,
Асау толқынларды айдап турарсаң.

Өриң Түйемойын шалқарлы қауыз,
Тыным табар дегиш деген жалмауыз,
Қарақалпақ хәм Хорезм, Ташауыз,
Әспек етпей, кеулин шағлап турарсаң.

Пахта кәни болар шөлге суу барып,
Жантақлы далада бағлар ырғалып.
Алтын кирпич ақ салылар салланып,
Гүлте жоңышқа болып нурлап турарсаң.

Өриң Төрткүл, ығың Қоңырат болып,
Сен суу берген жерлер шын абад болып,
Гүлабы, гүрбеги, торнабат болып,
Ширең тил айырып торлап турарсаң.

Астыңнан Әмиуим ағар сарқурып,

Үстиңнен поездлар өтер хайқырып,
Нөкисти абадан қәнтли жай қылып,
Қутлы кәрұанларды жоллап турарсаң.

Даңқлы бес жыллықты дәраматынан,
Туұысқан халықлардың кәраматынан,
Ленинлик дослықтың шарапатынан
Демде гигант болып орнап турарсаң.

Москва хәм Ташкент, Ленинграды,
Бир жерде хәммениң мақсет-мурады,
Үш мың уста — қырық миллеттиң әўлады,
Бәрин бир семьяға жайлап турарсаң.

Тақыятас—нур қаласы қойының,
Мәканысаң дослық, мийнет тойының,
Шамшырағы Әмиүдәрья бойының,
Уллы ислерге бел байлап турарсаң.

Мүлки болып Ұатанымның, өзимнің,
Көрки болып социалистлик дүзимнің,
Имараты болып коммунизмнің,
Алтын келешекке шарлап турарсаң.

Ғарқалләзий суўға арналар толып,
Сахраларда бағы-бостан қулпырып,
Ленинге бир гөззал ескерткиш болып,
Әмиў жағасында жайнап турарсаң.

1973-жыл.

ӘЖИНИЯЗДЫҢ МОНОЛОГЫ

Бир кишкене елдің шайыры болсам да,
Мен уллы ислердің парқын билгенмен.
Тикенекли тар соқпақтан барсам да,
Талай үлкен жолдан жүрип көргенмен.
Көргенмен кең гүзар жоллар бойында
Еллерди, басқалар барып көрмеген.
Хұрмет көрип, мен олардың тойында,
Айтысқа түскенмен дилўарлар менен.
Халықтың халыққа деген кеўил ханасы
Дослық мийманына толыдур бәрха.
«Бул дүньяның көрки адам баласы»
Деген сөз мәнисин билгенмен сонда.

Дүнья әўәел бир сум перийзат болып,
Ышқы кийиклерин көп қуўалатты,
Соңыра үмит көшким гүл опат қылып,

Шексиз ғам-қайғының селине атты.
Жүздим жанталасып сел қушағында,
Сел емес, әрманлар умманы¹ еди.
Заманым—инсанның хижран дағында
Гүлдей шөлиркеген заманы еди.
Илми—мағрифеттен хақықат гөзлеп,
Мен сонда Гүмбези Даўўар² көргенмен.
Ахли данышлардан³ тәлимат излеп,
Талай уллы мәжилислерге киргенмен.
Лекин ҳеш мәжилис, ҳеш данышпанның
Заман тәдбийрине ақылы жетпеди.
Көкке жетип налышлары адамның,
Жулдызлар жасқанып айдан шетледі.

Дүнья дәслепп маған көп ўәде еткен
Әреби ат минип, дәўран сүрмекти.
Соңыра үмит гүлим орып бир шеттен,
Орнына өкиниш қалўенин екти.
Ел серпилип көшип ўатан үстинен,
Сунқар қус оралды аяқ баўына.
Бүлбил үркип қырлы дүпең⁴ сестинен,
Зағ қонды кеўлимнің Бозатаўына.
Ах, қырқ өрим шашлар, қос-қос бурымлар,
Мойныма оралса берер ем жанды!
Әттең алма мойын, ақ -билек қоллар
Сол шаш пенен артқа қайырып байланды.
Наркес кирпик, кумар көздің қарасы
Қыз өңирин жас пенен жуўғанын кердим.
«Бул дүньяның көрки адам баласы»
Соншелли қорыў-зар болғанын көрдим.

Дүнья! Айтшы, менде не қаслығың бар?
Жуўхаланып қайда баслаған едиң?
Пейлиңди Наўайы, Мақтымқулылар
Айтқанда ҳеш кулақ аспаған едим.
Маған ўатан бердің айра түссин деп,
Жәнән бердің хижран жапасы менен.
Заман бердің қайғы суўын ишсин деп,
Бермедің ҳеш заўқы-сапасы менен.
Маған зибан бердің журттан зыяда,
Қахнус⁵ киби гә тирилип, өлсин деп.
Саз бердің де келтирмедің гөяға,
Көкирек бердің зерде толып жүрсин деп.
Инсан қайғы-дәртин, дүнья, егерде

¹ Умман – теңиз.

² Гүмбези Даўўар – суў ортасында салынған афсанаўый академия.

³ Ахли даныш – дана, оқымыслы адамлар.

⁴ Дүпең – мылтық.

⁵ Қахнус – афсанаўый қус (автор).

Жылыныўға сондай пайызлы билсең.
Тек бир заман ғана мен турған жерде
Бул отқа жақынлап ысынып көр сен.
Мейли, маған артқан дөхмет жүгинди
Не шара, кеўлимде көтерип өтермен.
Бирақ, бийўапалық, нәмәртлигинди
Мен хәм әўладларға айтып кетермен.
Мен сөнермен, сөнбес үмит қуяшы,
Бир күн дәўран келер инсаниятқа.
«Бул дүньяның көрки адам баласы»
Деп дәртли Зийўарды алысар ядға.

1975-жыл, июнь.

СОҢША

Сонетлер

*Қана болсаң ағын суўды жағала,
Тасып кетсең әўлийени арала.
Нақыл*

1

Барлық хәм жоқлықтың, шегарасы бул,
Усы жерге келип излер жоғалар.
«Менсиз дүнья жоқ» деп, асқынған кеўил
Бунда сабасына қайта қуйылар.

Бунда күлки тынар ғумша ләблерден,
Көзге жас жуўырар, ақыл албырар.
Достың сенсиз үйге қайтар бул жерден,
Я ол сен қайтқанда ере алмай қалар.

Өлимнен хеш жүйрик қашып қутылмас,
Есаптан жаңылмас, ол хеш утылмас.
Бирақ ол қаст етип қылса да хәмир, -

Тек те бир күш оның айтқанын қылмас:
Саў болсын гүресшең, шаршамас өмир!
Бир шыбығы сынса, мың болар саррас.

Әжел қурығынан жүйрик қутылмас,
Оны ойлап қорықпа, қорық сен мынадан:
Сени соңғы жолға узатқан адам
Көзине алмаса бир қатире жас.

Өлимиң дәрт салмаса хеш бир кеўилге,
Жоқламаса сениң орныңды өмир:

«Бул да өтип кетти-аў, байғус, әйтеўир»
Деп ойласа қойып атырып гөрге.

Отырыспада еске түссең нағайбыл,
Исмиң тирилмесе мысалы бир гүл,
Жақсың илинбесе тилге сол гезде;

Түсине енгениңде шоршып түсер бир -
Бир дос, бир душпаның қалмаса изде,-
Демек, сүрмегениң жартыўлы өмир.

3

«Ол қайта тирилип келсе еди бир,
О, мен кирпич болып оның көзине.
Көрмеген иззетин көрсетип не бир.
Сыйлар едим шаң қондырмай жүзине.

Кешиккен солдаттай, келсе ол кирип,
Ярындай аймақар едим-аў сонда» -
Дер адам адамды жерлеп атырып ...
Бул бийхуўда өкиниш ғой шынында.

«Қара хаттан» кейин келген солдат хәм
Жат көринер. Өлик тирилген гезде,-
Сүйиў түүе, жолай алмассаң оған.

Сол ушын суў қайтып ақпайды изге,
Бос өкиништен көре, бир-биримизди
Сыйлай билген әбзел биз тиримизде.

4

Жүз елиўге шыққан бир ғарры көрдим,
«Қандай бахытлы» деп параз еттим мен.
Излеп барып таптым хәм сәлем бердим,
Әлле неге қапа болып кеттим мен:

Бесте екен Бердақ туўылған жылы,
Өзи үш кемпирдиң басына жеткен,
Тарас Арал бетке қуўылған жылы,
Үш ул көрип, көлде ол талап еткен.

Үшеўи де қартайып өлди бирақта,
Заманлас, дос-яран кетти жыраққа.
Өзгерди әўладлар, өзгерди заман.

Ол түнерип қарар ғарры дараққа.
Ғарры шынар турар қурт жеп қуўраған,

«Гүлөп турдым-аў -деп баяғы ўақта».

5

Әфәндиңи көрдим қәбирстанда,
Қәдимгише хошўақ, еле өлмеген,
Ешегин урлаған уры да бунда
Қанша аңлыса да еле келмеген ...

Ол жерде Өмирбек, суфы жолықты,
Пийри менен бир мазарды қарап тур,
«Бизиң жай пәкизе имарат болыпты,
Енди не кемис?» -деп оннан сорап тур.
«Енди кемиси тек өзиңиз, пийрим ..."
Дегенде пир туўлап, гүжирейтти ийнин.

Сол айтқандай бизиң Ағаш қуйрық та
«Қала болыпты-аў мынаў қойымшылық та»
Деген хәмелдарға: «Аўа сен келсең,
Қала хәкими де болажақ ..." деген.

6

Кулпы тасқа жатқан: «Бул жатқан мархум
Қырық күн өмир сүрген. Судья болған» ...
«Қәте оқып турған шығарман бәлким?»
Деп Әфәнди сорар жолаўишылардан.

«Қәте емес, бизде бар сондай дәстур:
Өлерде хәммесин еске аласаң.
Өмириңдеги шадлы демлерди бир бир,
Өзиңше есаплап, шотқа саласаң.

Өмириңе есаплар тек сол күнлерди ...
Айтты Әфәнди: "Бул даналық неткен! -деп,
Нағайбыл елиңизде өлсем мен енди,-

Сизден илтимасым, айып етпең тек:
Қәбириме жазың: "Байғус Әфәнди
Дүньяға келмей-ақ өлип кеткен" деп ...

7

Атомды кеселге ем етемен деп,
Талай доктор өз өмирин набытлар.
Дүньяны адамға кең етемен деп,
Сүнгир туңғыйыққа космонавтлар.

Инсан өз ақылына уғрас келместей

Тилсим менен ашар дүньяның сырын.
Базда өз өмирин елестирместен,
Гөр аўзынан алып қалар бир-бирин.

Адам қандай қыйынлықты жеңбес ол!
Дүнья билер оның ақылын, күшин.
Тек бир нәрсе ғана қолынан келмес, ол:

Өз жанын, өз өмирин аяй билмес ол,
Себеби, өзи ушын өмир сүрмес ол,
Адам өмир сүрер адамлар ушын.

8

«Шынар, сен қалайша бир жерде турып,
Уш жуз жыл жасайсаң? Үйретши маған!»
Деп сорадым саясында отырып,
Шынар айтты: «Мейли айтайын саған:

Сен мени егесең ҳақ нийет пенен,
Ал мен жақсылыққа жақсылық ойлап,
Тек бәлентке ғана умтылып өсемен,
Инсанға сая ҳәм гөззаллық сыйлап.

Миллионлаған жасыл жапырақларым
Қәр таңда күн шуғласына шомылар
Қәм де бир-бириниң қағар шаңларын.

Пазыйлет дәрьясы тамырымды жуўар.
Қәлбине орнаса бул айтқанларым,
Адам да көп жасаў ушын туўылар.

1973-жыл.

ТАШКЕНТЛИ ШАЙЫР ДОСЛАРЫМА

Жанларыңыз жақын, кеўлимиз ырза,
Көздиң қарашырын гирбиң шалмағай.
Ташкентке табаны тийсе Жолмырза,
Таптырмас гүл ишине түскен алмадай.

Өзим билген «точкаларын» мен хә деп,
Зыр жуўырып жүрип аралап шықтым.
«Бизиң отағасы бармады ма?» деп,
Талай телефоннан сорағлап шықтым.

Бираў айтты: «Айбек пенен азанда
Союздан қайдадур кеттилер» деди,
Биреў айтты: Жаңа Миртемир дамла

Екеўи жасырынып өттилер» деди.

Яшен Москва ма, бир жаққа кеткен,
Жоқлаўын асырып енди ағамның,
Кетип баратырсам, шайхана беттен
Күлкисин еситтим Ғафур Ғуламның.

Жойтқан жоғымды да сол жерден таптым,
Пайт екен шай суўып, әския қызған,
Сизге бас қосқан сол балалық ўақтым,
Еске түссе еле делебем қозған.

Соннан берли сизиң алтын даўраңыз
Маған кушақ ашар жатырқамастан,
Дослық хәм шайырлық гүллери нағыз
Кеўил бостанымда жупар ийис шашқан.

Жазғы кеште Анҳар бойында әсте
Сизлер менен сәйир етсем мен хәр ўақыт,
Мейли Ташкент болсын, мейли Нөкисте
Сиз бенен көрисиў мен ушын бахыт.

Досларым, сизлерсиз кеўлим хош болмас,
Бәримиз бир бағдың бүлбиллеримиз.
Сизден бөлек илҳам маған йош болмас,
Нандай пүтин ығбалымыз, жеримиз.

Дәўиримиздиң бәлент минберлеринен
Сиз йошланып қосық оқып турғанда,
Зор лапызлы өзбек қосығы менен
Бәрха мақтанаман куўанып сонда.

Зульфия оқыса өз қосықларын,
Пүткил руўхым менен оны тыңлайман.
Хәмде азат шығыс хаялларының
Гөззаллығын, нәзиклигин аңлайман.

Уллы Наўайыдан тартып, бүгинги -
Кишкене Абдулланың қосығына дейин -
Өзбек шьерияты бир дүнья болып,
Руўхымда гүллеп жасайды мениң.

Тилеймен шарапқа липлеўин тағы
Сиз сақыйлық еткен жәмшийди жамның.
Қулағымнан кетпес хәм де баяғы
Әжайып күлкиси Ғафур Ғуламның....

Ескертиў: Аския – басқы, даўра – отырыспа, мәжлис, Әңҳар – Ташкенттиң ортасынан ағып турған өзек, шьерият – поэзия (И.Ю.)

МЕН ПАХТАКЕШ ХАЛЫҚПАН

Даңқлы мийнет нуры тамып жүзинен,
Өз кәсибин жер жаханға танытқан,—
Қандай халықсаң деп сораса өзімнен,
Айтар едим:—«Мен пахтакеш халықпан!»

Мен не дейин сизге пахтам хаққында,
«Ақ алтын» деп журт ат қойған ўақтында.
Пахтаң сениң алтыннан да зыят деп,
Яшулының өзи айтты жақында.,.

Хызмет етсем елди сүйиндиремен,
Ақ алтынды таўдай үйилдиремен.
Мен дүньяны жас келиндей жасартып,
Хасыл лифас пенен кийиндиремен.

Пахта хаққында сөйлесең де узақ күн,
Жалықпайды адамлары биз жақтың,
Мен пахтадан кем сүймеймен бирақта,
Миллиардларын украин, қазақтың.

Ақ алтын бул мениң ырыс булағым,
Абырайым, наным, бәйгим, ылағым,
Шынын айтсам Аббаз шайыр айтқандай,
«Пахта!» десе ербеңлейди қулағым.

Мениң қолым жерге жыллы тийеди,
Жер де мени өз ийем деп сүйеди,
Ана топырақ ықласымды бахалап,
Шигит ексем, алтын болып ийеди.

Мен пахтадан даңқ алып, май шайнайман,
Жатсам-турсам пахта ғамын ойлайман.
Мен қызларға сырға соққан зергердей,
Хәр түбине гүмис ғорек байлайман.

Қаршы менен Қарақумды қазғанман,
Мырзашөлдің мәңги уйқысын бузғанман.
Заман ушын мен анкета толтырсам,
«Пахтакешпен» деп мақтанып жазғанман.

Хәзир маған пүткіл дүпья түсинди,
Тәбият та мойынлайды күшимди,
Мәмлекетим, хүкіметим, бәри де
Қуўатлайды мениң даңқлы исимди.

Маған уллы хұрмет қылар Москвам,

Орал полат қуйып береді мудар,
Машиналар ислеп оннан Ташсельмаш,
Грузин шай демлеп тутады маған.

Пахта десе қуяш жайнап шығады,
Пахта десе суулар шөлге ағады,
Шайырларым пахта десе йошланып,
Журт таппаған сөз маржанын табады.

Мен қуяш меканы Өзбекстанман,
Жер жақанға даңқы түскен бостанман,
Мен пахтакеш деген уллы кәсіпти
Космос бийигине алып ушқанман!

Мен қайнар нәпеслі Туркменстанман
Миллион тоннам менен үлес қосқанман,
Пахташылық айдымларын гилемге
Ғайрынағыс ойып жазған дәстанман.

Мен Памирдин мәрти—Тәжикстанман,
Талай даңқы табыс жолын ашқанмай.
Пахташылық даңқын жайып әлемге,
Нурек болып қуяштай нур шашқанман.

Мен атақы ақ қалпақы қырғызбан,
Алатауда жарқыраған жұлдызбан.
Пахта десе Тоқтағұлдай йошланып,
Мийнет сүйгіш Манасларды туғызған.

Мен айтыұлы Шымкентимен қазақтың,
Әтирапым ақ бийдайлы узақ тың.
Пахта десе Балхаш болып балқыйман,
Афорт алма болып писип шалқыйман.

Кәсиби көбейіп, қолы узарған,
Мен нефтши Азербайжан—Ғазарман,
Мен Кавказға қадап пахта байрағын,
Пахта даңқын тауға ойып жазарман.

Қатарымнан қалмайын деп қыстанған,
Мен Хорезм, Қарақалпақстанман.
Ең қыйын, ең салқын жерди жибитип,
«Еллик» тей шөллердің сырып ашқанман.

Айтшы достым, қай жұлдызға ушасаң?
Жолларыңды ақ липасқа бөлейін.
Ай хәм Жердің арасына келепеп,
Үзилмейтин өрмек қурып берейін.

Ақ алтынға бөлейин кең аймақты,
Рахмет айтып сиздей ул-қызға.
Пахтамнан тоқылған қызыл байрақты
Тик апарып желбиретип жұлдызға!

1914-ж. Октябрь.

ӘМИЎДИ АТЛАҒАН ЖОЛЛАРЫҢ СЕНИҢ

(21-декабрь 1974-жыл Нөкиске биринши поезд келгендеги митингте оқылған қосық)

Бахтының булағы бурқып сағадан,
Күн-күннен узайған қолларың сениң.
Нөкисиме қут дарытар жаңадан
Әмиўди атлаған жолларың сениң.

Уллы ырыс бар усы жолдың өзінде,
Туұры сарраслық бар басқан изінде,
«Жүриң, апарайын мәнзилиңизге»,
Деп шақырып турар жолларың сениң.

Көп заманлар кешти жолы тар болып,
Көпири пүтин арба жолға зар болып,
Енди не тилесең бәри бар болып,
Дүньяға тутасты жолларың сениң.

Ел бийкарға ертек ядлаған емес,
Ата-баба босқа датлаған емес,
Дәрьяны хеш дүлдил атлаған емес,
Дәрьяны атлаған жолларың сениң.

Даңқлы Өзбекстан - алтын дәўраным,
Ташкенттен жоллап тур қутлы кәрўанын,
Шағла қарақалпак, питип әрманың,
Мудам қурғынласар халларың сениң.

«Бейнеў - Қоңыратқа» шықсаң жағалап,
Азаў қазақ ағайинди аралап,
Арқадан, қубладан танабын орап
Мәскеўден төтелер жолларың сениң.

Бул жол – бизиң әрманымыз әсирлик,
Кәрўан келсе, жүгимиз көп тасырлық.
Тақыятас тарнаўынан асырылып,
Жәйхунды атлаған жолларың сениң.

Бул жол халықтың күткен дәркарлық жолы,
Заманыңның уллы ғамхорлық жолы,
Абаданлық шадлы дәўранға толы,

Шын дослықтың жолы - жолларың сениң.

Бул жолды салғанның қолы гүл болсын,
Халқым, ырыс - несібен және мол болсын.
Бул темир жол емес, алтын жол болсын,
Қутлы болсын жаңа жолларың сениң!

Декабрь 1974-жыл.

СЕКРЕТАРЬ

Нәўпир суў сағасы таўлардан келер,
Бәлент шыңда болар бүркіт уясы...
Ел басқарыў иси ол бийик хәнер,
Бар оның дипломсыз академиясы.

Үлкен оркестрди басқарып тұрған
Дирижер бир тынбай сермелер қолын.
Шыбығының ушында саз мәўиж урған,
Мың тар гүңирер бир Бетховен болып.

Сол сырлы шыбықтың мәнисин билмеген
«Аңсат талап ғой» деп айтысар оны.
Ал ол арпалысар бир даўыл менен,
Сезер сыңсып кеткен жалған нотаны...

Ел сыйлар басшыны «яшулымыз» деп,
Басшыдан айбынып қосшы албырар.
«Жалған нота шертип қойғанлар» терлеп,
Бюро алдында турып басы салбырар.

Соған қарап көплер «үлкейген хәз» дер,
Биразлар бийликти етеди хәўес.
«Монамахтың бөркин» кийиўди гөзлер,
Оның аўыр кийим екенин билмес.

Болғысы келгенлер көп.
Бирақ, партия —
Бес саўсақтай билер өз солдатларын.
Елди бийлеп ерте билиў артына,—
Шерте билиў демек жүректің тарын.

Көремиз биз оны қурылыс басында,
Аўыл жолларында хәм минберлерде,
Жыйнақлы кабинетте—исханасында,
Үлкен мәселелер қаралған жерде.

Оны күтиўши көп сеннен басқа да,
Жумыс күни бир сутқаға сыймайды.

«Ел тағдири» деген үлкен машқала
Бес телефон болып бірден шырлайды.

Бирди мыңға үлги етеди серлеп,
Базда ийни келсе қызып та алар.
Аса шешен де емес.
Базда кең сермеп,
Регламентин өзи созып та алар.

Бирақ гигант қурылыс хәм атыз жақта
Қызған уллы халықлық мийнет йошынан
Руўхланып турып сөйлеген ўақта,
Цицерон болып тыңлатар саған.

Қолтығыңа питкен ушқыр қанаттай,
Мәўжиртип тартқандай «баслы наманы»,
Дүбир сезип турған ертлеўли аттай,
Алдыңа тартар ол бас идеяны.

Сен атланып және шығасаң жолға...
Ол билер: хәзирги ўақта адамлар
Исин бақаласаң басады алға,
Хошемет буйрықтан өтимли болар.

Ол билер: көп көрген билимдан дарға
Кемени қайыратпай таяў басқанын.
Шет аўылдан келген пиядаларға
Ильич кайтип күлип есик ашқанын...

Басқарыў хәм талант.
Жолын уққансыз,
Арнап туўылмасаңыз да анадан.
Сыннан өтип, сиз ысылып шыққансыз
Ленин ашып кеткен устаханадан.

Хәммеге теп-тегис жағыў—қыйын ис,
Бирақ халыққа унаў—ең баслы мақсет.
Басшының хәр тапқыр сөзи берер күш,
Жақсы басшы—елге абырай, дәўлет.

Сиз хәм инженери адам жанының,
Державамның омыраўлы баллары,—
Коммунистлик қурылыс фронтларының,
Хармаң, сиз саўлатлы генераллары!

Тилеймен сизлерге бүркит пәрўазын,
Ленинлик парасат зейин тилеймен.
Уллы планлардың шыңлық салмағын
Көтергендей мықлы ийин тилеймен!

1974-жыл, Сентябрь.

ДАЛА ГҮЛИ

Жаўдырасып жүрегимниң төринде
Ырғалар бахтымның роза гүллери.
Күйремес ол саратанның күнинде,
Солдыра алмас жабайы дүз желлери.

Туўған жерге ышқым суў берер оған,
Жапырақларын үмит таңларым жуўар.
Күндиз ол доланып куяш нурынан,
Ақшам жулдызлардың аңсары аўар...

Республикам! Мен сол шәменнен сайлап,
Қызыл гүл әкелдим тойың ўақтына,
Азат халықлар аўқамында гүл жайнап,
Мәңги шадланғайсаң мениң бахтыма.

Мудам ақ болсын деп несип-ығбалың,
Ақ гүлдерден шашыў шаштым тойыңа.
Мийнет заўқы менеп жайнап жамалың,
Уллы дослық куўат берсин бойыңа.

Сары гүл дегениң запыран түсли,
Ҳеш кимге бермейин, өзимде қалсын.
Қулпырып сарғайған қумлардың үсти,
Дос күлип, душпаның сарғайып талсын.

Шақыр алтын тойға, жай кең дастурқан,
Пүткіл Ўатан келсин, келсин досларың.
Шағлай бер советлик автономиям,
Мақтанышлы Қарақалпақстаным!

Декабрь, 1974-жыл.

ГЕДЕЙЛИК

«Дүньяда не жаман—гедейлик жаман,
Жүзиң төмен етип, коймаслар аман,
Атың шығып абырайың артса да,
Биздей байғусларға түспеди-аў саяң»,—

Деди бир әмеким аўылдан келип,
Тыңлай бердим оны зейнимди берип,
Ағайин азар да, безери болмас,
Аяп кеттим барып аўхалын көрип,

Бийшара ырастан әбигер тартқан,
Бир басына қанша машақат артқан,
Рузыгер машқаласын арқалап,
Мал табыу жолында жууырып жортқан,

Бес гектардан зыят хәули-хәреми,
Бес сыйыр, отыз қой—малым дегени.
Бес мың түп ақ терек,- бир ферма тауық,
Бес танаптай жоңышқасының көлеми.

Үй болып соларды бағады екен,
Тынбай жанын отқа жағады екен.
Ол да аздай үйден жырылған ұақта
Совхоз жұмысына шығады екен...

Дүнья-мал жигиттің ақылын алған,
Ол қаралдй өшип, өзегі талған.
Турмысында рәхәт жоқ, тыным жоқ,
Кийиниу, ишип-жеу дәстүрден қалған.

Хәулиси айланған тауық кораға,
Әтирапы толған гүдшек, ураға.
Кат-кат гилем, кийиз арша үстинде
Бир төселмей жатар изейханада.

Күн-түн жууырады малдан күш алып,
Баллары оқыудан «еки», «үш» алып,
Өрмекши аұына түскен шыбындай,
Жигит байғус қалған жипсиз тусалып.

Қурдас патлы еди, кеткен азып та,
Үйден, малдан бир шығалмай жазыққа,
Әкесиниң егип кеткен бағлары
Айланыпты мал байлайтын қазыққа.

Быйыл жигит бир қыдырып қалмақшы,
Бой тиклеп дүньяға нәзер салмақшы.
Москваға барғандағы мақсети:
Арзанырақ үш-төрт гилем алмақшы..,

«Гедеймен» дегенин билмеңлер жалған,
Қоңсылар сыйлыққа «Москвич» алған.
Бул «сорлыда» хәтте мотоцикл жоқ,
Телевизоры да гөнерип қалған...

«Гезек пада» менен бағып жүр малын,
Малға пида етип бир шыбын жанын,
Шынында да аяп кеттим жорамның

Адам шыдамастай «гедейлик» қалын...

Айттым оған: «Сондаймысаң еле сен?
Бул юристен әжел жетпей өлесен.
Әкең қуымай кеткен дүньяны қуып,
Буның рәхәтин қашан көресен?»

Дүнья қуып жаслай қаддиң дал болып,
Заманың алдында тилиң лал болып.
Абырай барда есиңди жый, жоражан,
Өзиндағы кетпей тұрып мал болып!

1973-жыл.

ПОШША ТОРҒАЙҒА

1

Сайра әлхауада, пошша торғайым,
Саз бенен сәўбетсиз дәўран болар ма.
Шалқортама жатып мен бир тыңлайын,
Сөйтсем қулағымның қуршы қанар ма.
Даўысыңды бала гезде қаршадай
Кеўлиме мен жазып алып кеткенмен.
Соннан берли сайрап тұрсаң шаршамай,
Бүгін концертиңе келип жеткенмен.
Май топыраққа аўнап дур-дур силкинсең,
Сен көкке шығасаң қайта йошланып.
Тұўған жер ышқысы бул йош, мен билсем,
Бул сезимге мениң кеўлим де қанық.

2

Урық арасында, суў жағасында
Талай көрдим мен усқынсыз уяңды.
Елестирмес едим қус деп жасымда,
Сүйип тынласам да бийпул наманды.
Бул сәнсиз жағалық, орпаң топырақ,
Билдим, екеўмизди, аңласам, жаным,
«Бири жерде, бири хауада шырлап,
Бизди тәрийп етсин» деп жаратқаның.
Енди пәмлеп жүрмен, төбемде шырлап,
Неге сени бунша сайрайды десем,
Жалғыз келте налыш намаң менен-ақ
Кеўлиме көп сезим қуйған екенсең.

3

Хасла өкинбеймен, балалық изим

Асфальт жол астында қалғанлығына.
Тозып ески шаңлақ жайымыз бизиң,
Орны пахта атыз болғанлығына.
Хәтте мына хағлап турған Кегейли
Бир мәхәл арнасын жаңадан алар.
Мен жүрген соқпақлар қалмасын мейли,
Қалмасын мен ылақ бакқан далалар.
Мейли олар қалсын ядымда мениң.
Йошлы халық мийнети жасартсын жерди.
Заман шадлығына бөленсин елим,
Уллы өзгерислер дәўраны келди.
Қосықлар өзгерсин муңсыз хеш қандай,
Гөне көринислерди көз көрмей қалсын.
Туўған жерге деген инсан ышқындай
Сениң даўысың ғана өзгермей қалсын.

4

Сайра сен, үрпек бас пошша торғайым.
Ай-хай, туўған жердиң хаўасы қандай!
Бир шалқама жатып сени тыңлайын,
Қайтадан жасарып бала болғандай.
Мен қаншелли гөззал еллер көрмедим,
Жер жәннети болған таўлардан өттим.
Қанындай бағларда шағлап жүрмедим,
Қанша бүлбиллерди тыңлап хәз еттим.
Мен хәммесин сүйдим, қызықты көзим,
Сөйтип жүрип сағындым бул шадлақты.
Көкирегимде сайрап шақырдың өзиң,
Сайраўың көп әндийшелер аңлатты,
Сен айттың: «кел, мениң балалық достым,
Ең жақсы намамды сайрап берейин».
Сениң сол қодирең сахрайы сестин
Тебирентер ең соңғы демиме дейин.

5

Кегейлиниң бойы - дарқан далалық,
Не деген кең сарай - концерт залы бул.
Хәмме билетинди мен сатып алып,
Тыңлайман, сайрай бер сен болып кумбыл.
Мен де, сен де еркин, өрисимиз кең,
Мынаў жер, анаў суў, бәхәр куяшы...
Бир топырақта туўып өсирген екен
Адамның ўатаны, кустың уясы.
Сайра, достым, әлхаўада пырпырлап,
Саз бенен сәўбетсиз дәўран болды ма.
Сен көкте, мен жерде буншелли шырлап,
Сүймегенде, оннан ўатан болды ма!

1-март, 1976-жыл.

ЖӘНЕ ЖӘЙХҮН БОЛЫП АҚТЫҢ ДА КЕЛДИҢ

Талай тулпарларды изде қалдырып,
Атланыстан және ұақтында келдің.
Табысларың елдің мийрин қандырып,
Және Жәйхун болып ақтың да келдің.

Даңқ, мәртебең асқар таўға тең, халқым,
Мийнет десе түриниўли жең, халқым,
Йошың сениң хағлап аққан Әмиўдей,
Пейлиң сениң Үстиртиңдей кең, халқым.

Қалпағың қап-қара, көкирегің аппақ,
Сый хұрмет шапаны бойыңа шап-шақ,
Саған оңай қара жерди сөйлетиў,
Маған мүшкіл тәрийпиңе сөз таппақ,

Жүзиң сениң жарқыраған таң, халқым,
Азаматлық иске қумарсаң халқым,
Қара таўды тележкаға сал десе,
Тележка тартса сен саларсаң, халқым.

Мийнет сүйгишлигің айта жүргендей,
Ұатан ушын жан бер десе бергендей,
Сениң коммунистлик сана-сезимиң
Бәлентликте бийик таўға мингендей.

Даңқ, саған қуяшлы Өзбекстаным,
Мақтанышым, ана—топырақ бостаным,
Ақ алтын патшасы—өзбек ағамның
Хұрметне бас ийемен, досларым.

Пахтадан хәр гүзде бир таў үйгенсең,
«Ақ алтын» деп, лақап қойып сүйгенсең.
Сен «пахтакеш» деген даңқлы кәсіпке
Жаңадан қосмослық мәни бергенсең,

Мәрт пахтакеш халқым, хармаң, бармысаң!
Алтын Ферғанада атқан таңбысаң,
Алыс жолдан ат қашырып келгенде,
Алғы топта келер Әндижанбысаң?

Күншығыста даңқлы бас кентимбисең,
Гүркиреген гөззал Ташкентимбисең,
Саўлатлы Самарқанбысаң, ямаса,—

Жиззакта жайнаған жас кентимбисең?

Сырдәрьяға сырлас кеўлиң бар шығар,
Тыңларды тындырып жүрсен Қаршыда,
Қарақалпақпысаң қатардан озған,
Қара таудан түлеп ушқан қаршыға?

Сен Қашқадәрьяда өскен гүлмисең,
Я Сурханда пахта терип жүрмисең,
Наманганның алмасындай уўылжып,
Ўәдеге опадар шийрин тилмисең?

Жан қоңсым Бухара, Хорезмбисең,
Бир-биреўден кеўил ғарезимбисең.
Уллы Өзбекстан қырманларында
Абырай өлшейтуғын тәрезимбисең?

Ким болсақта, биз пахтакеш елимиз,
Пахтадай ақ бизиң айдын жолымыз.
Бир жағадан бас шығарып бирлесип,
Бир жеңнен шығады миллион қолымыз.

Бул қоллар жер кеўлине жол табады,
Шигит сепкен жерден алтын алады.
Мың-мың тележкалық бир уллы корўан
Өзбекстан жолларында ағады.

Тарийх көрмеген бир зор кәрўан көшер,
Кәрўан көшкен сайын қырманлар өсер,
Пүткил дүнья бул қырманға сүйсинип,
Баққанда басынан телпеги түсер.

Мурын таудан шыққан бийҳесап алтын,
Бахалап биле алмас исиңниң нырқын,
Ел алғысы, партияның қоллаўы
Саған мәдет берсин, пахтакеш халқым!

1975-жыл, ноябрь.

СӘЎБЕТ

Сүйинбай Ералиевқа

Ақ қалпақлы қырғыз ғаррыларындай
Таўлар сәўбетлесер көл жағасында.
Дәрьялар гүркиреп,
Самаллар тынбай,
Гүллер сәўбетлесер булақ басында.
Бой тасалап барып таўларға күнде,

Сол сәўбетке тынбай кулақ салыпсаң,
Биразлар гүңкилдеп жерде жүргенде,
Сен өз бийигиңе минип алыпсаң,
Ыссық көлге ақшам шомылыў ушын
Жулдызлар жылыслап түсер бийиктен.
Тастан тасқа ырғып,
Салқын суў ушын
Булаққа урланып келер кийиклер...
Сендағы бир заман түс бийигиңнен,
Еки йош периси көлде дем алсын.
Дослық сәўбет атлы сырлы шәшмеден
Кеўил кийиклери суў ишип қансын.
Уршықтай зырлаған Жер дағы жетим,
Дослар әнжамын ес биледи дейди.
Жулдызлар да шайырлардың сәўбетин
Өзине жубаныш көреді дейди.
Кел, бир сөйлесейік рәхәтке батып,
Үркер тәрезиге таялғанынша.
Тас қалап, ошақты жақтым мазлатып,
Отырайық қуслар ояпғанынша.
Сәўбет не хаққында болса да мәйли,
Дос қулағын түрсе, сөйлемшек хәр ким,
Сөз етип таўларды, Пушкинди, айды,
Жаңа қосықлардан оқырмыз бәлким...

Сениң таўларыңда,
Мениң даламда
Сен хәм биз шайырдың соңы емеспиз,
Зор шайырлар келер әйне заманда,
Бирақ биз хәм еки айналып кемеспиз.
Үстимизден өтер уллы қус жолы,
Шәўкетли жулдызлар мириадасы.
Дәўиримиз уллы ислерге толы,
Бәлент пәрўаз етер кеўилдің қусы,
Өзиң қан кешкен сол қырғын урыстан,
Адамзат сабылып шыққаннан кейин.
Парахат турмыстың мәнисин дурыслап
Уқты пүткіл тереңлигине дейин.
Планета киширейип ойыншық шардай,
Жайғасты инсанның кеўил ханасына.
Пүткіл дүнья бир питпеген минардай,
Айланды қурылыс майданшасына...
Тәбият қушағында, оттың басында
Дослық сәўбетлерге хәмме де ашық,
Бирақ усы уллы истен ырасында
Адамлар кете алмас жырылып қашып.
Сонлықтан адамлар тәбият ананың
Булағына шөллеп, сағынса шөбин,
Қушырлана жутып таўдың самалын,

Окыр ынтыгысып ырыңды⁶ сениң.
Жаксылык оятып қосығыңның күши,
Жулдызлар жылыслап түсер бийиктен.
Тастан тасқа ырғып салқын суў ушын,
Булаққа урланып келер кийиклер...
Сонда қуўанарсаң шайырдың сонша
Басқалар сезбеген ләззетин татып...
Кел, достым, таў Қусы оянғанынша
Бир сәўбет қурайық рәхәтке батып!

Фрунзе, Июль, 1973-жыл.

АЯЗҚАЛА

Аяз қала—даналықтың қаласы,
Гөне тарийх саған ийек сүйеген.
Қыйратыўшы ўақыт пенен таласып,
Тас бүркиттей турысыңды сүйемен.

Тасың күйреп, топырағың тозғыған,
Сен билесең, туралмайсаң мәңгиге.
Бирақ сениң басындағы боз думан
Уйып қалған уллы тарийх-әңгиме:

1

Археолог жигит Ленинградтан
Мың жыллық жазыўды оқыйды ядтан.

Қазып атырып бир ески қорғанды,
Көк шыршалап жазған тас таўып алды.

Жазыўды урыстырып оқыды әсте
Хәм бир гөне ертеқ сөз түсти еске:

«Ғазеп пенен қайнап халықтың қаны,
Тахтынан тайдырды залым патшаны.

Хәм дүзде мал бағып жүрген пахырды
«Таққа отыр, хан болдың» деп шақырды.

Сөйтп, хан көтерди шопанды олар,
Шопан—хан зор болып шықты геллеғар.

Зейинде бар еди ақылдың көзи,
Хәр бир айтқан сөзи нақылдың өзи.

⁶ Ыр (қосық) қырғызша (И.Ю.).

Халықты сорады соныңдай әдил,
Көз жасларын тыйды жетим хәм жесир.

Елди тазалады уры-ғарыдан,
Байыұлылар ушты таппай гөне там.

Ақша дәрья бойы гулистан болып,
Ат шығарды кимсең Аяз хан болып.

Дәүлеті бәршеден болды зыяда,
Әдалатлық даңқы кетти дүньяға.

Қоғадай жапырылып халқы сыйлады,
Туұрылықта теңи-тайы болмады.

Бийжөн көтермеди адамға қолын,
Ойлады ол асып-таспаудың жолын.

Сөйтип, ол өзиниң хан сарайына,—
Бийик алтын тахтың қақ майлайына—

Қазыққа қыстырып қойды ол бүгин
Шопан ұақта кийген жаман шарығын.

Хәм көк шырша тасқа жуұыртып нурды,
«Аяз, шарығына бақ!» деп жаздырды...»

2

Қаланы жаұ қамал етти бир ұақта,
Ел басына түсти тағы дәртли күн.

Лошкер басы бир мәрт эксп бирақ та
(Жаұ да болса айтпай болмас мәртлигин.)

Бир бийикке минип алып ол адам,
Қоразланып буйрық берди даладан:
«Биз келгенбиз еркек пенен урысыұға,
Қатынлар тез шықсын—деди-қаладан.

Шашы узын, қысқа олардың ақылы,
Бир ақшамда кетсин олар мақулы
Хәтте хәр бир хаял керек буйымын
Көтергенше әкетиўге хакылы».

«Өйббей бала, жақсы жаұ ғой, хаұ мына!»
Деп хаяллар қуұанысып қалысты.
Затын түйип, тислеп алып аўзына,
Балаларын қолларына алысты.

«Өлгениңнен аманлығың дым қызық,
Хай, бери кел, мин мойныма, балажан!»
Деп, еркегин мойынына мингизип,
Барлық хаял шығып кетти қаладан...

Пах, шабазым, ақылыңнан-ойыңнан,
Яр айлансын сениң қадди-бойыңнан!
Әттең бирақ, соннан берли көп еркек
Түскиси келмей жүр жумсақ мойныңнан...

1974-жыл.

КӨЛ БОЙЫНДА

Қайтқан қусқа толып көк жийек,
Ыссы жаққа ушар тырналар.
Машинаға үйлерин тийеп,
Көл бойынан кетти шаруалар.

Ошақ түтер суу жағасында,
Кеткен оны ийеси таслап,
Бул ошақтың айналасында
Шай ишкенмен талай жамбаслап.

Ғарры шопан үйин жықты да,
Кабинаға отырды енди.
Қос бурымын қойнына тықты да,
Қызы жуктиң үстине минди.

Жүк үстінде ийтин қушақлап,
Барар бизге шай қуйған сол қыз,
Қыз журтында қалған ошаққа
Қарап турман есиркеп жалғыз.

Көлде қуслар базары тарқап,
Ыссы жаққа ушып барады.
Жаслық дәуран отауын жыйнап,
Бизди таслап көшип барады...

1975-жыл.

ҒАРРЫЛАР

Ауылымның ғаррыларын сүйемен,
Хәр сөзине беререм бир түйеден,
Хәр биринде Жийреншениң ақылы,
Қалтасынан түртип турар нақылы.

Гүрриңлескенинде жалласып олар,
Хәр бири өзінше «фәйласуф» олар.
Олар сәл нәрсеге қанәәт қылған,
Олар асықпайды, асығып болған.
Ғаррылықтың, аўыр миннетли жүгин
Сыр бермей көтерип жүрисер бүгин.
Сөз қозғаса Адам атадан баслар,
Изин ай, жұлдызға апарып таслар,
Айдан келип, мақтасар бул заманды,
Сиясаттан «оқытар» хәр адамды.
Не айтса да, өзи көргендей айтар,
Билмесе де, өзи билгендей айтар.
Базда қайыл қалсаң даналығына,
Базда күлкиң келер садалығына,
Сөйтсе де, оларда терең мәни бар,
Ғаррысыз аўылдың қандай сәни бар?
Жаслар хызмет етип, төринде күтер,
Сөйтип азаматлық сынаўдан өтер.
Егер сен аспанды турсаң да тиреп,
Аттан түсип, сәлем бермегиң керек.
Сонда ғаррылар қайтадан туўғандай,
Қуўанар белине белбеў буўғандай.
Жүрдек ешеклер үстинде ғаўқыйып,
Сөйлесип барар жолға зорға сыйып.
Бирақ аңламаған едим хеш бурын:
Кеше аўыл жолында кешқурын
Көрдим базардан қайтқанын олардың.
Айхай, дым сийрексип барар олар дым...

1975-жыл.

ҚУЛПЫТАСТАҒЫ ЖАЗЫҰЛАР

(эпитафия)

Көпирип көп жазатуғын шайырдың қулпытасындағы жазыў

Бул соныңдай шайыр: ол хеш өлмейди,
(Тухымы көп нәрсе қалай өледі?)
Пушкин бул дүньяға енди келмейди,
Бирақ, мына шайыр талай келеди...

Зықна хәм сақ адамның қулпы тасындағы жазыў

Буның сақлығынан кудай сақласын,
Сыр сейфиниң гилтин жойтпастан кетти.
Кирзовой етикте сақлап ақшасын,
Өлерде өзине де айтпастан кетти.

Ғыйбаткештиң бас ушындағы жазыў

Бул «домалақ арза» жазса, қорқыңлар,
(Дөхметинен көплер урылып кетти.)
Қоңысы қабирлерде жатқан мархумлар
Бул барғансоң қорқып тирилип кетти...

(1975-жыл.)

ТӨРТЛИКЛЕР

Биреўлер кең пейилликке шақырар,
«Мендей хұжданлы бол» десип ах урар.
Сен базарға барып тыңлап көр: хәр ким -
Өзинде жоқ затты излеп бақырар...

* * *

—Тил бир дәрья, кеўил—оның сағасы,
—Ал, тис оның тарнаўы ма, нағып тур?
— Шайнаў емес тистин бас ўазыйпасы,
Ол сыртқа шығармай тилди бағып тур...

* * *

Тилден гәўхар жыйнаўға да болады,
Тил ийесин аңлаўға да болады.
Әфәнди айтқандай, тилдин ушына
Базда ешек байлаўға да болады...

* * *

Билеги жуўан биреў хәр жолыққанда,
Созған қолын қорқа-қорқа аламан.
Қолымды аўыртып қысып турғанда,
Билими жиңишкелигин сезип тураман.

* * *

Қар көрмедим Ала таўдың карындай,
Жарқырайды қысы-жазы арылмай.
Асқан арыў яр көрмедим дүньяда,
Хәр кисиниң өзи суйген ярындай.

ШАЯН

*- Доктор, мениң балаларымды өлтириўге ҳаялыма көмеклесиўиңди сорайман.
(Геббельстиң соңғы өтиниши)*

Пәнжесинде азалы кейиптиң
Отырды ол салбырап басы.
Жер титиреткен үшінши Рейхтиң
Батты әне қанлы қуяшы.
Ким ойлаған: тәғдир дегиши
Оның астын геўлеп аларын,
Кең дүньядан бир бункер иши
Бүгин оған тарлық қыларын!
Қайда сол бир даңқ - атақ, сыйлар,
Ийттей ерген изиңе сениң.
«Дүньяға тек жалғыз арийлар
Тутқа болсын» деген исеним?

О, ол усы исеним менен
Қанша йошлы, қанша күшли еди.
Ақшам кетпей кабинетинен,
Уйқыдан да безип иследи.
Ол иследи, көп әрман етип
Тарих ағысын терис бурыўды.
Москвадан фюрерди сөйлетип,
Қапталында өзи турыўды.
Москвадан фюрерди сөйлетип,
Соңынан бул өжет қаланы
Тегислетип, жер-жексен етип,
Егип таслаў еди қыялы.

Фюрер қайда? Өзин өлтирген.
Енди сениң гезегиң келди,
Және бункер үстинде бирден
Рус зеңбереги жөтелди...
Свастика! Инсанға қарсы
Жаўызлықтың қара құрты ол.
Қәне енди қутылып қалшы,
Тар бункерден тысқа таўып жол.
«Бала-мениң жүрегим-жаным»
Дегенди ол көп айтар еди.
Алты перзент көрген атаны
Кимлер «жаўыз» деп айтар еди.
Балаларын сүйсе хәр киси,
«Усындай-ақ болар әлбетте».
Дачасында бир овчаркасы
Өлгенде ол жылаған хәтте.
Базда урыстан, концлагерден

Әкелинген фильмди көріп,
Әжел көрингендей қәбирден,
Қорқар еди болса да «берик»,
Өлген анасының мәммесин
Қармап жылар еди нәресте.
Балаларды шуўлатып, хәммесин
Пешке тыққанлары бар есте.
Қоллары сол нәрестелердің
Жағасынан алып атқандай.
Тум-тусынан бетон бункердің
Май құйып, от жағып атқандай.
Жаўызлықтан йошланған усы
Гөртишқандай кирттай жүрегін,
Адамзаттың уллы ғарғысы
Алқымына әкеп тиреди.

Еситер едик бала гезлерде,
Сондай шаян болады десип:
Өзине қәуип туўылған жерде
Өз баласын шағады десип.
Сол айтқандай, шаянлық етти де,
Адамзатқа қарай алмады.
Өз балларын зәхәрлетти де,
Өзиниң де басын жалмады...
Адам инсанлықтан кеткенде,
Инсан оған бермес кол ушын,
Жаўызлықты кәсип еткенге
Бул тарийхий сабақ ол ушын.

Ноябрь 1975-жыл.

Бир гезлери Бердақ жүрген жерлерде
Гүўлеп бир жабайы самаллар есер.
Хәзир жыл қуслары сийрек келисер,
Шағала шарқылдап күлген жерлерде.

Теңиз таслап қашқан гөне жағысын,
Гүўилдемес нар қамыслар қағысып,
Дәрьяның шаршаўлы келер ағысы,
Бурын халлас урып келген жерлерге.

Арқасы Ақ қала, кубласы Зайыр.
Ақсарлы кең дала бурынғы қайыр,
Бахыт излеп байғус халқына шайыр,
Дуўтарын арқалап жүрген жерлерде.

Мен хәр дайым өтсем усы кәрадан,
Ойлайман: не заман кешти арадан.
Енди еркин нәпес алар хәр адам,
Бурын еллер посып, бүлген жерлерде.

Мейли, теңиз ески жағыстан қашар,
Дәрья бирде қайтса, биринде тасар,
Ең баслысы: халқым бахытлы жасар,
Ел жылап, шағала күлген жерлерде.

Жайлау гүлlep, жаңа каналлар барып,
Көк егис ырғалып, көл суўландырып,
Айдынында торалағаз кондырып,
Төрт түлик мал қаплап өрген жерлерде.

Ақшам жағаласам Қазақдәрьяны,
Тыңлап ақ отаудан шыққан наманы,
Деди: «бул - Бердақгың жаңа дәўраны»,
«Кимдики» деп саўал берген жерлерде.

Кел, дәўлетли қонақ, хызметим қалыс,
«Ең кеми жүз болсын көз көрген таныс»
«Усылай айтып кеткен Бердақ бабамыз» -
Дер балықшы мийман көрген жерлерде.

Китап текшесине түскенде көзим,
Қәр үйден қуўанып шығаман өзим,
Халық алтынға қаплап Бердақтың сөзин,
Қосық етип айтар жүрген жерлерде.

Ертип алып балықшының баласын,
Мен жағалап кеттим теңиз жағасын,
Теңиз ядлап алып шайыр намасын
Айтып турма дедим көрген жерлерде.

Теңиз бүгин қайтса, ертеңге тасар.
Инсан бахытын көрип шадлығым асар,
Шайыр әрман еткен әўладлар жасар,
Бир гезлери Бердақ жүрген жерлерде.

Июль 1976-жыл.

АҚ АЛТЫНЛЫ ЕЛДИҢ АҚСАҚАЛЛАРЫ

*(Республикалық халық хожсалық ислерине өз тилеги
менен белсене жәрдемлесип жүрген пенсионер
отагасылардың хұрметине)*

Халық шақырса жатпас намыс-арлылар,
Қыймылдасар жеткенинше халлары.
Жигитке бергисиз ғошшақ ғаррылар -
Ақ алтынлы елдиң ақсақаллары.

Жигитлик өткенсоң, ғаррылық мурат,
Кәхудалық сөзиң журтқа ўәсият.
Топлымға көп түскен ғайратлы ғыйрат,
Дүбир сезсе, желге тарар жалларын.

Жигитликте хәр ким есирик нар болар,
Қайда кыйқыў болса, сонда бар болар,
Халқы ис буйырса тындырар болар,
Еске түсер сол ғайратлы жылларың.

Талай ат болдырды шабысыңыздан,
Талай беллер сынды тебисиңизден,
Қазан зорға қайнап табысыңыздан,
Көп болған кеўилдиң қыйлы - қаллары.

Пурсат бермей тал бойыңды жазыўға,
Әкеңниң орнына кеттиң қазыўға.
Қатты шаңғалақты салып азыўға,
Шақсаң, пуш боп шықты жаслық әрманы.

Айдасаңда байдың қосын, арбасын,
Биймиллет ишкизбей суйық жармасын,
Қыз-келиншек айта ғойса ҳармасын,
Аш қарынды тойдырғанды паллары.

Онсери бел менен сийсери кетпен,
Жантақ дәстелетип, томар геўлеткен,
Кегейли, Есимжап, Ханжап, Қызкеткен,
Талай қазыўлардың болдық белдары.

Соннан аяқ басып жаңа турмысқа,
Қатнасқансыз қанша уллы қурылысқа,
Кимиңиз Ыатанды қорғап урыста,
Кимлер, аўыр тыл арбасын айдады.

Ис гезегин енди жасларға берип,
Дем алсаңлар елдиң зийнетин көрип,
Бахытлы ғаррылық дәўранын сүрип,
Хәзлессең, келинниң таяр шайлары.

Бирақ дийқан бийғам шалқая билмес,
Мийнет сүйген адам қартая билмес,
Жамбаслап көрмеген жантая билмес,
Отырса алдына сыймас қоллары.

Ғаррылықтың дәрти сизге жуўымас,
Тамырыңызда дийқан қаны суўымас.
Жерге хәм мийнетке оятар ықлас,
Шамурат атаның өрнек жоллары.

Жас әуладлар мақтанады сиз бенен,
Шаўлық сүйип, шағлаң жарқын жүз бенен.
Аман болың кемпирлериңиз бенен,
Ақ алтын елиниң ақсақаллары.

1976-жыл

САНАТ

Күшли болсаң жердей бол.
Бар нәрсени көтерген.
Таза болсаң суўдай бол,
Бәрин жуўып кетирген.
(*Қырғыз санаты*).

Кеўил деген жаман зат.
Таў болсам деп турады,
Нәхәнликте хәммеден
Ғаў болсам деп турады,

Кеўил деген жаман зат,
Дала болсам дейди ол.
Қартайғанда қайтадан
Бала болсам дейди ол.

Кеўил нени күсемес?
Бүркит болып уяда,
Қус баласы қонбаған
Қонсам дейди қыяға.

Қой баласы шөп отлап,
Енапатқа семирер.
Кеўил деген сондай зат,
Марапатқа семирер.

Кеўил деген кеңейсе
Кең сарайдың өзи ол.
Кеўил қурғыр тарайса,
Бир тебенниң көзи ол.

Кеўил қусы йошланса,
Жулдызларға ушар ол.
Кеўил көзи жасланса,
Жапалакка усар ол.

Кеўил күни қызарса,
Таўдың тасын жибитер.
Жүреклерде муз турса,
Сол музды да еритер.

Кеўил курғыр музласа,
Басқаларды тоңдырар.
Кеўил гүли жайнаса,
Шөлге бостан қондырар.

Сәл нәрсеге қылтыйып,
Шамырқанып туратын,
Кеўил деген не десем,
Насбай екен бир атым.

Айнадан қатты нәрсе жоқ,
Сәл нәрседен сынар ол.
Кеўилден пәтли дәрья жоқ,
Сәл жерде тынып қалар ол.

Дәўран деген бир жорға,
Сүре алған сүрип баратыр.
Нәпси деген бир дорба,
Таўлар сыйып баратыр.

Нәпси деген зоң ғарға,
Тояр күни болар ма.
Размерсиз бир дорба,
Толар күни болар ма!

* * *

Кисилерди қыйнайсаң,
Ұа кисилик-кисилик!
Өз ханаңа сыймайсаң,
Сәл нәрсеге исинип.

Үлкенсип жүрип хәммеден,
Ушалмаған кисилик.
Аттан түссе, зәңгиден –
Түсеалмаған кисилик.

Әп-әнейдей көзлериң,
Алаўратқан кисилик
Тәкаббырсып, тиллерин
Лалаўлатқан кисилик.

Әззиге үйип қабағын,
Шалқайып кеткен кисилик.
Күшлини көрсе, аяғы –
Қыйсайып кеткен кисилик.

* * *

Жыйнап-жыйнап гийнени,
Жипке дизбе ийнени.
Досларыңа өкпелеп,
Түйе қылма түймени.

Сайып-сайып сыртынан,
Күлме адамның артынан.
Зар боларсаң достыңның
Көшип кеткен журтына.

1975-жыл.

СОҢ КӨЛДЕ

Бермес едим он көлге,
Көл ийеси мен болсам,
Кел сулыұы Соң көлде
Мен болсам да сен болсаң.

Тан атқанда оянсаң,
Көл суұына шомылсаң,
Акқуұдай боп тарансаң,
Капталыңда мен болсам.

Қосықлар келсе дөрөүге,
Қалсаң көлде түнеүге,
“Сүйемен” десең биреүге,
Сол биреүиң мен болсам.

Болот болсам жылқы айдар,
Тартып алсам Жантайдан.
Сулыұлықта халық айтар
Ақмөр⁷ менен тең болсаң.

Төртеү қалсақ аўлақта:
Самал ессе таў жақтан,
Соң көл менен сол ўақта
Сен болсаң да мен болсам.
Соң көлдің жаўған қарында,
Жаслығымның барында,
Қалар едим Нарында,
Егер жаным сен қалсаң...

1973-жыл.

МЕН СҮЙЕМЕН ҚЫРҒЫЗДЫҢ АЛА ТАҰҢЫН

⁷ Ақмөр – халық аўзында ертеқ болған сулыұ қыз, жылқыман Болот оның ашығы (И.Ю.).

Нык тартып ақ боз үйдің үзик баўын,
Тәбият тойлап атқан гүрен аўыл...
Адамзаттың бир бийик әрманындай,
Мен сүйемен қырғыздың Ала таўын.

Кеўлиме мен Тоқтағұл, Шыңғыз болып,
Қыялым гүл тереди бир қыз болып,
Ала таў, сени көрсем, қуғаннанан—
Кете жазлап тураман қырғыз болып.

Өйткени, бул таўлардың хәр төбеси
Туўысқанлық, дослықтың «нар төбеси».
Жасасын Алатаўды бийиклеткен
Қырғызлардың ленинлик мәртебеси!

Таў берип, ырыс қымызын ақтырар ма,
Ол таўды ығбал нуры жақтырар ма,
Жер сулыўы, ел бахыты егиз келип,
Гез келгенге бул бахыт таптырар ма.

Бетонды асаў суўға ноқта қылған,
ГЭС лери тоқ жуўыртқан Тоқтағұлдан.
Жылқысы суўға қоса жулдыз ишип,
Қойлары таў бултындай ақтарылған.

Туўысқан ел бахыты зейин ашып,
Шың басында куяшқа жақынласып,
«Жасасын жаңа заман, жаңа адам!»
Деп бақырғым келеди кеўлим тасып.

Заманларда түрли көз қарас болып,
Не дәўирлер өтпеди талас болып.
Ала таў, мыңлап жыллар қырғыз сени
Қорғаған қудиретли Манас болып.

Тар кешиўде қарсы алып талай жаўды,
Халық таўдан, таў халықтан пана таўды.
Қырғызды тағдир таслап кеткенде де.
Қырғыз таслап кетпеген Алатаўды.

Бул таўлар енди көрсен бағы-бостан,
Мәңгилик бахыт, шадлық, отар басқан.
Таўға жағып коммунизм шамшырағын,
Гүркирей бер, советлик Қырғызстан!

Аларша суў гүрилдеп тасар екен,
Атлы қыздай сынқылдап қашар екен,
Ала таў неге сонша сулыў десем,
Қырғыз деген сулыў халық жасар екен.

Ала таў, сен дүньяда бир екенсең,
Таў болып уйып қалған ыр екенсең.
Қулап кетпей сени қайтип тур десем,
Қырғызларға сүйенип тур екенсең.

Фрунзе. Сентябрь, 1975-жыл.

НАРЫН

Таўлардың карнизине өрмеледим,
Булт серпип қолларымды сермеледим,
«Қудайдың дачасына» қоныс басқан,
Мен бундай сулыў елди көрмеп едим.

Еситкенди көз көрди анық болып,
Қарасам таў суўына қанып болып,
Кеўлимнің тыныш жатқан көллеринде
Қосықлар ойнап кетти балық болып.

Байқасам, излегеним усы екен,
Ақ мәрдің ақ шатырлы қосы екен.
Суў деп мениң ишкеним Суўсамырдан,
Суў емес, шайырлықтың йошы екен.

Ойда гүл, қырда көк шөп, таўда қарың,
Ақ Нарын, аппақ Нарын, сулыў Нарын,
Бир ишкен суўындағы қосықларды
Мен жазып таўсалмаспан быйыл-жарын.

Ел аўзында ертексең-нақыл елсең,
Шетинен шайыр елсең, ақын елсең,
Ысық елсең, өйткени басқалардан
Сен күнге төрт шақырым жақын елсең.

Көриўге сени инқар аты халық,
Жазарма едим таўында жатып алып!
Бул жерлердің сұўретін қалаларда
Үй төрине илдирер сатып алып.

Халкын айтсеш ақ кеўли атқан таңдай,
Ўатанға, партияға садық сондай.
Келеси бес жыллықтың есабынан
Еңбек етип жайнаған жазық маңлай.

Нарынның қыз-келини зийрек келер,
Ийне тиксе нағысы ийрек келер.
Қошқар менен Жумғалдың жигитиндей
Азаматлар дүньяға сийрек келер.

Несип айдап Нарынға келип қалдым,
Кеўлиңди, туўысқаным, билип қалдым.
Басыңнан ақ қалпақты алған ўақта,
Жүзиңнен қарақалпақты көрип қалдым...

Таярсаң сен жазыңда, қысыңда да,
Қонаққа жан-жүректи усынбаға,
Азамат Азияның бул дәстүри
Өлмейди коммунизм тусында да.

Қонағына бас қойып семиз қойдан,
«Қонақ каде—күй тарт» деп қомуз қойған.
Еки сулыў күлимлеп есик ашса,
Еки сулыў ет тартып, қымыз қуйған.

Бул бахыт, ата-баба көре алмаған,
Қойларың семизликтен өре алмаған.
Бүгинги шопан сүрген дәўраныңды
Бұрында бай, манаптар сүре алмаған.

Аман бол жаның болып, малың болып
Жүзиң жарқын, наныңыз қалың болып,
Жасай бер ел жақсысы, ханаласым,
Гүллей бер жер жәннети Нарып болып!

Сентябрь, 1975-жыл, Нарын.

Түсиниклер: ыр – қосық, Ақ мөр — қырғыздың ел аўзында ертеқ болған сулыўы, қомуз — домбыра (И.Ю.)

АЛАРША⁸

- О, таў суўы, неге бәрхама
Шала өкпе болып шабасаң?
Көксинди сен қыя тасларға
Урып,

⁸ Аларша – қырғыз елиндеги бир таў булағы.

Урып,
Урып ағасаң?
- Мен тәкаббыр сулыұ қыз едим,
Жигитлерди мисе тутпаған.
Бир жигитке мен былай дедим:
«Кет жоғал сен, көринбе маған!»
Жигит мыйық тартты бир күлип,
Басқалардай ашыұланбады.
Қыз кеўлиниң соншелли бийик,
Сонша нәзиклигин аңлады.
Хәм еситтим алыс таўларда
Қорғап мениң қыз намысымды,
Жалғыз қарсы шығып жаўларға,
Мени ойлап жүрген деп муңлы.
Көрдим сол жигитти түсимде:
Жараланып қулапты аттан,
Ондай болып мени ҳеш ким де
Сүйе алмасын мен аңламаппан.
Бир басына аўыр күн туўып,
Жатса керек далада қашшан.
Сол жигиттиң жарасын жуўып,
Сол жигиттиң бир шөлин бассам.
Сол ушын да секирип жарға,
Өрден ыққа қарай шабаман,
Ақ көксимди қара тасларға
Урып,

Урып,

Урып ағаман

Сентябрь 1975-жыл.

ПОЭМАЛАР

ДАЛА ӘРМАНЛАРЫ

(Қарақалпақстан АССР ының 40 жыллығына, Үстүртте газ кәнин ашыұшыларға арналады)

(романтикалық поэма)

I

Кең далада еркин сайранлап жалғыз,
Сен туұралы ойлаў—мен ушын пеше,
«Дала ой туұдырмас адамда» десе,
Жаным, бул жалған гәп, исенбе хәргиз!

Өзиң ойлай билсең далада ой көп,
Сезгир жүрек ушын сезим көп онда.
Анаў жер тырбанып өсип турған шөп

Ойлатар өткінши бултлар хаққында.

Ойлай билмегенлер қаяқтан билсин,
Жантақтың жүз қулаш тамыр ескенин,
Сараң тәбиятқа жалынбау ушын,
Қанша таслардың ол бауырын тескенин!

Сезгир сезим сезер даланың жанын,
Ушқыр қыял уғар бул кеңликлерди.
Ийис билген ийискесе жупар жуўсанын,
Атырақтай айланып табар бул жерди⁹

Сулыўлар кадемин еслеймен бунда,
Кийиклердиң аяқ басыўына қарап.
(Қызлар кийиктен бе, кийик қыздан ба,
Кимнен ким үйренген,—билмедим бирақ).

Еркин жүрсин олар, үркпеснн меннен,
Ет жегеннен абзал жүрисин көргеним.
Кийиклер ылаққанда кең дала менен,
Кийик болып кетер қыялым мениң...

II

«Дала ойланбайды» десе инанба,
Ойланбаса неге сағымлар ағар?
Әне, үстем ойдаи кешки аспанда,
Бир бүркит шарықлап қанатын қағар!

Кел сен, кус қалпеси, шақыр бүркитти,
Шақыр далбай былғап, келсин жемине!
Қашса қызыл тилдей алдамшы түлки,
Жез тырнақлы бүркит бүрсин белинен.

Сабырлы хәм жуўас дала ойлары,
Булт қуўған даўылдай оны айдай бил.
Шашаў жайылады дала қойлары,
Шопан болсаң қайтара бил, жыйнай бил.

Кеўлиме бул жердиң хәр бир путасы,
Қосық ойлап отырғандай көринер.
Ески Белеўлиниң тас дәрўазасы
Түксийи тарийхый ойларға шүмер.

Әне, аласар кус—дала ойшылы,

⁹ Атырақ (Отрок) — рус шайыры А. Майковтың «Емчан» («Жуўсан») деген поэмасының геройы. Елинен шығынып кетип басқа елде патша болған батыр бир түп жуўсанды ийискегенде патшалықтан безип, өзиниң туўған даласына кетип қалады. (И.Ю).

Дала келешегин—вышка тоғайын.
Трубалардан атып майлы өртеңди
Турған сүүретинди салып шығайын...

IV

Далада теңеу хәм мегзетиулер көп,
Кел, жаным, тамаша басланды және:
Дала—стадион, қуяш—отлы топ,
Батыс горизонтқа зыңғыды эне!

Баскетболшы қызлар командасындай
Жүйиткип барар жалаң аяқ жәйранлар.
Жылқышы қышқырар судьясындай,
Жық-жық қарлығашлар—болельщик баллар.

Топ зыңғып баратқан батыс жийекте,
Бураулаушылардың вышкасы тұрар.
Ол сетка сыяқлы топты күтпекте,
Қай күшли команда оған топ салар.

Гә жерде елеңлер, гә жерде буғып,
Фотокорреспондент—тынымсыз қоян,
Поща диң хаўада шыр-пыры шығып,
Репортаж берер эфирге мудам,

Күн батты—сеткаға топ түсти демек,
Даңқ пьедесталы—ески қорғанда
Рекордсмен кийик шығар өрмелеп,
«Үстирт!» «Рекорд!» деп шуу етер дүнья.

V

«Дала кутсыз» десе, оған инанба,
Онда ғазийне көп,—алыу машақат.
Дала мегзер бай хәм зықна адамға,
Онда жоқ химмет хәм мийрим—шәпәэт.

Шық бермес Шығайбай—дүньяхор ғарры
Не тапса,. хәммесин қарымға басып,
«Қараң, қуу тақырман! Мениңдей жарлы
Дүньяда жоқ шығар» дер басын қасып.

Көмик дүньясының көрпешлеп үстин,
Оннан соң бастырды қалың тас пенен.
Сезикленбесин деп дүньямнан хеш ким,
Топырақ жайып тегиследи ол әбден...

Аз кем суу себелеп,—жаудырды жамғыр

(Көп жаўдырмас ызғар өтип кетер деп).
Тайдың изин қырық жыл сақлаған тақыр,
Тақырға көгертти төрт-бес түйир шөп.

Жазда Аңызакқа, қыста Боранға
Қорытты даланы—көмиктиң үстин.
Жазатайым бунда келген адамға
Танытты әкесин қудиретли күштиң.

Бирақ қанша айтсаң да, адам, ол—адам,
Қай жерде сыр болса, ашыўға қумар.
Ондағы өжетлик ондағы шыдам
Басқа хеш кимде жоқ, тек өзінде бар.

Талай сүйеклерин дүзде қалдырып,
Салды олар шөлден кәрўан жолларды.
Биреў-биреўине тис қайрап жүрип,
Қазды небир шүңгил тас қуйыларды.

Таўлардан тас жоныи, артып түйеге,
Әкелди де дүзге салды көп сарай.
Жипек, кишмиш, гилем, ғалле тийеген
Кәрўанлар ағылды Батысқа қарай.

«Бир түйир қуты жоқ жаўыз даланың»
Деп шикаят қылар кәрўаншы оннан.
Патшаның ғазебинен қашқан қарт алым
Күлди кәрўаншының наданлығынан.

«Ким айтты қуты жоқ бул даланың деп
Буның тейинде бар хасыл ғазийне...»
Дегени-ақ муң екен, от самал гүўлеп,
Қайқайып кәрўанның түсти изине.

Қудықларды көмди тас боран қылып,
Бурды кәрўанларды қызыл қыяға.
Төкти аўыз суўды меслерди жулып,
Тиллер лалаўласты келмей гөяға.

Күшлиси әззисин ийтерип таслап,
Суўлылар суўсызға шық тамызбады,
Адам өзін сонда түсине баслап,
Суўлыға суўсыздың кегин қозғады...

Қаңырап қалған сарай саяларында
Жатты Шөл тәңирисп сыпырып терин.
«Адам деген найсап, әстапуралла,
Сезип жүр екен ғой дүнямды мениң!»

Деп ол тыным көрмей, уйқысы қашып,
Көп әсирлер бойы адам жолатпай,
Шексиз жазийраны бауырына басып,
Үскини қуйылып жатты тил қатпай,..

VI

«Дала жансыз» десе, хәрғиз инанба,
Жаны бар, бирақ ол мийримсиз, герен,
Дала мегзер бай хәм зықна адамға,
Даланың жүреги қатал хәм терең,

Ең әуел сен оның жүрек соғысын
Қай жерде екенин абайлап билсең,—
Соннан кейин өткир зейин бурғысын
Даланың көксине салып жиберсең,—

Ол сонда от шашар, қар үрер улып,
Бурғынды сындырар. Шыдай бил! Сонда—
Ыссы көз жаслары артезиан болып,
Шөл тәңириси жылар адам алдында,

Оның көз жасынан гәўхарлар тамып,
Гүмгүм көзлеринде якутлар жанар.
Бирақ, аяй көрме, қалма алданып,
Кетсин тереңликке скважиналар!

Ол тереңликлерде мәңги от қушып,
Жерди кернер бир күш—қудиретли жүрек.
Оның сырын ашып, меңгеріу ушын
Билим, мәртлик, жигер, ойшыллық керек...

VI

Шықты мәрт ойшыллар асау сахраның
Ой-пикир, әрманын изертлемекке,
Шөл айтты: «Хей адам! Қойың, сақланың!
Хәддиңе бақ маған бағын демекке.

Қайсар Қурғақшылық—шөл армиясы
Мени кпрпик қақпай турады бағып,
Қудиретли еки қум империясы
Мениң аўқамласым айналамдағы.

Кәйхысрау¹⁰ патшаның басы бул жерде
Қанлы мeste жатып пушайман еткен.
Хәтте кос мүйизли Искендерлер¹¹ де
Маған тиси батпай, айланып өткен!

Мен шөлмен! Мен—догма, айтсам ырасын,
Өзгертиўди ойлап урынбаң хаслан.
Маған қадем қойғанлардың санасын
Тек мениң болмысым белгилеп таслар»...

Бул бадабатлардап қорқып, сақланып,
Биз ғана ырайдан қайтпадық тек те.
Шықты мәрт ойшыллар асау сахраның
Ой-пикир, әрманын изертлемекке.

VII

Бир машина барар шөл—бәябанда,
Уллы топылыстың барлаушысындай.
Жаңғырық болмайды қула далаңда,
Мотор дауысы қашар қайтып айланбай.

Геологлар—дала робинзонлары,
Өмири—излениў, саяхат, гүрес,
Шайыр шығар деймен олардың бәри,
Олар түнеп кеткен жер тегин емес.

Алекодай цыган көшине ерген,
Мен оларға ерип кетким келеди.
Бүгін көк машина иркилген жерден
Ертең вышкалардан жулдыз күледі.

Қандай хәзлик! Кеңлик, күн, таза хаўа,
Сәлем романтиклер, самалдай еркин!...
Сырттан қарағанға усылай, аўа,
Азлап прозасы бар шығар лекин.

¹⁰ Кәйхысрау (Кир)—әйемги Персияның жахангир патшасы. Ол Әмиўдәрәя жағалауларын жаўлап алыўға келип, бул жердеги массагетлердің қатты қарсылығына ушырап өледі.

¹¹ Қос мүйизли Искендер (Зулкарнайын) Александр Македонский (И.Ю.).

Гейде дала сахнасында тосаттан
Трагедия да ойналар хәтте...
Мотор радиаторды «ишип» босатқан,
Машина тоқтады ыңыранған пәтте.

Кузовта бочканың даңғырлысы саз,
Флягалар қырда қалған бақадай,
Күн мисли тандырға түскен бир қораз,
Лаўлап жанып барар куўрақ шақадай.

Өптап, суў бермесен, жаныңды ишер,
Шөлди қоздырады күннің геўкеўи.
«Сизлер машинаны дүзей бериңлер,
Мен суў әкелейин» деди биреўи...

IX

Мәккар, от қанатлы дала Демоны
Көптеп ашық еди бир арыў қызға.
Өз ўәлаятында көрди де муны,
Уйықламай телмирди түнде жүлдызға.

Аңызак ыссыға буйырды: «Бар!—деп —
Суўын қурт олардың машинасының!
Қызды алдастырып шетке шығар!»—деп,
«Сонсоң өзим кеўлин аўлайман оның...»

Көзи теңиздей көк, аспандай мөлдир,
Кеўли дәрья десең миңасып еди.
Кәсибин жандай сүйген қыз еди бул бир,
Шексиз далаларға шын ашық еди.

Бул даланың хәр бир қатламларының
Сырлы шежиресин оқып жүрди ол,
Шынлығын бул дала әрманларының
Аңсап, хәтте түслерінде көрди ол...

Мария! Арқаның сахыбжамалы.
Қымбатлым, қайт изге, қайда барасаң?
Жалындай лапылдап сахра самалы,
Көзди күйдиреди тиклеп қарасаң.

Қолында шелеги, жалғыз қулдырап,
Қыз тынбай жуўырар, сағымлар ымлар,
Қарсы алдында теңиз толқыр булдырап,
Жеттим деген ўақта қашар толқынлар,

Туфлилар да қалды жетим егиздей.
Тек қалған дослары есине түсти.
Ашшы күн төбеден қадалар биздей,
Суўсыз желбезектей өкпеси исти.

Толқын қашар сулыў әрманлар яңлы,

Қыз ентигип қуғар бир тыным алмай.
Бир ғайбана дауыс хәр демин аңлып,
Қызды алдастырар изинен қалмай.

Х

«Сулыў, сүй сен мени!—дейди сол ҳаўаз,—
Сениң ашығынман, кел қушағыма!
Арқадан адасып келген куба ғаз,
Сени апарайын ләззет бағына,

Онда мәрүерт суўлы еки көк теңиз
Салқын леби менен желпип шалқыйды,
Жасыл отлақлар бар майсасы семиз,
Жуўсанның хош ийиси онда аңқыйды,

Ол жерде геўиреклер ала ғарбыздай
Қақ айырылып жатар жаз келген сайын.
«Хан қызы» қоңызларын қадап жулдыздай,
Әдиреспаннан маржан моншақ тағайын,

Бәхәр булты жуўып ҳаўаның кирин,
Шөплер көгергенде далада жүрсен,
«Қапырық қалаларда өткен өмирим
Ессиз, босқа кеткен екен ғой» дерсең.

Шотбас поща торғай төбеңде мудам
Саз намаға сайрар шын еси кетип.
Ғайры нағыс гүлден—қызғалдақлардан
Гилемлер төсейин паяндоз етип.

Хәр бир бақаншақтың ишинен саған
Сазын тыңлатаман пүткил дүньяның.
Ақшам Қус жолына» алып шығаман.
Ләззетке бөлеймен, сүй мени, жаным!...»

ХІ

Қызған таба яңлы хәўирли дала,
Елпилдер қуғарып аппақ маялыш.
Маялыш түбинде солған бир лала—
Қыз жатыр. Толқыйды. сағымлар алыс.

«Суў!» деп аўзын ашып жатыр бос шелек,
«Суў!» деп ыңырсыды оның ийеси.
Жабайы Аңызак шаңғытты елеп,
Бастан бир тартарын әкетти шешип.

Алтын шаш толқыны шаңға былғанып,
Аппақ маялышқа оралар гейде.
«Мен өлгим келмейди бостан-бос жанып,
Бул ушын жуўапкер далалар» дейди.

Көзи жумылыўлы, көкиреги сергек,
Жатыр сандырақлап жас сулыў дүзде,
«Сүйиклим, кеўлинди тек маған бер» деп,
Сол ғайбана даўыс түседі изге.

Ол сондай жағымлы, ақылға зыят,
Кеўлиң елжирейди оның сесине,
Әмиўдәрья... қайық хәм жас азиат...
Ессиз қызық шақлар түсер есине.

Көмир—қара шашы қайысып толқып,
Мыс ирең желкесин аймалап қуяш,
Күшли қолларында қос ескек булқып,
Отырды қайықта ессиз сол бир жас!

Азнаға өңменлеп, қулашын жайып,
Қыз суў серпер оған хәм күлер қатты.
Ышқы каретасы—қылтылдақ қайық
Аўып кетип, қызды суўға аўнатты.

Ат тисиндей ири тислер жарқырап,
Жигит күлер жомарт бир күлки менен.
Баржалар жылжыйды жағысқа қарап.
Әне, бир шағала сырғыды төмен.

Қыз суў шашып қашар, жигит қуўалар,
Жүзге шарп-шарп тийер суў моншақлары.
Жигит сүңгип келип қушақлап алар,
Дәрья болып ағар кеўил қумары.

Еркин сайран етип еки сүўендей,
Олар сүңгип кетер тереңликлерге.
Суў толқыр «мен—ләззет бағы» дегендей,
Бирақ, аяқ неге тиймейди жерге.

Зуўлап кетип барар дәрья түбине,
Сондай хәзге бөлер салқын суў леби,
«Не әрманың болса айт, жаным қане,
Бул сондай бай дәрья, хасыл суў» деди.

«Шөл тәңириси—атаң, Қурғаклық—енен,
Хызметинде шабар Аңызак самал.
Дүркин—дүркин жүйрик жәйранлар менен
Қалың мал төлейин, жаным, қулақ сал!

Жер астында толы ғазийнелер көп,
Сүйсең, бәрип саған бериўге барман,
«Сол сырлы сеифтиң гилтин тапсам» деп,
Излеп жүргениңнен мен хабардарман.

Шөл тәңириси—мениң дүньяхор атам

Мезазой дәуірінен бүгінге қадер,
Миллиард жыллар бойы тийнеклеп мұдам
Жыйнап келер оны. Бул сондай бай жер.

Бәри бпр, сен гилтин таппайсаң оның,
Тек те мен билемен атамның сырын.
Мен урлап берейин сол гилтти, жаным,
Бирак, бир поса бер сен алды бурын...»

Отлы деми менен Демон кумартып,
Аўзын жақынлатты қыздың бетине.
Оның көзин, жүзин бир жалын шарпып,
Титиретпе тийгендей болды етине.

— «Жоқ, кет!»—деп бақырды бетин басып қыз.
Өз даўысынан шоршып ол оянады.
Таңның алды екен. Бир жарық жуллыз
Шығыс горизонтта парлап жанады...

XII

Кел, әзийзим, сени мен күтип турман,
Саған дәртлесіўге кеўлим асығар.
Кел сен кең даланың төрінде турған
Қарапайым тас ескерткиш қасына.

Үнсиз бас ийейик бул жерге келип,
Ол жерде мезгилсиз солған гүл жатыр,
Бул жабайы шөлге өмир әкелип,
Өмирин қурбан еткен жас ойшыл жатыр,

Жас әрманлар қабырғасы сөгилип,
Басларын тас ескерткишке урады.
Көз жас фонтанындай мәңги егилип,
Артезиан шәшмеси жылап турады,

Қызғалдақлар жанар қыз әрманындай,
Өкинип бас шайқар аппақ маялыш.
Шексиз дала—дүзлер гүрсинер тынбай,
Елп еткен самалдан еситилер налыш...

Мария! Әрманлым, от жүрекли қыз,
Ана Россияның азамат қызы!
Сениң жақсылығыңды биз умытпаймыз,
Өшпейди сен жаққан дала жулдызы.

Ойлай билмегенлер қайдан түсинсин,
Озық ойлы жаңа дүнья адамы
Өзи ушын емес, басқалар ушын
Өмир сүретуғынлығын мұдамы?!

Ильич берген бахыт нурын әкелип,

Азия аспанын нурлантты әкең.
Далам ушын бүгін сен кеттің өліп,
Мәртлік, дослық ата мийрасың екен.

Алыс арқа жақтап бул жазийраға
Пул емес, даңқ емес сени әкелген.
Жаңа заман йошы хәм жаңа жаға
Шақырған, мақсетке жоллама берген.

Дала ғазийнесин излеп мудама,
Тез ашылса дедиң шөл сыры—тилсим.
Буның бәри Ұатан, келешек ғамы
Екенин ойсызлар қаяқтан билсин!

XIII

Ақты шөлге машиналар дизбеги,
Сызды дала баўырын хеш тыным бермей.
Шинлердиң нағыслы шыжбай излери—
Өткир, тың ойлардың черновигиндей.

Дала океанында басланғандай сең.
Тайнапыр техника кәрўаны ықты.
Тәкаббыр, күшли Шөл тәңириси менен
Адамлар ең соңғы айқасқа шықты.

Бул айқаста дала әрманларының
Гүллеўи, биниядқа шығыўлары бар;
Шөлlep өткен сахра заманларының
Аңсаған суўының ағыўлары бар.

Тәбият анаға бунда адамның
Перзентлик мийрими барқ урып жатар.
Әжайып келешек—абат заманның
Гүллери «бармыз» деп бунда тил қатар.

Бул айқаста гүлдей мегзилсиз солған
Ессиз Марияның қанлы кеги бар.
(Бул кекте—инсанның шөллерге болған
Питпес аразлығы—өшпеңлиги бар).

XIV

Шықты мәрт ойшыллар өз ойларының
Шынлығын ис пенен тастыйықламаққа.
Шөл тәңириси сырттан қазып қарымын,
Оларды тум-тустан алды қамаққа.

Жиберди боранлар гвардиясын,
«Бийкарлаң—деп—өжет адам ойларын!»
Боран уйытқып келип жаўдырды тасып,
Шашты тозаңғытып буршағын, қарын.

Муздай деми менен моторды үрлеп,
Сууларды тондырды, музлатты терди.
Темир вышкаларды жулқыды гүрлеп,
Тартты шалғайынан монтажниклерди.

«Аш көзиңди!» деп ол шашты топырақ,
Бармақ ушларына урды ништерин.
«Байланысты үз!» деп жолларда борап,
Муз ауыз қарпыды жантасқан жерин.

Құйын-шырылдауық, үргип — «мәмелек»,
Ғыр-ғыр айландырар адамның мийин...
Хәр бир қадемине қымбаттан төлеп,
Келер еки адам тиресип ийин.

Музлы кирпичлердің саңлақтарынан
Үмит мөлт-мөлт жанар кудық сууындай.
«Сол сәулени алсам көз жанарынан,—
Болғаны» дер боран тауын жаздырмай.

Омба қардан жүриу—ең қыйын түйек.
Адассаң не күнлер түспес басыңа!
Бири екиншисин қолтықлап сүйеп,
«Азат, есинди жый!» дер жолдасына.

«Мария! Неге сен кет дейсең маған!»
Дейди сандырақлап сонда Азаты.
Тоңлаған турбадай тамырларда қан,
Қыйынласар ағыу имканияты.

«Ай-яй, жас ашық!» деп Николай аға,
Бас шайқап, жылжыйды сүйеп жолдасын,
Нурсыз көзин қадап меңиреу далаға,
Келер ол есаплы қадемін басып,

Хәмде көз өңинен өтер түс яңлы
Соңғы үш күн—өмир, өлим гүреси.
Еске алар дәслепп қар жауған таңды,
Еске түсер жолдан жаңылған кеши:

...Турды компрессор станциясы
Даланың бағынбас бастионындай.
Мәрт шоферлар қыя шөллерди басып,
Қурылыс материалын тасып жүр тынбай.

Жүгин түсиріп қайтқанлардың излери
Үстүрт дәрұазасы—Қоңырат еди.
Оларға яд еди, жәйран шөллери
Қудықлар, жайлаулар бәри яд еди.

Сол себепли олар қулақ аспады

«Ўэлий» синоптикнинг¹² прогнозына.
Бири баслап, екиншиси қошлады,
Шықты еки билгиш Үстүрт бозына...

XV

Лекин, билгишлер де адасар гей ўақта
Өзи билерменлик қылған гезинде.
Тек те адасыўда емес бирақта
Ең баслы мәселе оның изинде!

Адам адасқанын аңлаўдан қорықса,
Жасырса, сыйпаса өз адасығын;
Адаспағанлардан кеўли торықса,
Кудай билсин, онда қайсындай шығын—

Қайсындай бәлелер алдынан орап,
Қайсындай апатлар болар соңында!
Адасықлар тарийхын серлесен қарап,
Мине, мәселениң қырсығы сонда.

Адам адасқанын терең сезинип,
Оны мойынласа укса ямаса
Суўық ҳақыйқаттың өткир көзине
Жалтармай, мәртлерше тикке қараса,—

Ақыл, сана-сезим, дурыслық—хүжданның
Гезексиз бюросын шақырып дәрхал,
Мурнын уўса өзимншлик—хайўанның,
(Мәселениң генжеси усында болар).

Сөйтип алып тезден излеўге шықса
Өзи шығынып кеткен туўра жолларын,
Қыйналып көйлектен терин де сықса,
Көтерсе гей журттың жазғырыўларын,—

Адасыў—аўыр зат, бийжағдай ис,
Дүзеў—адасыўдан көре қыйынлаў.
Адасықты ақлаў, жақлаў, өшегис,
Өңменлеў, өкпелеў,—тек жаныңа жаў.

Өзиң көтер, өзиң толтырған қапты,
Арқаң қойысар, аясар хәтте.
Мәрт бол, шыда, тисти тиске қой қатты,
(Органшы мәселе тап усы гәпте).

Адасыўдың аңсат ылдый—ығынан
Опың тереңине түскеннен кейин,
Дүзетиўдиң қыйын шығарлығынан
Өрмелеўден қорықпа, бар болса мийиң!

¹² Смноптик – ҳаўа райын бақлаўшы – метеоролог.

Қайтар жолың қыйын, бәлент, пәс еле
Бәрін жең де дүзел, албырап қысынба.
(Тек те адасыўда емес маселе,
Ең баслы мәселе мине усында!)

Сонда адасық та арзанлаў түсер,
Шығын хәм аз болар қатең тусында.
Адамлар: «минекей, бул адам!» десер,
(Мәселениң қудайы, билсең усында!...)

XVI

Мине, усылай ойлап киятыр ойшыл,
Аяқ сүрниккенде ойлар серпилер.
Бул үш күн мысалы үш азаплы жыл,
Узақ ўақыядай болып елеслер.

Буннан үш күн бурын қар көмип жолды,
Дүзде адастырды буларды боран.
Еки жүк машина сергиздан болды,
Үргин ақ пердесин тутты алдынан.

Қар көмген жылғаға машина кулап,
Есинде Азаттың қолы сынғаны.
Екинши машина да сәл аррағырақ
Жүргеннен соң музлап өшип қалғаны.

Еки күн жетелеп сынығын саўы,
Бүгин арқалап жүр азаннан бери,
Омба қар қалыңлар қонышқа қаўып,
Адым артқа кетер, атсаң илгери.

Кирзовой етиклер куйған шойындай,
Қоныштан куйылған қар ерип қатар.
Жүрис-жүрис емес, мысал ойындай,
Арқаңда ес-түссиз жас геўде жатар!

Жас геўде! Жатырған ырас-ақ сол ма,
Жолыққанда қум я батпақлы өткел,
Машннаны «гүпшеклеп» шығарып жолға,
Ийнин асыққанда домкрат¹³ еткен?

Сол ма бир сапары Николай аға
«Соқыр ишек» болып қалғанда талып,
Өзин отырғызып тез кабинаға
Хәм машинасын да жетекке алып,—

Отлы, сахяра менен куйындай ушып,
Бураўлаўшылардың қосына барған?

¹³ Домкрат – машинаның көтергиш әсбабы.

Сол емес пе сонда жумсап бар күшин,
Достын бир өлимнен қутқарып қалған?

Оннан берли талай тасылып жүклер,
Талай дөңгелеклер зырылдап тозған.
Бирак, тозыу билмес дослық кеуиллер,
Биригип кеткен еди табыс пенен нан.

Жолда түнегенде қалап сексеуил,
Бирге жатып, барын бирге татқаны.
Жұлдызларға қарап жатып жас ойшыл,
Сонда талай қыялларға батқаны:

Сонда қыял менен өз даласына
Газшылар қаласын ол салған еди.
Өзи әрман еткен сол қаласына
«Марияград» деп ат қойған едию

Енди жоқ ол арыу—жигиттің яры,
Жоқ сол хауайы көз, солған гүл—лала.
Тек те қыз ышқысы, қыз әрманлары
Жасар жүреклерде, ядлар кең дала.

Ядлар... Тек ядлау ма? Гәп бе екен сол да!
Жүрек жансыи оның әрманы менен.
Қабир басында тұр жас қайың, ол да—
Бир белги жапалы жигит кеулинен...

XVII

Соцгы тислем нанды шайнап жибитип,
Николай Азаттың ауызына салды.
Өз өзегі талып, дизден хал кетип,
Жығылды да, қарды бир асап алды.

Тынбасқа серт айтқан шығар қар мына,
Еки жүректе қан тынбағаншелли!
«Ырас-ақ өлемен бе» деудің орнына,
«Ырас-ақ өле ме?» деген ой келди.

«Мүмкин үшінши күн бизлерсиз батып,
Бәлким төртинши тан бизлерсиз атар,
Жууған және хош ийисин таратып,
Биз көрмеген гүлдер ашылып жатар.

Гүллесин бәхәрлер, өкиниш төркини
Хәргиз онда емес, басқа нәрседе:
Ең соңында келип, бүгинги күни
Адасып өлиу деген қандай ерси еди»...

Деп мырс етип күлип турды орнынан,
Жолдасын арқалап кетти илгери.

«Билмедим, бул неткен тас жанлы адам,»
Деп Әжел шегинди сорғалап тери.

«Бес жыл тар окопта аңлыдым буны,
Мен оны қуўғанда, ол жаўды қуўды.
Усы күлки менен үрkitип мени,
Аўыр жаралардан айығып жүрди.

Қалың тайгаларда түстим изине,
Аңлысам алдырмай келер бул киси.
«Енди алдым» десем, қадалар көзиме
Усы бир мырс еткен ашшы күлкиси.

Шынжырдай тутасқан булардың жаны,
Сөттим деген жерин тағы жалғанар.
Талғанын арқалар саўы мудамы,
Бириниң жулдызы биринде жанар.

Өмирди бийкарлап жүргели берли
Бундай қыйынлықты көрмеді көзим.
Хәтте өлимнен де батыр, жигерли
Бул қандай көк өжет адамлар өзи!» —

Дегендей далбақлап ашыўлы Әжел,
Музлы пәнже менен адамды бүреді.
Бир түкирип адам алға өрмелер,
Адамды арқалап адам келеді.

Үмит елеси ме, шынлық па екен,
Ким билсин, бир сәўле жарқ ете түсти.
«Оян, әй жас ойшыл! Тиримисең сен?»
Деп адам адамды жулқыды күшли.

«Ең баслы мәселе: жылжый бер, шыда»!
Дер Николай өзи жығылып жатып.
«Мында, мында!» деген даўыслар ғана
Есин жыйдырғандай оны оятып...

XVIII

Шөллер, шөллер! Уйқылап атқан әрманлар,
Ояныңлар, айланыңлар шынлыққа,
Ояныңлар, «кет»дең құрғақшылыққа.
Шөллер, шөллер! Көп әсирлик әрманлар!

Қайсы жерде шөл дәстаны жаралса,
Миллион жыллар муңынан ол гүўалық,
Суў аяғы қайсы жерде жоғалса,
Сол жерден сиз басланасыз қуўарып.

Күйип кус қанаты, жанып дойнақлар,
Үстиңизден ел серпилип қашқанда.

Қайсындай патшалар, қайсындай шахлар
Суу тамыза алған таңлайыңызға?

...Жаңа турмыс тасқынлары басланып,
Қызған ұақта еки дүнья сауашы.
Тозған қарта үстинде лампочка жанып,
Жарқырар көсемнин кең пешанасы,

Өз ийесин өзи тойдыра алмай,
Жетер зарыққаны бул ана—Жердин,
Жайнасын, жаңарсын жер де адамдай,
Жер—мәңгилик мүлки мпйнеткешлердин

Сибирь далалары, Түркстан шөллери
Жаңарсын, темир жол, суу апарылсын.
Шөл тәңирисиниң ғазийнелери
Национализациялап алынсын!

Деген өткир мәни дәрьядай йошып,
Ильич декрет жазар, ол көрер бәрин,
Оның қарапайым полат перосы
Оятар шынлыққа шөл әрманларын.

Азат мийнет жолы—Турксиб болып,
Оятылған әрманлар жолға шығады.
Жаңа канал болып, қақбақлап толып,
Олар Мырзашөлге қағлап ағады.

Буудай теңизи болып ырғалар олар
Алтай, Қазақстан далаларында.
Мунай—булақ болып бурқырар олар
Түркмен шөли, Каспий жағаларында.

Жайындай туулаған асау толқынлар
Турбинларға соғып, шөлге нур шашты.
Жайлау болып Қызыл хәм Қара қумлар,
Қәр жуусан түбинде қой маңырасты..

Ильич турғанда сол карта қасында
Оның сәл қысылған өткир көзлери
Бәрин көрип, бәрин болжаған сонда,
Үстүрт келешегин, Газли газлерин...

Тынышлық—халықларға хәм нан—ашларға
Деген уллы уран—ленинлик уран
Хәтте Африка қырғақларында
Сахра әрманларын оятып турар...

Шөллер, шөллер!—Миллион жылдың муңлары
Қууаныңлар, айланыңлар шынлыққа!
Ояныңлар, «кет» дең курғақшылыққа,—
Планетаның ашылмаған тыңлары!

XIX

Пиджакти ийниме салып мен жалғыз
Дүзде сени ойлау—мендеги пеше.
«Шөлде турмыс дүзип болмайды» десе,
Жаным, бул жалған гәп, исенбе хәргиз!

Жақсы нийет пенен көрсетсең зийнет,
Гүлленер дүньяның шөл-далалары.
Азат болған ұақта адам хәм мийнет,
Дөрер «эжайыптың эжайыплары».

Сонда зибан кирип бул ана—жерге,
Сонда сағымлар да суўға айналар.
Жантақ басларына гесиртке өрген
Шөллерге Нөкистей қалалар орнар.

Есимде, бул жағыс бала гезимде
Суў ышқында күйген шөлистан еди,
Шығыр даўысын еситиўдиң өзи де
Бунда симфония яңлы таң еди.

Хәзир бул жер — шәхәр! Ири панельден
Шақырып ертеңги «черемушкасын»,
Көше бойларына «жуп уйқас» пенен
Егилген гүжимлер былғар курашын,

Сақшыдай кумларды алдынан орап,
Бағ—хәремлер турар, шалқыр дәрьясы.
Аты қосық ушын қолайсыз, бирақ
Нөкис—нағыз дала поэзиясы!

Иске асқан шөл әрманын көремен,
Көрип қуўанаман сыймай ханама.
Бүгин бар йошымды шақыраман мен
Дала гүли болған жас астанама.

Әйемги ертекттей тек есте қалып,
Аяўлы әрмандай жоғалар ұақытта,
Октябрь таңынан дәрман, нур алып,
Қолы жеткен асқар таўдай бахытқа,—

Астырты—ақ алтын, Үстүрти—кәнге,
Қыры—малға, көли—балыққа толған,
Кеўли—шадлық, дослық сезимлерине
Толған қарақалпақ халқы атынан,—

Бир гезлери ақшам шағаллар улып,
Гүмгүм көзи ғана жанған шөллерге
Гөззал қала салып, гүлистан қылып,
Даланы оятқан коммунистлерге,—

Истиң аўыр шегин, басламасын да
Өз мойнына алып, йош берген елге,—
Ленинниң ең садық солдатларына,
Ленинниң пидәкер перзентлерине,—

Өзимди өзиниң қатарына коскан
Даңқлы «шөл хәм бәхәр большевиклерине»
Алғыс айтып жазсам ең йошлы дәстан,
Шайыр екенлигим сонда көринер!

XX

Жаңа дүнья бостанлары гүлленген
Алтын ойпат—аўылымның сыртында,
Қаңбақлы далаңға шығып гейде мен,
Узақ ўақыт қараўлайман қыр, кумға.

Шөл тәңириниң қорғанына атланған
Аўыр артиллерия тобындай мысал,
Гигант газопровод трубаларынан
Жазыў көринеди: «Бухара—Урал».

Дүнья ҳеш көрмеген уллылықтағы
Бул полат қурсаўда тутқын етилген,
Қудиретли көк стихия ойнағы
Адам хүкиминде ағар бул жерден.

Бул күш—Кузнецк, Қарағандының
Көмирин Оралға пыснап тасыған
Аўыр составлардың белине тыным
(Ол жүк енди басқа жаққа асығар).

Бул күш мартенлерди мәс егип хәмде
Алып домналарға күнди орнатар.
Химия тилсимлерин келтирип тилге,
Ҳәр үйде от жағып қазан қайнатар...

Жигерлен Үстиртим,—республикамның
Үлкен келешеги, ояанған аймақ!
Дәўри-дәўранлардың, жаңа заманның
«Қус жолы» үстиңнен өтеди жайнап.

Сен сол уллы жолға, тасқын арнаға
Қайнар булақ болып қуй ғазийнеңди.
Бар сен Оралға хәм оннан армаған,
Дала кочегары, сөз саған енди!

XXI

Сондай әжайып күн,
Гүздиң сәскеси.

Аспан шыршалаған бадьядай көк.
Хәтте ийнеликтің қанатының сеси
Қағаздай ғағырлар, жым-жырт дөгерек.

Болық жантақлар тур малынып сөги,
Жолға таярланар гезеңде қанбақ.
Өрмекшиниң аўы—нәзик өрмеги
Сымдай жалт-жулт етер, турғандай жаңлап,

Дала шапқыншысы—дүбелей ғана
Уйытқыр өз-өзинен ғалаўыт таўып.
Сондай салтанатлы, Сондай мәрдана,
Дала ойға талар, алғандай заўық.

Бир әжайып пайытты күтип турғандай
Зийрек парасатлы бир ғөззал кеўил.
Сыр гизнеп, ашығын күткен хаялдай
Нурға толып тасқан дала еди бул.

Ал мен ше? Мен неге сонша ынтығып,
Несин сағынаман бул кең даланың?
Не ислеймен жалғыз сахраға шығып,
Не тилейди мениң сахрайы жаным?

Қушақлағым келер сүйип көзинен
Бул қушақ жеткисиз шексиз даланы.
Дүрлеп ушқан қырғаўылдың изинен
Көзлерим телмирип қарап қалады.

Инсан Жер—ананы сүйиўи لازم!
Бирақ кең даланы сүйгенимдей мен,—
Бернс—арпа аңызын, Ғафыз—Ширазын,
Гейне—Рейн суўын сүйе алды ма екен!

А, сен бе? Әссалам, устаз аласар!
Отырмысаң еле ойларға талып?
Билемен, көп қызық ойлар сенде бар,
Сенде бар сабырлы жуўас даналық.

Лийкин жетпес мениң сабыр-тахатым
Көз жумып күн бойы ойға таларға.
Алысларды аўсар тыпыршып атым,
Самалдай ушсам дер кең далаларға...

...Минсиз горизонтта үндеў белгидей
Шаншылған вышкаға кетип қыялым—
Турсам, көк аспанды жалаған тилдей
Бурқ етип аспанға шықты бир жалын.

Ол гә жипек орамалдай желбирер,
Гә алмас қанжардай шағылысар күнге,
Гә көгис, гә ашық иреңге кирер,

Гә нурлы фонтандай сүңгир тереңге.

Хәм ол ашық көкте жоғалар жылдам,
Күшинен қалтырар аяқтың асты.
«Бул не? Аммонал ма дүзде жарылған,
Құрылыс ушын геўлеп қопарған тасты?»

Атом деп қорқыўға ҳеш ирети жоқ,
Бунда полигон жоқ, бул қаўипсиз дала.
Я космосқа және уштық па екен?» деп,
Хайран болып турсам шүмип қыялға,—

Мотор даўысы еситилди қасымнан.
Бар шабыста еки машина келер.
Тоқтаған бириниң кабииясынан
Күлимлеп бир таныс адам үңилер.

«Шайыр!—деп бақырар маған қол былғап,
Ойлап таўыспақсаң ба дала ойларын!...
Дәрхал суўға кирген балықлардай тап,
Апақ-шапақ болдық сорасып бәрин.

«Анаў Шөл тәңириси адам ырқына
Көнбеймен деп лаўлап, ҳалласламақта.
Бураўлаўшылар бизди күтип шырпынар,
Кеттик Үстүрт гази атылған жаққа!

Бул жалын кишкене қосық жазыўға
Ылайық жалын ғой деп үмит етемен...—
Деп көз қысты маған қуўақылана,
Сол әжайып адам күлимлеп бирден.

Билемен, оның бул шоқ ҳэзилинде,
Әжимли маңлайында, өткир көзинде,
Мәңги қайсар, мәңги жас минезинде,
Пәки батпас сақал басқан жүзинде,—

Сәўлеленер, сени жигерлендирип,
Мәртлик, ашық кеўил, айбатлылығы,
Өмирге ең күшли жуўапкершилик,
Кең пейилли рус азаматлығы.

Ал, мениң аўыллас достым әўдийип,
Турар қапталында улындай оның.
Алыста жанған газди қалғандай сүйип,
Қарар маңлайына саялап қолын...

«Кншкене»'бир косық дейсең бе?—Мейли!
Саған унағандай сөз таба алсам,
Жазайын өмиримниң питкенше кейни,
Жазайын, сен өзиң ҳәмдамым болсаң.

Жазайын жолларда шаңларға батып,
Сен шөллерге сегбир тартқан ұақтыңда.
Дала әрманларын жатқан оятып,
Сол от жүрек бураўлаўшылар хаққында.

Жырлайып сенлерди өмирим бойына,
Шөл прометейлери, бахыт устасы!
Ең жақсы ойларды шақырып ойыма,
Мақтайын сиз жазған дала қыссасын.

Дала әрманлары—нурлы әрманлар!
Жазайын...»
Туңғыш газ мәнзиллерине
Еки жүк машина жол тартып барар,
Барар кең даланың бетлеп төрине.

Шоферлардың үнсиз сөзлиги менен,
«Хош бол» деп қол былғар Николай аға.
Азат қыйқыұлайды. Еситпедим мен,
Самал жеткермеди даўысын маған...

XXII

Кел, кел, күндей күлген ай жүзлим мениң,
Кең далада жүрип сыр айтысайық!
Назлы қадеминди сағынып сениң,
Жуўсанлар зарығар хош ийнсин жайып.

«Несин сүйер бул сырдандай даланың?»
Деп мениң ышқымды қылма кустаны.
Мениң питизарым—өзиңсең, жаным,
Сен—уйқысыз түним, дала әрманы!

Билемен, дүньяда сулыў жерлер кеп,
Көрдим теңизлерди, жасыл таўларды.
Көрдим дәрьялардың бойын көк-кембек,
Көрдим гүл төселген жағалаўларды.

«Хәссени, усында қалар ма едим» деп,
Өттим арқаның нуў тоғайларынан.
Хәммесин ынтығып сүйемен, ал тек—
Далалар айрықша қадирдан маған.

Себеби, мениң азат, садық ығбалым
Маған үде еткен: бул далаларда
Сени ушырастырып маған, дилбарым,
Ышқыңа миясар болыўға бәрха.

Исенемен, келесең дүзге сән берип,
Даламның әрманы, даламның жаны.
Сеннен мәдет алып, хәўижге минип,
Дүнья бойлап жаңлар дала дәстаны.

Мениң ышқым, мениң сағынышларым
Ушқыр самал болып алдыңа шығар.
Тыңлап оның йошлы жайдары сазын,
Сениң кеўлиң мениң кеўлимди уғар.

Жуўсан!... Оны сонша жырладым аў көп!
Сахраның жупары ол ырасында.
Сени бәнт етер бул қарапайым шөп
Қәм мәңги қаларсаң мениң қасымда.

Нөкис, 1964-жыл, февраль—июнь.

АКТРИСАНЫҢ ЫҒБАЛЫ

(*Таң нуры*)

Лиро-драмалық поэма

Биринши драматургимиз қарақалпақ
театрын дүзиўде белсене ис көрсеткен талантлы актер
Әбдираман Өтеповтың естелигине арнайман.
Автор

ПРОЛОГ

Хей сен, қоңыратлы қыз, жаным Арыўхан,
Қызыл қапы алдында иркилдің, неге?
Сығалап турғанды қой тал арасынан,
Жетер тартынғаның, кир ишкериге.

Кир деймен, қымбатлым, қолыңды узат,
Қәнекей, бир батыл қәдем ур, - тамам, -
Тек сөйтсең болғаны, ўәдем хәқыйқат,
Әжайып бир дүньяны ашайын саған.

Сен ушын жат емес бул қызыл есик,
Бийкар гүдикленип иштен жанасаң,
«Қолдан келмес иске умтылар» десип,
«Күлип журе ме» - деп гүманланасаң.

Жоқ, бул жерде саған «арман тур» демес.
Жаслар бунда қурап заўықлы кеше.
Бул Жәлеке байдың хәўлиси емес
Қәм шашыңнан сүйреп урмас бәйбише.

Бунда жоқ, Жәлекениң Әйтен гешшеси,
Сени қанға бояп, шалмақшы болған.

Излеп келип, кирмей қайтқаны неси?
Неге қамсығасаң жаным, Арыұхан?

Сен жетим қыз едиң, сен шоры едиң,
Бирақ аұылымыздың сәни болдың сен;
Қалжыңбас жигитлердің сен соры едиң,
Жуұапты шарлар едиң, өткір сөз бенен.

Сен тезек териўге шығып арқашқа,
Гейде қандай жақсы қосықлар айттың.
Төздің сен ыссыға, суұыққа, ашқа,
Сулыұлығың қарыйдарды молайтты.

Анаң ерте өлди, мийримсиз әкең.
Сени сатты байға он төрт жасында.
Киси есиги деген тоң тезек екен,
Еритиў қыйын болды ғам-ғуссасында.

Бирақ, аұылымызда хеш қыз, хеш қатын
Алдына түспеди ақыл, шырайдан
Хәм ашық минезиң, шоқ тәбиятың
Куұды ғам-қайғыны сен жүрген жайдан.

Лекин, тал шыбықтай таўланып сонда,
Аұыр жүк астында сен өскен сайын,
Азап сонша батты зил берип жанға,
Журтқа ермек ушын сен болдың қайым.

Гейде айдыллыңның жийегин тислеп,
Кеттиң көзден таса жийделик бетке,
Бастың өксигинди өзинди күшлеп,
Тири жанға муңыңды шақпадың хәтте.

Сөйтип жүргениңде, таң атқан еди,
Таң атты, нурлы таң, бир әжайып таң.
«Қәпестеги бұлбил, азатсаң» деди
Хәм мәңги қутылдың куллық торынан.

Нәлетий ақ отаў даұылдан қыйрап,
Бай жәбиринен азат болғаның сениң,—
Куслар дизбегиниң артынан қарап,
Есинде ме: «Ленин» деп гүбирленгениң?

Аұыл муғаллими сени жетелеп,
Төрткүлге әкелип оқыўға берди.
Азатлық таңында суңқардай түлеп,
Көзлериң еркинлик нурларын көрди.

Сен мәңги азатсаң, жолдас Арыұхан,
Хей, көп азап көрген қарақалпақ қызы.
Нур алып еркинликтің алтын таңынан,
Күл сен, күн шығыстың гәўхар жулдызы.

Аш қызыл есикти, бас, аяқты бас,
Бахытын қарсы алыуы керек хәр адам.
Тартынба еркінлік алған қарындас,
Жол ашық, жол ашық, жол ашық саған!

Биринши тараў

ЛЕНИН КЛУБЫНДА

1

Хор

Турғыл, қарындасым, жатпа муңайып,
Турсаң, жарық жолға алып бараман.
Тур, еркін жолларда қәдем урайық.
Журсең жарық жолға алып бараман.

Көп ұақ жылан шақты бизди,
Енди азатпыз, халайық.
Кел, құрдаслар, бахтымызды,
Бизлер күтип алайық.

Октябрь қуяшы жақтыртты жолды,
Хәмме азатлыққа талабан болды,
Түргел, ески жолда тек те сен қалдың.
Турсаң таза жолға алып бараман.

Әкең сатты байдың қызып малына,
Бай залым жетпеди арзы-халыңа,
Бул жолда қарайды ким обалыңа?
Жүргил, жақты жолға алып бараман.

Б а ғ ж а н

Рахмет, Әбдираман, хәр сөзиң дүрдей,
Жүректи толқытар тыңласаң бирдей.
Еле кәпестеги қуслар аз емес.
Алсын олардағы еркінлік нәфес.

К ө п ш и л и к

Бағжан дурыс айтады, қосыламыз биз де,
Рахмет, Әбдираман, рахмет сизге.

Ә б д и р а м а н

Билемен, гирбиң жоқ бул сөзиңизде,
Сөйтсе де, адамды мақтамаң көзге.
Қосық - бул өмирдің мәңги жолдасы,
Ол - дәрья, жүректен алар сағасын ...

Мына жаңа бәхәр, азатлық заман.
Биз тахтын аўдардық патшаның, ханның,
Ескилик—ордасы еди жыланның,
Ордасы бузылған жыланлар бирақ
Еле дем шекпекте артына қарап.
Жылан ким? Ол суўық тек көрер көзге,
Жат-жамай¹⁴ қасында жылан да сөз бе?
Жыланнан көп есе күшлің қахәри,
Жылан зәхәринен өткір зәхәри.
Жылан—бир кесеклик, басқа не қылар?
Жат-жамай қаныңды теспестен сорар.
Темирдей соққысынан аўдарыспақтың¹⁵
Олар жер қабынып, жутпақта заққым.
Бирақ олар берилмес жығылған менен.
Накыл бар: «мантыққан тал қармар» деген.
Салын ийрим тартқан жаўлар бул ўақта,
Жандалбасы менен қармаланбақта.
Жолатпа оларға қутқарыў кемесин.
Тек тынбай ура бер, жыйдырма есин.
Кимнің тиси шықса хадал мийнеттен,
Бул әдил турмыстан қалмасын шетте,
Егер ким излесе халықтың бахытын,
Өзин бул гүреске арнасын пүтин.
Қатнассын күш, жигер, уқыбы менен,
Я билим, я қәлем, мылтығы менен;
Я жаў сырын көргіш көзлери менен,
Большевикше иси, сөзлери менен.
Шайыр қосығы, бақсы намасы менен.
Ал, артистлер? ...

К ө п ш и л и к

... гүрес сахнасы менен.

Ә б д и р а м а н

Демек, солай болса, умытпаң онда:
Жақында шығасыз сиз каникульға.
Үйли-үйиңизге тарқалмаң, бирақ,
Биз ойын қоямыз елди аралап.

К ө п ш и л и к

Биз таяр, барамыз ҳеш сепсиместен.

Б и р қ ы з

Тек те мен барыўға таяр емеспен.

К ө п ш и л и к

¹⁴ Жат-жамай – класс душпаны.

¹⁵ Аўдарыспақ – революция мәнисинде (отзыншы жыллардың термини И.Ю.)

(таңырқан)

Сен - бизиң бағымыздың ғошшак бұлбили,
Сәнли сахнамыздың ең сулыў гүли, -
Бул сөзиң дурыс емес, не болды саған,
Неге бара алмайсаң, айтшы, Арыўхан?

А р ы ў х а н

Гастрольға жан деп бара алар едим,
Журт көрип, мен де ел аралар едим;
Әттең, бара алмайман, сиз айып көрмең,
Бұлбил өзлигинен бардан безер ме?
Мениң туўған әкем қаттылаў адам,
Каникульда бармасам бақырар маған ...

Басқа сөз айтпады, тек усылай деп,
Жупқа орамалдың бир ушын тислеп,
Ҳеш бир тәўеллеге қулақ салмастан,
Үнсиз шығып кетти сыртқа Арыўхан.
Көпшилик таңланды изинен қарап,
Қызлар «Арыўхан» деп жуўырды. Бирақ,
Бағжан жолды тосып, иркип оларды,
Айтты көпшиликке мына хабарды:

Б а ғ ж а н

Мүмкин қатты қоллы шығар атасы,
Бирақ, бул, - мениңше жай баҳанасы,
Буннан он күн бурын көрдим бир аўхал:
Сабақтан шықтық биз түс аўған мәхәл.
Ҳәм тез аўқатланып жатақханадан,
Жуўырдық екеўмиз клубқа таман,
Жолымызды тосты бир файтон арба,
Бир қағаз бар файтоншының қолында.
Ақырында Арыўхан файтонға миңди ...
Досларым, аржағын билмеймен енди.
Кеште жатақ жайға келсем клубтан,
Китап оқып отыр екен Арыўхан,
Соннан бери китаптан бас көтермес,
Ақшам уйықлай алмас, жадырап күлмес,
Жалынсам да «айт» деп хәр күн сайын мен,
Сабақ тарта алмадым сыр келебинен.

Ж и г и т

Билсем, бул хәдийсе тегин емес хеш.

Қ ы з

Ий, әдира қалсын, бузылды десеш ...

Ә б д и р а м а н

Қарындасым, неге олай дейсең сен?
Бузыла бере ме фыйтонға минген?
Дос адам өлшемей сырттан тон пишпес,
Сүринсең, сөз ертип, изиңе түспес.
Қайта, оның сырын билиңдер қәне.
Қолдан келсе дәрман берің дәртине.

К ө п ш и л и к

Ауа, билиу керек бул сырды тезден.

Ә б д и р а м а н

Қыз кеули - ақ сандық. Гилтин теңизден,
Сүңгип тапқан ашар ...

Ж и г и т

Сүңгир едим мен ...
Бул әжеп ис екен не деген менен.

(Жигит жууырып шығып кетеди)

Екинши тарау

ДӘРЬЯ БОЙЫНДАҒЫ КЕШ

1

Қолында китабы, көзлери ойшаң,
Көшеде асықпай барар Арыұхан,
Қызғыш биртартары от қусап лаулап,
Желбирер көргеннің көз нурын аулап,
Жолыққанлардан ол шетлеп барады,
Минекей, артына бир жалт қарады.
Жигит сәл жасқанды оннан албырап,
Сөйледи Арыұхан жигитке қарап:

А р ы ұ х а н

Мен саған бир ермек болған қусайман,
Неге ергишлейсең изимнен, Айман?

А й м а н

Ол не дегениңиз? Ергени неси?
Жол болған соң ... жолдан жүрмей ме киси?
Мәлел берген болсам мен сизге, айым,
Басқа көшеден-ақ кете қояйын ...

А р ы ў х а н

Жолымыз бир түскен болсалар, Айман,
Шынында хақым жоқ қуўыўға жолдан.
Мейли, оннан қайта, ўақыт тапсаң сен,
Жағада сайранлап жүрейик аз-кем?

2

Айманның бул сөзден туўлап жүреги,
Жигит шадлығының болмады шеги.
Бирақ, кеўилдеги тасқын сөзимди,
Айта алар ма адам бундай гезинде.

Екеўи дизилисип, минди жағаға,
Төменде лепирип дәрья ағады,
Жасыл шатыр тигип суў жағасына,
Төрткүл кушақ жаяр жаз шуғласына,
Өрлеп туў алыста барар пароход,
Кешки қуяш тынық көкке қояр от ...

А р ы ў х а н

Ҳаял жаралмаған болыў ушын қул ...

А й м а н

Аўа, Әбекеннің айтқан сөзи бул,
Есиңе түскен ғой ...

А р ы ў х а н

Түспеске неге?
Бул сөз тек мен емес, унар хәммеге,
Бундай сөзди айтар кең, сулыў жүрек,
Оны жақсы ҳаял сүйиўи керек.
Мен оны сүйер едим ...

А й м а н

Әбдираманды?

А р ы ў х а н

Аўа, от жүрекли сол бир адамды,
Сөзсиз сүйер едим. Бирақ, мен оған
Минасип бола алсам ...

А й м а н

Қойың, Арыўхан.
Дурыс, Әбдираман – азамат киси.

Бирак, сиз түсиниң... Арыўхан, түсин:
Өйтп, сен өзинди төмен ушлаўға
Ҳақың жоқ ...

А р ы ў х а н

Айтқаның туўры. Сонда да ...
Қандай бахытлысаң сен өзин, Айман.

А й м а н

Мен ҳәзир бахыттан бийхуш қусайман, -
Сен барсаң қасымда ...

А р ы ў х а н

Жоқ, түсинбедин,
Мен саған мынадай демекши едим:
Сен жап-жас жигитсең, қатарда нарсаң,
Көп болса, он сегиз жаста шығарсан...

А й м а н

Жигирмаға кирдим, жылымыз - улыў ...

А р ы ў х а н

Аўа, қандай жақсы жас жигит болыў,
Турмысқа шықпайсаң ерикли-ериксиз,
Жасқаныў, жалтаңлаў болмайды ҳәргиз,
Қатын болып енбейсең жат босағадан.
«Меники бол» демес дус келген адам ...
Саған қызығаман, булай дегеним,
Кеўлиңе келмесин. Егер мен сениң,
Күшиңе, жигитлик тәбиятыңа
Ийе болсам еди ...

А й м а н

Арыўхан, тыңла,
Жулғандай гүл болса сол айтқанларың,
Етеклеп шашар едим жолыңа бәрин,
Бәрин берер едим жалғыз күлкиңе ...

А р ы ў х а н

Кәрдиң бе, сөзге де шеберсең бәле,
Ҳәр сөзиң дәл тийер мирдиң оғындай,
Ким ойлаған сени шайыр деп бундай?
Аўа, айтқаның дурыс, мен неге сонша,
Өкинемен хаял болғанлығыма?
Жоқ, бул - күстанылық, бул - тек те мениң

Өзиме тән бослығым, өз эзилигим.
Усындай натықлығым бираз жерлерде
Жүзимди қаратып болды-аў төменге.
Бул қурлақым тилге келгеннен кейин,
Саған бир қызық сөз сөйлеп берейин:
Мине, он күн болды, бунда бир адам
Ерип көлеңкедей жүрипти маған,
Дәслепп ол жиберди маған файтонын.
Барғанша мақсетин билмедим оның.
Кирип барсам, отыр бир муртлаш киси,
Әллен ўаққа дейин болмады иси.
Бир гезде қағаздан көтерип басын,
Бир жат күлки менен сыйпады шашын.
Мейли күлгенинде бар қандай исим,
Билемиз ғой еркеклердиң күлкисин.
Бирақ, бир мәхәли шоршып жалма-жан,
Албырақлап ушып турдым орнымнан:
Өйткени, таныдым ғарры сағалды,
Толды бир елеске көзимниң алды:
Биз танысқан едик төрт-бес жыллықта,
Ол гезде жүр едим мен тоқаллықта.
Журттан тасаланып бир күни түнде,
Бир «жүриўши» түсти байдың үйине.
Бай сонда қылпылдап, жүгинип саққа,
Дәрхал бир семиз қой сойды қонаққа.
Түңликти түсирип сөйлести олар,
Есите алмадым, не дести олар.
Ал, мени көриўден қонақ өзгерди,
Байға «қызың ба?» деп сыбырлай берди.
Бай тез аңлап қонағының шамасын,
Шығып кетти, «қыс - деп - қәйниңниң басын»...
Сумырай шал суўқылдап әлемди қуртқан,
Ергенекти илип кетипти сырттан.
Түлки көрген ийттей бас салды қонақ,
Менде де жоқ емес екен күш бирақ,
От басында жатқан садық атөшгир
Күниме жарады сол жерде де бир ...
Есикти тайдырып, далаға қаштым,
Жылап жийделикте маўқымды бастым,
Келди көз алдыма сол қорлықлы түн,
Дирилдеп, өзимди жоғалттым пүтин.
Ал енди, сол сағал шақырып мени,
Кеширим сорап жүр усы күнлери.
Ҳайран болып жүрмен мен басым қатып,
Ҳеш адамға айта алмайман уқсатып,
Қысқасы бир аман қалған пазнадан,
Уўлы шөп пе, деп ойлайман, бул адам.

А й м а н

Бул әжеп ис екен. Ертең азанда,
Ойласаң қәйтеди Әбдираманға?

А р ы ў х а н

Шақырған гезинде барып еле мен,
Және бир-еки рет сынап көремен,
Егер терис пикирли болса ол адам,
Дәрхал жуп жағадан тутып аламан.

(Куўақыланып, рольге кирип)

«Аха, ғарры сағал, түстиң бе қолға» -
Деп, оны әкетип халықтың алдына,
Сотлайман. Сот ағасы өзим боламан.
Жаўдың басына бир зәўлим саламан:
«А, ну-ка, айтыңшы мынадай ўақта,
Болғансыз ғой байдикинде қонақта?»
«Мениң есимде жоқ», «Как, есиңде жоқ?»
Соттың өзи гүўа, былшылдамаң көп.
Ал, мына атөшгир екінши гүўаң ...»

А й м а н

(күлип)

Сен нағыз артистсең, олла, Арыўхан.
Саған жарасады хәр қандай хызмет,
Мақтағаным емес ... мени әпиў ет.

А р ы ў х а н

(және қуўақыланып)

Жоқ, әпиў етпеймен мен сени, Айман,
«Әпиў етсин» десең, қулақ сал маған:
Отыр усы жерде көзиңди ашпай
Хәм де жүзге дейин сана алжаспай.

«Арыўхан, сүйиклим, жипек минезлим,
Сениң хэзилиңнен де сулыўлық сездим,
Мейли, жүз мәртебе жүзди санайын,
Мейли, алсын мени толқын я жайын,
Тек сен кеўлиң толып, болсаң шадыман,
Соның өзи де тек зор бахыт маған.»
Деп Айман қайырда көп ўақыт жатты,
Көзин жумып, шийрин қыялға батты.
«Ларс» етти бир ўақта суўға бир нәрсе,
Хәўлығып, көзлерин ашып жиберсе,
Хеш ким жоқ, тек ғана анадай жерде,
Қулаған дегиштиң айдынын көрди.

Үшинши тараў

ХАЯЛ ЖҮРЕГИ

Сүйіп маңлайынан азанғы қуяш;
 Төрткүл көшесінде келер еки жас,
 Бири жигит еди күйгелек көзлі,
 Мәгар бултсыз күндей ашық минезлі,
 Желге ерегискен өреби шашы,
 Шөлдің қапланындай шыйрақ тулғасы,
 Өткір күн нурына қаймықпай қарап,
 Келер көксін керіп, жүзи жадырап.
 Ал, қасында келер арыў келиншек;
 Таңда бир қызғалдақ атқандай шешек,
 Жигит қолтығында майысып талдай,
 Келер бәхәр қызы таңғы самалдай.
 Жупқа орамалы тасалап жүзин,
 Жигитке урланып салар ол көзин,
 Гейде сыңқ-сыңқ күлер шын ықлас пенен,
 Күлкиси шыққандай жүрек төринен.

Ә б д и р а м а н

Арыўхан, жуўап бер, айтайын бир сөз.
 Адамға не ушын бериледи көз?

А р ы ў х а н

Қыйын саўал екен ... мен билсем енди:
 Көз, бул, көриў ушын сүйген кисинди
 Берилетуғын шығар бәлки адамға ...

Ә б д и р а м а н

Дурыс, көриў ушын ... Сен неге сонда,
 Қумар көзлеринди көп тасалайсаң?
 Сен актер адамға хеш усамайсаң,
 Актер жетелейди жаңа өмирге,
 Пердесиз ай болсын ол хәмме жерде,
 Тек сахнада емес актерлық сыры,
 Бүлбил хәмме жерде бүлбил ғой ақыры.
 Сол ушын көзинди тасалама сен.
 Букпа такыр жерде. Шаршыңды көзден –
 Алып тасла тезирек. Бул нурлы көзлер,
 Берсин басқаларға нур менен жигер,
 Бул көзлер берилген, сен билсең, жаным,
 Көрип тойыў ушын жақты дүньяны.
 Аш хәзир ...

А р ы ў х а н

Ашайын, қолымды жибер,
 Қолтықламай-ақ қой, журт күлип жүрер,
 Бул дәстүр емес ғой оның үстине ...

Ә б д и р а м а н

Таңның нурынан да уялдың әне.

А р ы ў х а н

Таңның нурынан емес, сениң көзиңнен ...

Ә б д и р а м а н

Ҳе, сөйтп шаршыңды көтер жүзиңнен,
Еле де жоқарылаў ... уялма Ҳасла,
Сыпыр орамалды, ийниңе тасла.

А р ы ў х а н

(күлип)

«Көшеге тасла» деп те айтарсыз бәлким?

Ә б д и р а м а н

Жалаңбас жүриўи керек ғой Һәр ким,
Оның неси айып?

А р ы ў х а н
(таңырқап)

Ҳаял-қызларға?

Ә б д и р а м а н

Аўа, бул жарасар сөзсиз оларға,
Ашық жүзли жүрсин Һәр азат адам,
Дәстүр заң емес ғой, өмир өзи заң.
Сениң анаң өткен жақты көре алмай.
Анаңның анасы да жасаған солай,
Өзиң де аз-кемлик көрген емессең,
Қыз гезиңде шалқып жүрген емессең;
Айтып бермесең де сен өз аўзыңнан,
Өткен өмириң маған аян, Арыўхан.
О, сениң өмириң бир дәстан екен,
Бул туўралы пьеса жазажақпан мен.
Жоқ, текте сен емес, саған усаған,
Қызлардың өмирин жазып шығаман ...
Рахмет, сен бердиң оның темасын,
Басыңнан кеширдиң Һәм ўақыясын,
Турмыс бул ўақыяны өз тили менен
Маған айтып берди, баянлап кеңнен.
Енди мен көширемен оны қағазға,
Жоқ (адам қыяллап кетеди-аў базда), -

Көширмеймен, себеби турмыстың мен
Хаткери емеспен, дүзиўшисимен.
Сонлықтан, шайыр өз мийнетлеринде
Жанға азық берсин, йош берсин елге.
Дийқанлар бел менен қазады арна,
Шайыр қәлем менен жазар шығарма,
Билсең бул да арна. Бирақта оннан,
Суў емес, ағар халық руўхына қан ...

А р ы ў х а н

Сонша терең екен адамның жаны.
Көргенмен дәрьяның усылай аққанын.
Сен қосық жазасаң, сөзиң мисли пал,
Жаслар қағып алып, ядлайды дәрхал,
Гә клубта кружокқа сабақ бересең,
Гә аўылда ойын қойып жүресең,
Гә пьеса жазасаң журт сүйсингендей
Хәм оны сахнаға қоясаң демде:
Гә йошып, дуўтарды аласаң базда,
Жазған қосығыңды саласаң сазға;
Гә қызық сөз бенен ашып пердени,
Жаңаны мақтайсаң, жасқап гөнени;
Мине, мыржық кемпир шықты сахнаға,
Тамашагөй гүўлеп қол шаппатлаған;
Мине, перде артында суфлер-қулақ
Умытшақ актерға өтти сыбырлап ...
Булардың, бәри - сен, Әбдираман аға.
Саған қайдан жуққан өнер буншама?

Ә б д и р а м а н

Өнер хеш адамға жуқпас ғайыптан,
Умтылса, бәрин де ислеиди адам ...
Жаңа турмыс ушын гүрес, инқылаб¹⁶
Усылай ислеўди етеди талап.
Адам шын азатлық жолына түссе,
Ийе болар таўсылмас өнерге, күшке,
Хәзир хәмме шайыр, хәмме өнерпаз –
Болыўға умтылып етеди талўас.

А р ы ў х а н

Енди қашан жазып сол пьесаңызды,
Тағы да қуўантар екенсиз бизди?

Ә б д и р а м а н

Егер ең кеминде еки жыл жазсам,
Пьесаның хеш жери болмас еди-аў қам.

¹⁶ Инқылаб – (революция) бул да отызыншы жыллары пайдаланылған сөз (И.Ю.).

Әттең, маған ондай пұрсат қаяқта!
Тез жууап күтилер хәзирги ұақта,
Хәзир биз мылтыққа жайланған бир оқ,
Асықпай көсип жатыуға жол жоқ,
Сол ушын ертеңнен жаза баслайман,
Бир хәпте ишинде питирип таслайман.
Бес күнде ойнауын үйренемиз, ал,
Сөйтип, гастрольге кетемиз дәрхал,
Мейли, кемис жерин халық дүзесин,
Теректей путасын, тайдай гүзесин,
Мейли, соңғы әулад - билимли әулад,
Кемшилигин айтсын, сыншылар ғаулап ...
Бирақ та, мен ашық емеспен даңққа,
Өмирим пайда берсе болғаны халыққа,
Тек соны өзиме зор бахыт деймен.
Басқа даңқ, бахытты мен излемеймен.

А р ы ў х а н

Әбдираман, айтшы бурынлары сен
Ойға батпас едиң қыяллап әбден?
Кеулинде қандайда тынышсызлық бар,
Сөзлериң де соннан бергендей хабар.
Қолыңдағы шыбықтың жазығы қандай,
Соншелли сындырып, майдалағандай?
Тасла, ол жийде ғой, тикен бар онда,
Сезбейсең қолыңның қанағанын да ...
Неге жөтелесең, сууық тийген бе?
Бир өзгерис бар ғой, шамасы сенде ...
Күлме. Күлкинде де тынышсызлықтың
Изи бар екенин қашшан-ақ уқтым.
Сени, Әбдираман, аяман гейде,
Бирақ, қолымнан хеш илаж келмейди ...

Ә б д и р а м а н
(күлип)

Сондай аянышлы болып қалдым ба?
Бирақ, аяу деген жақсы шынында ...

А р ы ў х а н

Түсиниуиң керек сен, Әбдираман,
Сақла демекшимен өзинди мұдам,
Сениң өмириң, билсең, хәммеге керек,
Тоқтай тур. Шашыңа қонды гүбелек,
Мен услап алайын. Көрдиң бе, сени –
Гүбелекке дейин тәуир көргенин.
Әттең, ақ гүбелек услатпай кетти,
Ядыма түсирди-ау ол ауыл бетти:
Тап сениң шашыңдай сулыу әреби,
Көзи моншақтай бир қозым бар еди.

Есимде, мен оған бәхәр таңында,
Көк терип қайтыўға бир барғанымда,
Қуўдым жоңышқалықта ақ гүбелекти.
Бир гезде жамғыр да шелеклеп төкти.
«Апалап» жуўырдым мен үйге қарап,
Апам, апам байғус ... сол күни, бирақ ...
Ҳаў, биз кешиктик пе? Клуб алдында
Биреўлер турыпты ғой ...

Ә б д и р а м а н
(аўыр ойланып)

Арыўхан, сонда,
Сен жетим қалғансаң, солай емес пе?
Жетимнен жетилдиң, муңайма ҳеш те.
Саған аспандағы қуяш та ашық ...

А р ы ў х а н

Көзге мақтаў саған емес мүнәсип ...
Жүр тезирек. Кешиккен усаймыз бизлер.
Ким екен бизден де алдын келгенлер?
Жума шығар деймен. Жүр-жүр тезирек ...

Ә б д и р а м а н

Қасындағы Айман болыўы керек ...

Ж у м а

Әбдираман, излеп жүриппиз сени,
Биз кеше еситтик бир әңгимени ...

Ә б д и р а м а н

Ол ырас әңгиме. Шықтым жумыстан,
Бирақ, адамлар көп маған туўысқан,
Бәри-бир сизлерден бөлинбеймен ҳеш,
Артистлик ҳеш истен кем жумыс емес.
Дурыс, театр жоқ ҳәзирше бизде,
Бирақ, ол болады, исен бул сөзге.
Алтын таң нурына төсеп жапырақ,
Мине, бүртик жарар бул әжайып бағ.
Бизлермиз сол бағдың туңғыш нәллери,
Жаңа турмыс еккен жақыннан бери.
Бул бағдың гүллери - өмирдиң сәни,
Бул бағдың мийўасы - сулыўлық кәни.
Бундай бағда пискен шийрин жемисти
Қарақалпақ халқы татқан емести.
Оны татқан адам кешеди палдан.
Өмир сулыўлығын түсинер алдан
Ҳәм сол мийўа ушын, келешек ушын,

Ол адам аямас бойда бар күшин ...

А р ы ў х а н

Бул қандай гәп өзи? Әбдираманды
Ким, қалай жұмыстан босатқан енди?

А й м а н

Оркестр дүзиўди нийетлеп буннан,
Былыр Әбдираман өзи Хийўадан
Әкелген еди жаңа саз-әсбапларын,
Биз нота билмедик. Сол ушын бәрин
Жыйнап қойған едик қулыплап ҳәзирше,
Дегиш алып кеткен сол жайды кеше ...

Ә б д и р а м а н
(күлип)

Сөйтип, дәрья ушын жуўапкер болмақ,
Жаман айып емес, шынында, бирақ,
Сонша суўын ишип өстик дәрьяның,
Көтермей бола ма бир ойнағанын ...
Дегиш алған болса, алыпты жайды,
Ал, мениң өмиримди ала алмайды.
Мейли, дегиш жәбирин маған жүклесин,
«Мүлкин жәмийеттиң урлады» десин,
Өнерге ҳеш ўақта кирли қол менен
Хызмет қылып болмас. Ондайдан пәкпен.
Өтти дөҳмет үстем болған заманлар.
Ҳәзир халық жаратқан әдиллик заң бар,
Сол заңды тасаланып гейпара надан,
Бизди алдағысы келер қайтадан.
Жоғал алдаў, өсек, жеке мәп сөзи!
Сизлерди қутқармайды большевик көзи.

(Аз-кем ойланып)

Ал, мени жұмыстан қуўыўшы «ерим»
Шүбхәли көринип жүр көп ўақтан бери ...

К ө п ш и л и к

Ол ким? Неге гүман еттиң, Әбеке?

Ә б д и р а м а н

Өзи тапқа түспес тоңмойын екен.
Маған ол айтады «баласаң» дейди,
«Театр деп шаўқым саласаң » дейди,
«Жаслар оқыў ушын келген бул жерге
Алағада салып, ғалаўыт берме.

Ҳазир ойын емес, гүрес қызбақта,
Сизлер ойнап жүрсиз, - дейди, - аўлақта».
«Маған гүррес керек, понимаешь» деп,
Теңселер, мәсликтен көзи мөлдиреп.
«Саған ойын менен гүрестің парқын
Билиў бул турысында қыйынды, бәлким» -
Деп едим, бақырып, сермелеп қолын,
Шыжа-пыжа болды сабап столын ...

А й м а н

Шүбхәңиз тек сол ма?

Ә б д и р а м а н

Шүбхәм ол емес.
Оны көрген сайын басқа бир елес
Келер көз алдыма. Расын айтсам,
Оны биреўлерге шырамытаман ...

Ж у м а

Кимди айтып турсаң? Кимге усаттың?

Ә б д и р а м а н

Анығына жетсем сол ҳакыйқаттың.
Оннан соң айтарман ...

А р ы ў х а н

Ах, Әбдираман ...
Шынында бул ислер жәбир ғой саған.

Ә б д и р а м а н

Оның неси жәбир? Меннен ғам жеме ...
Жупқанды көзиңе жаўыпсаң және,
«Ашық жүр» дегеним қайда мен саған?

Ж у м а
(кек етип)

Сонша не бар дейсең жупқада турған?!
Биреў жамылып жүрер, биреў жалаң бас,
Биреў пүткил ашылып қалғанын аңбас ...

А р ы ў х а н

Биреўлер талдан да тикенек излер,
Дос аўзынан шықпас бул ашшы сөзлер.

Ж у м а

Тал болғанда қандай, таұланып өскен,
Бұлбил қонып кетсе, майыса түскен ...

А р ы ў х а н

Майысар, Бірақ ол морт етип сынбас ...

Ә б д и р а м а н

Жумагүл, сен өйтип болма есаўас,
Неге тақыр жерден шаң шығарасаң?

Ж у м а

(Әбдираманға)

Самалдай жөн-алды есип барасаң,
Журттың «мыш-мыш» сөзи дурыс болып шықты.
«Еме билген қозы еки саўлықты.
Бирден емер» деген ... Бәле екенсең.

Ә б д и р а м а н

«Мыш-мыш» таўып жүрген журт емес, сенсең,
Гүман - айнаға дақ ... Жүр кеттик онда.

(Арыўхан хәм Айманға)

Күтиң жолдасларды сиз усыманда.
Арыўхан, қайтарсын кітапханадан
Кешеги кітапты әкелемен саған.
О, қандай тамаша дейсең ол кітап ...

А р ы ў х а н

Рахмет, Әбдираман.

А й м а н

Турысы шатақ,
Жүреги де дым тар оның үстине,
Ғеш бир сөз жоқ жерден сөз тапты, мине,
Шөп басы сылт етсе алады сетем;
Қалайша сүйіп жүр оны Әбекең?

А р ы ў х а н

Дурыс емес, кисини сырттан сөз қылыў,
Ғәр кимге өзиниң сүйгени сулыў,
Жума ҳақлы екен шынында, Айман;
Мен сөзге баҳана берген қусайман.

Жүрегі кең жигитім, қал усы жерде.
Далада турмай-ақ қояйық бирге.
Клубта кітап оқып отырайын мен.

А й м а н
(жалғыз)

Ўай, бул хаялларды қоя бер деймен;
Жақынласып кетсең, жанып турған шок,
Қашайын десең де, қашыуға жол жоқ,
Сүйсе, қызғыш яңлы қорғар ышқысын,
Ишке бүгіп қалмас өз қызғанышын.
Оқ атып, кеўлинди қылса жарадар,
Еми тек мергеннің өз қолында бар.
Мухаббеттің оғы, енди билдим мен,
Мүлт кетпей жүректен тийеди екен.
Бир зат сол оқ пенен кирди қаныма,
Енди хеш тынышлық бермес жаныма ...
Уйқысыз геземен көшеде ақшам,
Гейде мәс боламан, гейде қайғы-ғам,
Мийримсиз мергеним сорамас халды.
Ким сүйе алды екен бундай хаялды?
Ал, мен сүйдим оны. Бирақ, Арыўхан,
Хәтте көз қыйығын да салмайды маған.
Оның жүрегінде ... Әбдираман бар.
Хәмме «Әбдираман» десип «ах» урар,
«Әбдираман» десер қызлардың көби;
Сирә барма деймен мәргия шөби.
Ал, мен ше? Жүрегім, хәўлирме! Хәзир!
Оған шын кеўлимди айтайыншы бир ...

(Клубқа киреди)

3

А й м а н

Неге жақты десем клубтың иши ...

А р ы ў х а н

Турған соң айнадан күн нуры түсип ...

А й м а н

Жоқ, Арыўхан, түсин, шын айтып турман:
Таңның нурынан да жақтысаң маған.
Рәхим қыл, сен өйтип қаталлық етпе,
Жолыңда жапырақпан, басқылап өтпе.
Ексең нәл болайын мен бағың ушын,
Тутсаң шат болайын шарбағың ушын ...

А р ы ў х а н
(мысқыллап)

Ўай, қандай шайырсаң, бул сөзди мәгар,
Әжинияз шайыр да таппаған шығар ...
Пай, бул жигитлерди қоя бер сирә,
Сүйсе, жанын жаллап болар бийшара,
Ал, кумары тарқап болғаннан кейин
Таныс жолаўшыға усар ешейин ...

А й м а н

Өлшеме хәммени бир аршын менен,
Арыўхан, телмирер жулдызымсаң сен,
Қан жылатпа мениң жас жүрегимди.
Аяғыңды қушайын тилесең енди,
Мине, бир жыл болды жуўырдым «сен» деп,
Зәрре аяр болсаң жуўап бер жөнлеп.

А р ы ў х а н

Хәзил десем, шын ба айтып турғаның?
Қосымша дәрт салма сен маған, жаным.
Мен сени туўысқан инимдей сүйдим,
Мысал адамындай болдың бир үйдиң.
Саған баўыр басып жүрсем де көптен,
Ойыңа анықлап мен түсинбеппен.
Жигитим, мен саған түсиндим енди,
Туңғыш мухаббеттиң дәрти бар сенде.
Биз де оның дәмин татып көргенбиз.
Ол - палызға түскен ең дәслепки из,
Сол изден үзиледи биринши түйнек,
Бәлки писик шығар, бәлки шығар көк, -
Ығбалыңнан көресең. Бирақ та оннан
Нәтийже шықпаса азабы жаман.
Дәслепки мухаббеттиң нурлары лекин,
Көзди қамастырар мысал жазғы күн.
Сөйтип, «қаўын ғой» деп үзгениң гейде,
Ийт түйнек болып та шығады дейди ...
Сонлықтан, сен ойлан, хаўлықпа қуры,
Мен қыз емеспен ғой, хаялман ақыры.
Он гүлден бир гүлиң ашылмаған жас,
Сен қалайша маған боласаң жолдас?
Егер мен қыз болсам, өзим-ақ келип
Саған етер едим дәрхал ийелик.
«Қыз турып хаялға үйленди» деген
Журттың насағына қалмақшысаң сен.
Сол ушын без бундай қыялдан, Айман,
Ал, сүйгениң ушын жеме пушайман.

А й м а н

«Атқа берилместей ғунан бар» дейди,
«Қызларға бергисиз жәўан бар» дейди.
Шыныңды айт, баҳана излеме, жаным,
Дурыс емес, «жассаң» деп ығұа қылғаның.

А р ы ў х а н

Өтпес пышақ пенен қыйнама мени,
Айттым ғой шынымды, изле өзгени.
Аўзынан сарысы кетпеген еле
Сен бир палапансаң. Бираз жыл және
Қозғалма уяңнан, ўақтың келгенде –
Қанатың жетилип ушарсаң сен де,
Маған да жеңил емес сениң сүйгениң,
Танабын кес енди бул әңгимениң.

А й м а н

Мийримиң жоқ екен ...

А р ы ў х а н

Ақырын, Айман,
Дослар келип қалды, қара айнадан.

(Келгенлерге)

Жолдаслар, бул қандай тасбақа жүрис?

Ә б д и р а м а н
(саатына қарап)

Биз тәўир кешиктик, айтқаның дурыс,
Мине, саған кітап әкелдим, бірақ ...
Айман, қәне иним, сақалыңды так.
Өтиң рольлерге, турмаң жолдаслар!
Күн қызбай жұмысты питкермек дәркар.
Бундай дем алыс хәптеде бир күн.
Ұай, анда мүйеште турған екеў ким?
Бағжан, әпер маған анаў жаўлықты.

Б а ғ ж а н
(рольге кирип атырған Әбдираманға күлип)

Әне, еркектен де бир кемпир шықты,
Мә, апа, жаўлығың...

Ж у м а
(рольге кирип атырып)

Әбдираман шеше,
Мен үлкен келинің, яғный бәйбише ...

А р ы ў х а н
(тоқал ролине өтип атырып)

Ах, қандай азаплы ролиң, тоқал!

А й м а н
(сақал тағзып атырып оған сыбырлап)

Сен жассынған едиң, мине енди сақал ...

А р ы ў х а н

Бағана жас көрсем, енди ғаррысаң ...

А й м а н
(бай ролине кирип)

Хәй, қатын, мәсимди тарт деймен жылдам!

Ә б д и р а м а н

Айман, сен ынжықсаң, не ушын қуры
Жасқанып сөйлейсең, байсаң ғой ақыры.
Үш қатын ийесиниң көкирегі қайда?
Ишиңдегі көпшикти көтерип байла.
Қарның аяғыңа түсип баратыр ...

Қ ы з л а р
(сықақ етип)

Бай сулыў тоқалдан жасқынып атыр ...

Т о қ а л

Тақсырым, сиз аяң, сабамаң енди.
Өйтип қан жылатпаң жас жүрегимди.

Б а й

Ўай, ақмақ! Хаялда не қылған жүрек?

Ә б д и р а м а н

Қәне, болды енди. Баслаң тезирек!

(Репетиция).

Төртінши тараў

УШЫРАСЫЎ

Б е г д и я р

Үш рет жибердим файтонды саған,
Зорға төртіншиде келдің, Арыұхан.
Мейли, көтерейін назыңды енди,
Гийнем ерип кетти көрип төбенди,
Қымбатлым, сен меннен қашпа оншама ...

А р ы ұ х а н
(сыртқа қарап)

Ал, және басланды қәдимги нама ...

Б е г д и я р

Айтқаның дурыс, қошшым, әпиұ ет мени.
Шынында да бизлер бул әңгимени
Дым созып жибердик. Келтертиұ керек.
Бир аұыз «макул» деп айтсаң болды тек,
Еле ўәдем - ўәде, тилесең ертең,
Хаялымды қуўып жиберемен мен,
Сўйип алғаным жоқ оны бәри-бир,
Өзи де кетиўге қайыл болып жүр.

А р ы ұ х а н
(тиксинип)

«Еки қызым бар» деп айтқан едиңиз,
Соларды да аямай, қалайынша сиз –
Қуўып жибересиз анасы менен?

Б е г д и я р

«Қыз» деген қонақ ғой, бойжетер ертең.
Хәм де жай-жайына кетер тарасып,
Ретинде бизден де болар қарасық,
Қалыўсыз қайғырып хәммениң муңын,
Қызы емеспесең Асан қайғының?
Хәр кимнің өзінше несибеси бар ...
Арыұхан, сен маған бол сўйикли яр.
Сен ушын жүрегим хәм дўнъя малым,
Умыт бул дўнъяның бар ғалма-ғалын ...

А р ы ұ х а н

Сиз жақсы ойнайсыз ролиңизди ...

Б е г д и я р

Ал, сен көп айтасаң усы бир сөзди,
Ол қайсындай роль? Мен артистпен бе?

А р ы ў х а н

Өткерип атырсыз сиз артисттен де.

Б е г д и я р

«Артист, артист» десер журт усы күнде,
Соның өзи ойыншық ғой түбинде,
«Артист» - бул шынында, масқарапазлық,
Басқа өнер саған қыла ма азлық?
Сендей периштеге жұмыс не керек?
Сениң жайың - отаў, саялы терек,
Бәри де бар менде. Болсаң ҳаялым,
Аппақ май шайнайсаң өмириңде, жаным,
Басыңа бахыт қусы қонады сениң,
Шылғаўың мақпалдан болады сениң,
Сүй жаным...

А р ы ў х а н

(астарлы мысқыл менен)

Шынында, ондай иззетке,
Көнликсек болғаны ғой ...

Б е г д и я р

Ал, келешекте,
Саған буйырмақшы солардың бәри,
Дәўлет қусының да бар өз мәхәли,
Ол саған қонажақ, үркітпе оны.
Мен саған ашаман ығбалдың жолын.
Тасла артистликти, ол төмен кәсип,
Сендей гөззалға ол емес миңасип,
Масқарапаз ҳеш ўақта илинбес санға,
Ол әрдана болсын Әбдираманға ...
«Сени көрсем» деген бир тилек пенен,
Кеше клуб жаққа барып едим мен,
Шынында, қызық екен «пессе» дегениң,
Әсиресе унады ролиң сениң,
Сен жас тоқал болып ойнағаныңда,
Журт жылап отырды мениң жанымда.
Бай сени урғанда дыр қамшы менен,
Жуўырып бармақшы болып қалдым мен.
Мен умытып кеттим пүткил өзимди,
Еситгим тек сениң зарлы сөзинди.
Кийимиң ләтте еди, жүзиң пәрийшан,
Дүнья телмиргендей болды тек саған,
Шобытқа оралған шам-шырақ тастай,
Турдың сәўле шашып, солығыңды баспай.
Ҳаял шын жүректен жыласа егер,
Сонда ол айрықша гөззал көринер.
Сол қайғылы гезиң еле есимде,

Сол гезиң тынышлық бермес түсимде.
Әсиресе сыйқырлы-аў даўысың сениң,
Жанға дәрт салады сыңқ-сыңқ күлгениң.
Сонда бетиндеги күлдиргишиңнен
Көринер адамға бир гөззал әлем.
Өксип жылаўларың ериксиз аятар.
Жас түўе ғаррыда хәўес оятар.
Әх, кумкелле байлар, «болар» деп шығын,
Текте қарыслайды малдың куйрығын.
Ийе болсам еди мен сондай малға,
Бәрин берер едим сол жас тоқалға ...

А р ы ў х а н

Домбықты үйдиңиз-аў дизеге шекем,
Оған қандай пәлек көгерер екен?

Б е г д и я р

Бул ҳеш домбық емес, мен айттым дурысын,
Сөзим жалған болса пайғамбар урсын.
Сениң ойнағаныңды көрсе егерде,
Жулдыз түсер еди жылыслап жерге.

А р ы ў х а н

Бул ушын рахмет Әбдираманға, -
Бул пьесаны жазған шебер адамға,
Бизге ойнаў жолын үйреткен де сол.

Б е г д и я р

Сонша мақтағандай не ислепти ол?
Жазыўдың неси қыйын таяр өмирди?
Айтпақшы, мен сонда анаў кемпирди
Дым унатып қалдым. Ой, иймансыз-ай,
Ишек-силемизди қатырды-аў сондай ...

А р ы ў х а н

Ол кемпир - Әбдираман ...

Б е г д и я р

Ўай, чорт оңбаған,
Сол ма кемпир болып көринген маған?
Шынында өзи де Әбдираманның
Мәстаннан кем емес. Мен ол адамның –
Минезине көптен қанықлығым бар,
Балықтай жылпылдақ, мәстандай хайяр.
«Клубқа ҳеш кеўил бөлмейсең сен» деп,
Ол мийимди тескен талай диңгирлеп.

Ал, енди қақпайлап мәжилис сайын,
Мени критикаға тутар удайы,
Хәзирги жасларды қоя бер сирә,
«Қыйт» етсең, жабысар дәрхал жағаңа.
Олар сескениўди, қорқыўды билмес,
Бул баяғы мәмин әўладлар емес:
Сөзилсе сәл исте қамлық еткениң,
Булар кимлигиңе карамас сениң.
«Қәтенди мойынла, былай исле» деп,
Бетине бажырайып турып алар тек.
О, сен билсең еди, периштем мениң,
«Критика» дегенниң не зат екенин.
Бурыштай терлетеди. Бундай бәлени –
Ата-бабамыз хеш көрмеген еди,
Бул жаңа туқымның бурышы ма деймен
Бирақ, Өтеповтан пәнт жемедим мен:
Бир ийни келгенде аттым-аў жардан ...

А р ы ў х а н
(шоршып түсип)

Демек, сиз бе оны жумыстан шығарған?
Зорлық хәм дөхмет ғой бул көрер көзге,
Иске қайтып алың, буйыраман сизге.

(Дәрхал жәгилик рольге кирип)

Жоқ, әпиў етиңиз ... мениң тилегим:
Усы ашыўыңызды сизден тиледим.
Соны елестирип нетесиз енди,
Жас жигитлик қылып қызып кеткенди.
Жаманлық нийет жоқ ол жигитте хеш.
Критика, мен билсем зыян ис емес,
Ақыры, ол жайды дегиш кой алған,
«Әбдираман урлапты» деген сөз жалған.

Б е г д и я р
(таңланып)

Сонша жаның ашыр Әбдираманға?

А р ы ў х а н

Гүнасыз хеш жәбир бермең адамға.
Егер «мен» десеңиз, хәзирден баслап,
Сол жалған актти тез жыртып таслаң.
Солай етпесеңиз хәзир кетемен,
Басқан изиме де иңкар етемен.
Хадал болыў керек яр сүйиў ушын ...

Б е г д и я р

Қатты кетпе, сулыў. Сүйгенлигим шын.
Сен айтсаң жыртаман жүрегимди де.
Мә, оқы актти, жырт өзиң хәм де,
Мейли, жүрсин жасап бир масқарапаз.

А р ы ў х а н
(актти жыртады)

Енди хызмет қылмас сизге бул қағаз.
Айыплай алмассыз сиз енди оны.

Б е г д и я р

Мейли, жетер енди. Қойыңшы соны.
Сен араға түстин, кеширдим өзим,
Тилесем, еле де қуртаман көзин.

А р ы ў х а н

Жоқ, қурта алмассаң енди оны сен,
Хәм хәзирден баслап гүдер үз меннен!
Билдим кимлигиңди ...

Б е г д и я р

Солайма еле.
Бойға шапшыдың ғой сен келе-келе.
Тоқта асқынлама, мәккар сулыўым.
Мен саған жаяйын тисимниң уўын:
Басқаша сөйлесемиз сиз бенен енди,
Олсыз танымассыз бәлки дәкеңди.
Сен, байдың сүйгилиги ...

А р ы ў х а н

Жабыспа маған,
Байға барғаным жоқ өз аяғымнан.

Б е г д и я р

Вот, вот, усы сөзге қарыйдарман мен;
Демек, жинаятлы бул ушын әкең;
Қырық туўар есабынан жыйған дүньясын ..
Екиншиден, байдың қайын атасы ...

А р ы ў х а н

Әкем қызын байға бергени ырас.
Қалыңнан бир сыйыр көргени ырас.
Бул корлықлы жолдан мыңлаған қызлар,
Өтти өз басында болмай ықтыяр,
Бирақ, мениң әкем бир қарны қалқып,

Бир күн хәз көрген жоқ еркинше шалқып,
Байдан азап тартты қайтама жаны,
Байдың атасы емес, болды дийқаны.
Ал, сен ше? Қәнекей, айтып бер маған,
Неге қатнастың сен бай менен мудар?
Қайда сен мүжиген сол қойдың басы,
Қайда байдың берген тақыр паласы?
Қайда ...

Б е г д и я р

Муздай тийер хәр айтқан сөзиң,
Охо, ашылыпты ғой бул ғәплет көзиң,
Бирақ, қалай соны дәлиллерсең сен?

А р ы ў х а н

Маңлайдағы атөшгирдин изинен ...

(Бегдияр албырап маңлайын услайды).

Аха, шығып па еди еле есиңнен,
Неге маңлайыңды усладың бирден?
Қалай, хақыйқатлық душшы ма екен?
Ол тыртық өшпейди сыйпаған менен,
Ол мәңги қалады маңлайыңызда.
Енди жүре алмассаң сен арамызда,
Хәй, сен қой терисин жамылған гәззап.

Б е г д и я р

Болды, хей саллақы, өш, аўзыңды жап!

А р ы ў х а н

Неге қалтырайды қолларың сонша?

Б е г д и я р

Билдим мен де сени, тикенли ғунша,
Жулып кетермен-аў тамырын менен.

(Албырап, жалтаўлап.)

Арыўхан, әпиў ет ... абайсызда мен ...
Онша шаплықпашы сен, қарындасым.
Мен жаўың емеспен, олла ырасым.
Елестире берме не болса соны.
Нәлет болғыр байдың үйінде қонып,
Мәс болғаным ырас ишкен соң арақ,
Саямды салмадым ол ийтке бирақ ...
Ол жамай жаўы ғой. Қуўдық арадан.

Ал мен – большевикпен, қызыл партизан.
Сабаңа түс қайтып, периштем, тыңла,
Ағаң үлкен басын ийер алдыңда,
Шын айтсам, «мақтадың» дейсен, сөгесең:
Басқалар бір шукыр, сен бір төбесең ...

А р ы ў х а н

Енди сол төбениң шығып басына,
Бир самаллап қалғың келген екен-дә.

Б е г д и я р

Жоқ, баўрында сол жасыл төбениң,
Өмир бойы қалғым келеди мениң ...

А р ы ў х а н

Ҳаял-қыз төбе еди бир гезде ғана,
Ким көринген шықты оның басына,
Бирақ та ендиги қызлардың бүгин
Айтайын төбеден өзгешелигин:
Төбеге мине алар қәлеген адам,
Самаллар, гүл терер оның баўрынан,
Ал, қызлар - азат қус, услатпас енди.
Өзи келип гүлиңе қонбағаншелли.
Саған ең ақырғы буйрығым мениң:
«Ким басын усласа еки кемениң,
Суўға кетер» деген. Сен ғарры сағал,
Халыққа кимлигинди айтпасаң дәрхал,
Ертең өз теринди өз көзиң менен
Малақай базарында көре бергил сен.
Хош хәзирше енди, шириген түбир.
Және ушырасамыз иретинде бир ...

Б е г д и я р
(*жолын тосып*)

«Ҳаялдың, шашы узын, ақылы келте» деп,
Бабамыз дурыс айтқан. Қаншық, бийәдеп.
Саған көрсетермен ким екенимди.
Сөндирип кетейин жақты күнинди.

А р ы ў х а н

Ол күн сен сыяқлы жарғанатларды
Күйдирип өлтиреді ...

Б е г д и я р
(*тисин қайрап*)

Ҳәссений, дарды

Безеп турар еди-аў бул сулыў денен ...
Жоқ, сендей нашардан пәнт жемеспен мен.
Мениң, де ең соңғы буйрығым саған:
Мына бүлкілдеген ақ тамағыңнан
Бир аўыз сөз шықса ертең далаға,
Көк көйлегіңдеги нағыслы жаға
Дардың жиби деп бил. Мына қолларым
Сол күни жумсайды билекте барын.
Хәй, сен азат қатын, жаўыз душпаным,
Мына маўзер сениң қай туўысқаның?
Үңирейген аўзына қарап ал дурыслап ...

А р ы ў х а н

Ах, сен, қанға жерик, алдамшы, гәззап ...
(*қорқып кетип, талып жығылады*).

Бесинши тараў

БИРИНШИ ГАСТРОЛЬ

1

Театр, театр, тилсимли айна,
Бир сырлы күш бар-аў сенде қалайда.
Сенде халық өмириниң қайнаўлары бар,
Руўхыма не керек, сенде бәри бар ...
Сондай сулыў жер бар таў арасында:
Мың көзден булақлар атлығып онда,
Шығар бурқасынлап астынан тастың,
Соннан пайда болар бир асаў тасқын.
Дәртине дәрман бар суўында оның,
Жасыл ойпатлар бар бойында оның,
Сол асаў тасқынды көрген едим бир,
Сахнада тап сондай қайнайды өмир ...
Пәренжесин жулған бир азат қыздай,
Таң менен уласқан Шолпан жулдыздай,
Азатлық таңында нурланып бирден,
Бизиң туўған жерге келгенинде сен, -
Сахна көрмеген халық қуўанып қатты,
«Артист» деп телпегин аспанға атты ...

Аўылда ең дәслепп ойын көргенде,
Театрға хәўес артпаған кимде?
Артистлер ол жерде сағынышлы мийман,
Артист келди, демек, басланды байрам,
Мақал бар «Той десе жумалар қуў бас»,
Минип там басына сырнайшы, рас –
Үрсе баламанды томпайтып уртын,
Кешки аўқатын да умытып журтым, -
Сансыз жолаўшыдай аққан базарға,
Өрип қумырсақдай сокпақ, гүзарда,

Колхоз кеңсесинің алдына кеште,
Сайға куйған суўдай толар бир пәсте.
Сүүреттей сызылар қыз-келиншеклер,
Соғар жигитлерде дүрс-дүрс жүреклер.
Ғаррылар умытар ол күни жасын,
Алып шөгирмесин, бузбай малдасын,
Изетке бөленип отырар төрде,
Сабан калыңырақ төселген жерде,
Көпке тәртип берип ғошшак дийқанлар,
Тойда өз миннетин булжытпай ақлар.
«Тынышлан, ҳай өңкей бақыраўық қарға!»
Деп жекирний жүрер жас балаларға.
Байланған шомларда өршип жанар май,
Сес тынар кулаққа урған танадай.
«Наўмир айтқыш»¹⁷ ортада бирден жарқ етер.
Шаппат қырғаўылдай дүрлигип кетер.
Ал, соның изинше еситилер саз ...
Тамашагөй достым, шыдай тур бираз,
Ҳәзир басланады күткен ойының,
Соңырақ айтарман тәрипин оның ...

Қандай қызық болды дейсең сол күни!
Халықтың хошемети - теңиз толқыны.
Ол гейде силтидей тынып турады,
Гә толқынлап келип жарға урады.
Гейде ишин тартып теңиз гүйилдеп,
Турғандай «қәнекей, алыссаң кел» деп.
Көзлер шоқ жулдыздай төгер сәўлесин,
Толқын тербеткендей кеўил кемесин.
Мине, кеме тоқтар келип жағысқа ...
Журт қайтар үйине тарап тум-тусқа,
Жүзлеген аўызда бир ғана сөз бар:
«Артист, артист» десип таңлай қағысар.
«Пай, дым қысқа болды-аў мына театр»,
«Мәс-саған, таўықлар шақырып атыр»,
«Ўай, заңғар, жаңағы кемпир бәле екен»,
«Ол кемпир - Өтепов Әбдираман ғой».
«Былтырғы ўәкил ме?», - «Аўа, аўа», -«Қой?»
«Тап «Алпамыс» тағы мәстанның өзи,
Кеңкилдеп күледі-аў мәшшийтип көзин».
«Сол ғой ойынды да ашқан бағана».
«Өзинде мол екен ақыл хәм сана».
«Өзи шөпик екен мәлим пышықтай»,
«Бенде емес екен сөзге де, пай-пай».
«Нағыз қара жердің кемеси десеш».
«Наймыт, қуўқыл сөзге сүринбейди-аў хеш».
«Ал, Әбекең, билсең, биз бенен дос-яр:
ЧОН¹⁸ да бирге хызмет еткенимиз бар,
Өзи Қоңырат жақтан, соркөллі хожа,
Бир гезде хаткер де болған болысқа.

¹⁷ Нәўмир айтқыш – (аўыл термини) конференсье (И.Ю.)

¹⁸ ЧОН – айрықша хызмет атқарушы әскерий бөлим.

Қолдан байлағанды тис пенен шешкендей,
Мисли дигирманнан тири түскендей.
ЧОН да жүрген гезде-ақ журт оны билди,
Оның тарпыұынан үш бандит өлди.
Бир жола екеұимиз тапсырық пенен
Теңиз бетке кеттик. Сол гезде бирден,
Үш баспашы шығып жолымызды кести,
Бизден жол сорады, азлап сөйлести.
Сөйткенше болған жоқ, «паңқ» етти мылтық –
Әбдираман кетти ерден жылысып.
«Байғус, өлди-аў» дедим артыма қарап,
Салпылдап баратыр бөктериўдей тап.
Мен айнала берип аттым биреўин ...»
«Шылғый өтирик ғой тап усы жериң».
«Сора Өтеповтан дым исенбесең».
«Әй, оңбаған көсе, сөзди бөлме сен.
Ал, сөйтип не болды?» - «Не болғаны бар?!
Аттан ушып түсти, сөйтип бир заңғар.
Тири қалған екеұи түсти-аў кейниме.
Сонда Әбдираман сум екен бәле,
Зәңгиге илинген өликтей аўып,
Оқ қапталымыздан өтти бир шаўып.
Оны «өлген» десип ойлады душпан,
Бир ўақта «гүрп» етти мылтық жаңадан.
Артыма қарасам, ийесиз бир ат
Ылағып баратыр екен қаңырап.
Бирақ үшіншиси туттырмай кетти ...».
«Ал, мени анаў қыз гириптар етти.
«Арыўхан» деп пе еди, ким деди атын?
Япырмай, өнерин, сулыў-сымбатын
Бердақ та тәриплеп бере алмас еди-аў».
«Жүрсеңши, уйқыдан бос қалдық ғой, хаў.
Сонша жутынасаң Ғәриб ашықтай,
Қатының еситсе ғой боласаң оқтай».
«Келгели қорылдап уйықлап ақырда,
«Ойын көрдим» дейди-аў усы пақыр да ...
«Өтирик сөйлемесе буның өлгени».
«Шырағым-аў, өзим ғой оятқан сени ...».
Журт усылай тарқасар үйли-үйине.
Енди мени тыңла, оқыўшым, қәне.

2

Басына көтерип жолды, шаңлақты,
«Ойын келди» десип балалар шапты.
Арбада дәп қағып, шертип баламан,
Келди жуўдырласқан кеўилли кәрўан.
Жигитлер қуўанысып қарсы жуўырды,
Хаяллар есиктен сығалап турды.

Х а я л

Бетим-аў, булар ким, масқарапаз ба?
Ойнап киятыр ғой биреўи сазға.

К е м п и р

Келиншек түсирген биреўлер шығар ...

М о л л а

Бул нағыз ахирдың нышаны - тәжжал ...

Д и й қ а н

Моллеке, қапылтпаң, «тәжжал дегениң
Ешкиге усар» деп айтқансаң өзиң.
Оның хәр түгинде қоңыраўы болар ...

М о л л а

Анаў алтақтада отырған қызлар
Нағыз ешкілер ғой қарасаң аңлап.
Арбаның үстинде бәри шошаңлап,
Бақырысып киятыр. Сақлайгөр аллам,
Қоңыраўлар даўысы еситилер маған ...

Ә й т е н г е ш ш е

Тақсыр, тәжжал болса, астапуралла,
Кәлийма-шаадат қайтарың онда.

Ҳ а я л

Өйбей, алтақтада отырған шетте
Жездейдің қызы ғой оқыўға кеткен.

Ж и г и т

Яша, ким екенин мен енди билдим:
Булар артистлери екен Төрткүлдің.
Әнекей, Арыўхан түсти арбадан,
Балалар шуўласып жуўырды оған.
Базарлық берип атыр бәрине бирден.
Неге собырайып турман бунда мен?!

(жуўырып кетеди).

Б а л а л а р

Арыўхан!

Ж и г и т

Арыўхан ...

Ҳ а я л

Жийен кыз, баўырым.

А р ы ў х а н

Кише, кише жаным, туўған аўылым,
Сизди сағындым ғой. Саў жүрме дайым?
Мә, саған бир шаршы сыйлық қылайын.
Бизиң ғарры саў ма, уйде ме хәзир?
Бийшара әкемди көрейинши бир ...

А р ы ў х а н
(уйинде)

Аға, келдим мине.

Ә к е с и

Гүлим, Арыўхан.
Кел, сүйип алайын ақ маңлайыңнан.
Ух, ортам толысқан сыяқлы енди,
Шүкир, - умытпапсаң ғарры әкенди.
Зорға көрип турман онлаған айда,
Үйде боласаң ғой енди қалай да?

Қ ы з ы

Аға, мен артистпен!...

Ә к е с и

Ол не, шырағым?

Қ ы з ы

Артист, ол - ойыншы... Ол - мениң бағым.

Ә к е с и

Балалығың қалмапты-аў, қызым, ха-ха-ха ...
Саған жұмыс-пумыс табылмады ма?
Ҳе-хе, мейли енди ... ойыншы болсаң,
Ендиги жағында үйде ойнарсаң.

К ы з ы

Аға, артист болыў жұмыс ғой ол да,
Ойын көрсетемиз қала, аўылда ...

Ә к е с и

Ойын? ... Ұа-ұа-ұа-ұа ... ұай, Арыұхан-ай,
Күлкіге батырып тасладың-аў, пай.
Анаң пақыр сени көп еркелетти ...

Қ ы з ы

Аға, қызыңа бир түсинсең нетти!
Егер исенбесең өзиң бил, мейли.
Мен сениң кеўлиңе тийгим келмейди.
Биз ойын қоямыз кеште бул жерде,
Сонда исенерсең, барсаң, егерде ...

3

Райком секретары

...Жәбдилескен қоғам болдық биз мине,
Енди усыныс бар, жолдаслар: қане,—
Колхоздың жақсылап атын қояйық.

Әбдираман

Егер рухсат етсе маған халайық?

Дийқанлар

Колхозға Әбекең ат қойсын онда.

Жыйналыс ағасы

Сөз жолдас Өтепов Әбдираманға.

Ә б д и р а м а н

Қызғын қадем таслап жаңа өмирге,
Колхоз болғаныңыз ушып сизлерге,
«Таң нуры» ойын-заўық дөгерегиниң
Атынан қутлықлаў сөзим бар мениң.¹⁹
Колхоз—дийқан ушып шын бахыт жолы,
Жолдас Ленин бизге көрсетти оны.
Биз, пролетар халқы, қорлық көргенлер,
Нан ушын мийнетин сатып келгенлер,
Жәлеке сыяқлы паразитлерден
Жанымыз қаншама қысыўмет көрген.
Енди биз азатбыз мәңгиге, дослар,
Хүкімет, жер, суў, мүлик қолымызда бар..
...Қызыл қыя шөлде турды бир дарақ.
«Суў, суў» деп елпилдер сарғыш жапырақ

¹⁹ Ойын-заўық дөгереги—отызыншы жыллардың термини: хәўес- керлер кружоги (М, Ю.)

Бурқып дәрья ағар шөл қапталынан,
Бирақ бир тамшы суў әжелмес оған.
«Суў» деп шөл тереги телмирди бултқа.
Адасқан атлыдай тепсинип булт та,
Өтти тамшы бермей шөл терегине.
Жапырақлар төгилди дөгерегине...
Куўрар халға келген сол байғус дарақ—
Биз едик, мийнеткеш ел қарақалпақ.
Ленин берди бизге Әмиўдин суўын,
Қонды көлиңизге ғаз бенен куўың.
Енди нәўпир суўдың мурабыда биз,
Хәм еркин мийнеттиң булағы да биз.
Хәзир үстимизде таң нуры жайнар,
Усы таң нурында ығбалымыз бар.
Мәрўерт шық тамшысы жайнар бул нурда,
Қуяш мың кубылып ойнар бул нурда.
Хәр жапырақ бул нурдан бойға жыяр қан,
Бул нурдан йош алар палызда урқан.
Мақтар таңның нурын бағларда бүлбил,
Таңда шешек атар ғумшаланған гүл.
Таңда мийнет йошы қайнар жүректе,
Таңда күш молаяр искер билекте.
Таң нуры, таң нуры әлемге толсын...

Дийқанлар

Аўа, колхозымыз «Таң нуры» болсын.
Рахмет Әбдираман, халықтың баласы,
Сениң кеўлиңде бар таңның шуғласы...

4

«Таң нуры» колхозы дүзилген ақшам
Ойын даўам етти бозарғанша таң.
Сахна еки талдың арасы болды,
Перде - қалың жапырақ панасы болды.
Кийимлер жыйналды колхозшылардан ...
Желди шабандоздай тамырларда қан.
Күлки, қол шаппатлаў, шаўқым қыйғырық,
Бул түни уйқыға бермеди ырық
Хеш бир бақсы, жыраў, хеш бир сазенде
Бул түнди көрмеген өз өмиринде.
Гегирдек созылар, қырылдар тамақ:
«Ўа-ха-ха», «Ўай, саў бол», «Ха, деймен», «Ўақ-ўақ».
«Хаў, мынаў Жәлеке бай ғой, шырағым».
«Ха, нәлет болғырдың айырсаң жағын».
«Айнымаған өзи, ўай, ғарры шайтан».

Б а й

(сахнада)

Хай, қатын, мәсимди тарт деймен саған!

Т о қ а л

Таксыр, рәхим қылың, сабамаң енди,
Өйтип қан жылатпаң жас жүрегимди.

Б а й

Ўай, ақмақ, хаялда не қылған жүрек?!
Сүйиў, жумсаў, сабаў - хаял ушын тек.
«Рәхим қыл» деп мына қамшыға жалын,
Маған айдай анық сениң қыялың:
Хәзир бақ тайып тур мениң басымнан,
Ал, сен пайдаланғың келеди соннан.
Сол муғаллим менен қашқың келеди.
Мениң бар сырымды ашқың келеди.
Жоқ, тегин кетпеймен, менде де жан бар,
Ешки де өлерде тыпырлап қалар.
Мен сол муғаллимнің қанын ишемен,
Оны өширип болып өзим өшемен ...

(Сабайды, кетеди. муғаллим киреди).

А р ы ў х а н

Сени өлтиреді, қаш хәзир, Қалмен...

М у ғ а л л и м

Сени қутқарыўға жетистим, ал мен,
Жүр хәзир кетейик бул жерден ...

А р ы ў х а н

Қайда?

М у ғ а л л и м

Төрткүлде ашылған жаңа оқыўға.
Тоқалы емессең сен енди байдың,
Сен азат хаялсаң жолларың айдын.
Бай жаңа усланды, сынды қамшысы,
Ол енди бола алмас журт хәмиршиси ...
Қәне, тур орныңнан, қолыңды узат,
Қарақалпақ қызы, енди сен азат.

Ә й т е н г е ш ш е

(тамашагөйлер арасында отырып, сыбырланып)

Масқаралап атыр мениң әкемди,
Моллеке, не қылсам екен мен енди?
Тирилей сойды ғой мына Арыўхан.

Бизден безгениң бе, о заман, заман!
Әкемнен көп иззет көрдің ғой, тақсыр,
Дузын ақласаңшы ебин тауып бир ...

М о л л а

(журтқа еситтирип)

Әдепсиз Арыұхан, намәхрам қатын,
Журтқа тийер сениң көп қасапатың.
Егер бул қыздың мен әкеси болсам,
Шылбыр есер едим бұрымларынан.
«Яр» деп қышқырады-ау көптің алдында.
Ал, әкеси отыр «былш» етпей бунда.
Көрмедим бунындай арсыз әкени ...

Д и й қ а н

Тақсыр, ким шақырған бул жерге сени?

Жигит

Ұай шақына сәлле ораған ешки,
Жалтырт өкшеңди! Қуың бул пести.

5

Сонда қыз әкеси қутырды бирден,
Бірғыды сахнаға анадай жерден.
Журттың тәуеллесин тыңламады ол,
Жигиттің алқымына бара салды қол.
«Бай» жууырып келди. Тәп берди «байға»,
«Ұау, Жәлеке сүлик, жүр едиң қайда?
Сени жер аударып жибердик десек,
Бунда екенсең ғой көргенсиз ешек».
Деп ол асылғанда «бай» сақалына,
Бир қысым жүн ерип шықты қолына.
Қашты сақалсыз «бай», - қашты ол Айман.
Дуу күлки. Бирақ, қыз әкеси ұайран.
Жууырыш келди «кемпир». Ал, қыз әкеси
«Кемпирге» тәп берди жоғалтып есин.
Минекей ақ жаулық иликти қолға,
Турды Әбдираман кемпир орнында.
Дуым журт күлкиден силеси қатып,
Кими ишин ушлап, кимиси жатып,
Сылқ-сылқ күлип атыр. Ал, қыз әкеси
Ұасла тыңламады журт тәуеллесин.
Беккем тутып қызын ақ билегинен,
Халықты қақ айырып сүйреди бирден.
Жараған түйедей бурқырады ол,
Адамхор ат яңлы умтылады ол,
Алдынан келгенге сермеди таяқ,
Арттан келгенлерге жумсады аяқ.

Жақынлай алмады оған хеш адам,
Қызын алып кетти, сөйтип сахнадан.

Арыўхан, Арыўхан, жаным Арыўхан,
Әкең азап берди-аў сол түни саған.
Асты керегеге шашыңнан сени,
Даўысын елжиретти сонда хәммени.
Жоқ, бундай хорлыққа хеш төзип болмас,
«Хай, алданған әке, есигиңди аш,
Босат Арыўханды, босат қызыңды! «
«Дослар, қайдасызлар! Ұай, қолым сынды»,
Деп иште бақырды Арыўхан сонда,
Адамлар топланды есик алдында.
«Үй-жайдың қапысын бузыңлар тезден» -
Деди Әбдираман буйырып бирден,
Аўыл жигитлери, ойыншы жаслар,
Есикти қыйратып таслады дәрхал.
Айман ишке кирди хәммеден бурын,
Сезди қыз әкеси бул истиң түрин.
Арқа берип турып жақлаў ағашқа,
Айманды абайсыз қондырды басқа,
Айман қулап түсти. Журт гүўлеп кирди ...
(Сөйтип, героиням көп азап көрди).

6

Сондай азаптар да бирақ, Арыўхан,
Қайтара алмады туўра жолыңнан.
Себеби, жан-тәниң, руўхың менен
Бул гөззал өнерди сүйген едиң сен.
Сонлықтан, аўылыңды, әкеңди таслап,
Туўған үйден безип, көзиңди жаслап,
Хәм қызық, хәм азап берген сол түнде,
Кеттиң сен кеўилли кәрўан ишинде.
Нәлетий ескилик салттан, молладан
Алданған әкеңди аяп, Арыўхан,
Жолда жылағаның бар ма есиңде?...
Сондай зор гүресли өмир бар сенде.

Алтыншы тараў

БИЙМАЗА ТҮН

1

Булт та жоқ, ай да жоқ, жұлдызлар тек те
Алмас қыйқымындай шағыраяр көкте.
Тек те тентирейди ызғырық самал,
Жапырлып, гүўилдеп жулқынады тал;
Жулқынар ушқысы келгендей жерден,
Қублаға сап тартқан қуслар изинен;
Жулқынар байлаўда турған асаўдай,

Толқындай лепирип, түнерер таўдай.
О, сен мунарланған қалың қара тал,
Неге жулқынасаң түксийип қатал?
Самал «уйықлама!» деп хұким етти ме,
Бир тынышсыз хабар алып өтти ме?
Я сен аңлайсаң ба, айтшы сен маған,
Еки күш айқасын бул жерде қызған?
Ҳадал мийнет пенен тер төгип, жерге –
Өзинди еккен хәм өсиргенлерге
Жамай жаўы менен кызғын шайкаста
Болсықың келе ме хеш аянбастан?
Я анаў кишкене ғана адамның
Түсиндиң бе үлкен жүрегин, жанын?
Ол киятыр жалғыз, көкиреги ашық,
Келер мәс адамдай теңселе басып.
Қойыў буйра шашы уйытқыса қандай,
Кеўли де тынымсыз уйытқыйды сондай.
Келер Әбдираман бағ арасынан,
Ушқын ушар зуўлап папиросынан.
Биримлеп сөнбекте сансыз айналар,
Дастыққа бас қойған шаўқымлы қала,
Ғаўырлы пәсейип шайханалардан,
Бағда хәм көшеде кемейди адам:
Кешеўиллеп калған бир файтон арба
Тасырлап баратыр бағдың алдында.
Биреў кесип өтти жолды сол ўақта,
Әсте қәдем таслап бетледи бағқа.
Мейли, болсадағы хәзир биймезгил.
Арыўхан, жат ойдан, гүманнан безгил,
Асық, ярым жолда сен өйтип тынба,
Күтер дос жүреги сени алдында.
Әжайып адам ғой дос-яр дегениң,
Талсаң жеңиллетер жүгинди сениң,
Бирақ, ол шаршаса сен де көмеклес,
Дос - досқа мәдеткар хәм де ақыл-ес.
Жанын аямайды хәқыйқат дослар,
Дослық өнериңе күшинди қос, бар.
Бар сен, бөлис достың кеўлинде барын,
Мейли болсын яки болмасын ярың.
Көрдиң бе, бийхуштай сүйенип талға,
Достың сенсиреп тур телмирип жолға.
Әне, ол да сениң көрди қараңды,
Келер қарсы алғандай сәўлели таңды ...

А р ы ў х а н

Биймезгил шақырған таўықты жулар,
Түнде менлик қандай жумысыңыз бар?
Неге тыныш уйқы бермейсең журтқа?

Ә б д и р а м а н

Әлле кимше сөйлеп диңкемди куртпа.
Дауысың таныс, Бірақ сөзлерің бөтен.
Шақыртқаным үшін сөкпе мени сен.
Анау скамейкаға жүр, отырайық.
Дослар сыр айтысса, бул емес айып ...
Билсең еди мениң бойымды бүгін
Хәм қайғы, хәм шадлық бийлегенлигин.
Қууаныш хәм қайғы сыйыспас бирге.
Екеуі бир жерде турса егерде,
Олар төбелесер ишінде дәрхал,
Ондайда досларды излемек дәркар ...
Айтар қууанышым саған, Арыұхан,
Кеше Қаратаудан усланды душпан ...

А р ы ұ х а н

Ақыры усланды ма Бегдияр залым?

Ә б д и р а м а н

Дурыс аңғарғнасаң оның қыялын.
Сен ГПУ-ға барып билдирген ақшам,
Жауыз сезикленип қаладан қашқан.
Жасырын қарсыласып жүрген Советке,
Шайкасы бар екен тоғайлық бетте.
Сени урламақшы болып Бегдияр,
Төрткүлге келипти бир неше сапар.
Ал, биз гастрольден қайтқанда жолда
Бизди түсирмекши болыпты қолға
Бірақ, есінде ме, сонда бир дийқан
«Түнге қарай жүрмең, жолда бар душпан»
Деп бизге айтқаны Қоңырат қасында?
Бегдияр екен-ау аңлыған сонда.
Ұақтында танымай қалғанман, әттең,
«Қайда көрдим?» десем, ол жауыз бенен –
Дүгискен екенбиз теңиз бойында:
Ислеп жүрген едим ол гезде ЧОН да,
Бир күни қыстаулы тапсырық пенен
Кеттик екеу болып. Жолымызды бирден
Тоғай қапталында тосты үш атлы,
Тақымда бесатар, жүриси патлы,
Биз айқастық. Маған оқ тийди қолдан.
Бир баспашы сонда қутылды аман,
Сол қашқын, ойласам, Бегдияр екен ...

А р ы ұ х а н

Демек, ол қашшаннан бери-ақ бар екен?
Тұх, жауыз гезенде ...

Ә б д и р а м а н

Ондайлар және

Бизиң арамызда жоқ емес еле.
Бул гүрес дойнағы таплап хордасын,
Женишкенде бөдхасыл әждардың басын,
Тепкиден жығылған гейбиреўлери
Шөптин арасынан жылжыды бери
Хәм дәрхал айланды хәсем таўысқа,
Пәри тамылжыған бийхазар қусқа;
Егер оңашада жолықсаң оған,
Таўыстың кебинен дем шегер жылан ...
Бүгин мени де сол сур жылан шақты,
Жүректеги қаным жас болып ақты.
Мениң қыяметлик ағам бар еди,
Ол - өзбек ушырған мәрт суңқар еди.
Оты жүрегінде, қуралы қолда,
Қайда саўаш қызса, ол жүрди сонда.
Өзи мысал қуйын, анасы - боран,
Өтти уйытқып шаўып бул жағалардан.
Ол ерте оянған бир инсан еди.
Халықтың жүрегинен тамшы қан еди,
Халықлар бахыты ушын от ашылғанда,
Бир күш пайда болды сол тамшы қанда,
Хәм ол найзағайдай жалт етип бирден,
Түсти жаў үстине күтпеген жерден ...
Сонда мазар түбин жатырғна ықлап,
Ашылған көзлерден қашқан шайықлар,
Отқа топырақ шашып, жаўып шапанын,
Тепкиледі халықтың пәк тамшы қанын...
Өлди, сөйттип шайыр...

А р ы ў х а н
(шоршып)

Хәмза ма өлген?

А р ы ў х а н (шоршып)

Хәмза-ма өлген?
Қандай қара хабар тыңлап турман мен.

Ә б д и р а м а н

Куртсақ деп шайырды—мәрт азаматты,
Олар ең ақырғы тасларын атты.
Зуўлады ол таслар қанлы қоллардан,
Шайыр жол ортада қулады жардан.
Кыйын өткел еди атлаған жери.
Бирақ, ол өрледі алға илгери,
Бул қаўипли өткелдің арғы бетінде,
Жасыл жапырақлары еркелеп күнге,
Ғумша жарар еди гөззал қызғалдақ...
Жартас—қалқан болды, ағашлар—балдақ,
Алға жылжый берди жаралы шайыр.

Қайнады жүректе ыза менен жыр.
Нәлет өкшелери таплап сол гүлди,
Женишпекши болғанын ол анық билди,
Сөйтип, инқылабтын сол гөззал гүлин,
Қорғауға сарп етти шайыр өмирин...

А р ы ў х а н

Талай еситкенмен мен оның сөзин.

Ә б д и р а м а н

Ал, мен талай көрдим Хәмзаның өзін.
Талай гүрриңлестим маўқымды басып.
Узағына болмады, бірақ миңасып,
Суңқар ушып кетти өз уясына
Хәм ушып келмеді қайтып қасыма...
Ядымда, Қоңыратқа келгенинде ол
Жас едим, бірақ мен едим комсомол.
Жаңа турмыс ушын айқас жолында
Жүр едим, ол маған жолықты сонда.
Ол өз жүрегине ленинлик нурды
Синдирип, хәммеге таратып жүрді.
Бизиң отрядтың алдында кеште
Сонда ол оқыған қосықлар есте.
Ол оқыған гезде пүткіл денеси
Қосық болып ақты, сыңқылдап сеси.
Гә ол көкирегін керип даўылға,
Қадем таслағандай болады алға;
Гә қыздай, буўлығып көзде жасына,
Оқыр Турсынайдың мәрсиясынан;
Гә күлер зәхәрли бир күлки менен,
Пердеси жыртылған шәрият үстинен,
Гә ол азат болған батрак кейпинде,
Маңлай терин сүртип қарайды күнге,
Гә ол түлки көрген қаршыға яңлы,
Тигилер түн қойнына бир нәрсе аңлып:
Гейде услағандай жаўдың суқ қолын,
Епшил саўсақлары жумылар оның.
Сонда ол тислерин ғышырлатады,
Өткир қосықларды тилден атады.
«Жаса хызметшилер, хей сиз, исшилер,
Өмир, келешектиң ийеси сизлер,
Берме жаўызларға еркиңди қолдан!»
Деген даўысы еле еситилер маған...
Қосықтың саўашта қурал екенин,
Ең дәслең көриўим сол еди мениң...
Егер жер бетинде мен жүрсем аман,
Шайырдың пәк қанын сөзсиз аламан.
Хей сен, елжиреген жүрегим, тас бол,
Тасқа урғанда да хасла сынбас бол;
Тас бол сеп жамайлық алақандағы,

Тийсең, қақ бөлинсин душпанның жағы,
Мен сени атаман қанқумарларға,
Тий барып хәрқандай Бегдиярларға...
Жан баспас жарларды опырса тасқын,
Қалар қара шеңгел қуысында тастың.
Ол тикенли қауым тереңге кеткен
Уұлы тамырына жармасар беккем.
Бирақ, темир тасқын үнгип жетеди,
Ол уұлы тамырды жулып кетеди...

А р ы ў х а н

Бул бир үлкен саўаш дәўири екен,
Енди тереңирек пәмлемектемен.
Ә б д и р а м а н

Ең үлкен драма билсең бул сондай,
Тарийх сахнасында мәңги қалғандай,
Өмир өзи жазған бул драманың
Сүйикли геройысаң сендағы, жаным,
Сен атқарған роль - ерликтің жолы,
Шадлық, кыйынлық хәм гүреске толы,
Рахмет, Арыўхан, сен усы жолда,
Өз қатарларыңнан келесең алда.

А р ы ў х а н

Шақырған екенсең-дә бир мақтаў ушын

Ә б д и р а м а н

Шынында да, жоқ еди сенлик жумысым,
Билмеймен не ушын шақыртқанымды ...
Мениң асаў аттай жүрек-жанымды
Қандай бир күшли қол услап жылаўдан,
Мудам бурады да турады саған.

А р ы ў х а н

Ат - зейинли хайўан, таныр өз жолын,
Күшлеп бурған менен жылаўын оның,
Мейили соқпаса не пайдасы бар?
Бәри-бир айланып қазығын табар ...

Ә б д и р а м а н

Аўа, жүрек хәмири өз жолын табар,
Оның буйрығыңан күшлирек не бар?
Буйырар ол маған ...

А р ы ў х а н

Сүй, деп, басқаны ...

Қандай шым-шытырық адамның жаны.
Сыртлай қарап көрсен, бир аңсат жумбақ,
Ойласаң, - шешиуи барар қыйынлап.
Жүрек хәмири емес, билсең шынында,
Сени сезим айдап әкелген бунда.
Мени де сол сөзим жетелеп-келген.
Өйтпесе, не ушын Жумагүлди сен
Умытып, бул жерде турсаң биз бенен?
Не жазығы болды оның бизлерге?
Есиктен кире салып, таласып төрге,
Оған «шық» демеклик қандай хақым бар?
Әне, «хақың жоқ» деп жулдызлар ымлар.
Тереклер бас шайқап «хақың жоқ» десер,
Самал «хақың жоқ» деп гүуилдеп есер.
Демек, бир ғана жол ...

Ә б д и р а м а н

Сабыр ет, сулыұ.

Ойым жоқ биреуіге қыянет қылыұ,
Мүмкин, көп ийримли ышқы ағысы
Ескекшиси әззи қайықтай қысып,
Бизди бурған шығар екинши жолға, -
Ағысты айыплап болар ма сонда?
Сениң мухаббетің - сол күшли ағыс
Мени айдап келди өз еркимнен тыс ...
Арыұхан, қымбатлым, исен сөзиме,
Шөп салып бола ма ярдың көзине,
Ол мени сүйеди, мен оны сүйдим.
«Сүйсең ышқы отында күй» деди, күйдим,
Бирақ, ыктыярың қалай түсинсең,
Мәңги жүрегимде сақланасаң сен.
Мен - көзсиз гүбелек, сен - жарық шамсаң,
Сен мениң қол жетпес Жульеттамсаң.
Биз мәңги дос болып қаламыз енди,
Әкел, әрманлы дос, ақ билегиңди.
Қалыс қолларыңнан сүйейин, жаным,
Алдыңда басымды ийейин, жаным ...

2

О сен, шын мухаббет - жүрек хәмири,
Дәрья қусап тассаң күшиңе кирип,
Бир қыйқым шөп яңлы айналдырып сен,
Ығызып әкетесең адамды бирден.
Сондай жүреклер бар дүньяда, бирақ,
Күши ағыстан да көп зыятырақ.
Олар сүйеғойса, хүкими хөктем,
Олар күйеғойса, шыдамы беккем,
Өз қанасын кернеп тасқан гезинде,
Мықлы ақыл менен тежеп сөзимди,

Оны қайта куяр өз арнасына ...

Арыўхан жуўырды бағ арасында.
Мине, аяқ сести адасты оннан.
Бирақ, жалғыз даўыс тентиреп мудам,
Оны излер еди биймаза түнде,
Лекин, жуўап қатпас-сүйиклим енди.
Тек үнсиз қашады өртенген жүрек,
(Бундайда өзинди берик тутпақ керек).
Және аяқ даўысы шықты арқадан,
Енди үндемеўге жетпеди шыдам ...

А р ы ў х а н

Питти, питти енди бул комедия,
Әбеке, қал енди, қал, мени ая.

А й м а н

Ол қалды, Бирақ мен ...

А р ы ў х а н
(қорқып кетеди)

Сенбисең, Айман?
Жамғырға тутылдым, қашып тамшыдан ...

А й м а н

Терек тасасында қыйнап жанымды,
Неге жасырайын анлығанымды.
Бәрін еситтим хәм көрдим сығалап,
Мен ушын жаңалық емес бул, бирақ ...

А р ы ў х а н

Бул - дым уятсызлық, жигитим, билсең!

А й м а н

Билемен, сен сондай тәкаббир гүлсең,
Қайда бүлбил болса, саған интизар,
Бирақ, мениң дослық бир кеңесим бар:
Еситтиң бе, еле излеп жүр сени ...

А р ы ў х а н

Айман, тоқтат енди бос әңгимени!

А й м а н

Баспашыға қарсы урысып жүргенде,

Әбекең боранда қалған бир түнде,
Суұыққа тонлаған, әбден жаўраған.
Енди соннан берли, мен айтсам саған,
Оның тынышы жоқ ... сыр бермес бирақ,
Оған айырықша абайлап қарап,
Ғамхорлық етиўимиз керек биз мудам,
Дүньяға көп келмес олардай адам ...

А р ы ў х а н

Сениң хәр сөзиңнен дослық сүўрети
Көринип турғандай жүз жылўа етип ...
Бирақ, уят нәрсе кисини аңлыў ...
Мейли, аңлы, мейли излеримди қуў,
Бәри-бир ... Қал енди, өз жөниңе бар.

А й м а н

Аўа, ғаз ашыўын тырнадан алар ...
Мейли, мен қаламан. Бирақ, бирақ сен ...

Арыўхан «Айман» деп шақырды бирден.
Бирақ, ол жоқ еди. Тек уйытқып самал,
Гүўлеп жулқынады қалың қара тал.
Тек пахта заводы жарқырап шетте,
Скрипка сыңсыйды жатақжай бетте.

Жетинши тараў

ЖЫЛ ҚУСЛАРЫ АҒЫЛАР ТЫНБАЙ ...

1

Ийне шаншар орын жоқ еди бунда,
Турды сыймағанлар клуб аўзында,
Қызыл сәтийин жапқан толда көзлер,
Жаңлар түрли даўыс, түрлише сөзлер.
Қанша тығылса да, адамлар койдай –
Қағысып, сыйысты тар болса да жай.
Журт силтидей тынып қулақ түреді.
Тек те шешен даўысы хўким сүреді.
Сөйлер Әбдираман дәрьядай тасып,
Аўзынан сөз емес, мисли дүр шашып:
«Бүгин қарақалпақ театрының,
Биз тойлап отырмыз ашылыў күнин.
Бурын әрман етсек, бүгин көрди көз,
Театр! Бул қандай қудиретли сөз!
Бул сөз еле бизиң турмысымызға
Сиңсип, қан менен қарысар, сонда, -
Сонда салтанатлы гүлгин сарайдың,

Гөззал халық өнери тиклеген жайдың
Беккем тырнағына қарап ойланып,
Бахалағыш халқым жазбастан танып,
Мийримли қол менен сыйпап тырнақты,
Еске алар биз өткен аўыр соқпақты ...
«Таң нуры» - жаңа өмир жаршысы болды,
Көпке жәрдемлести көриўге жолды ...
Бул нур түпкирлерге шашып сәўлесин.
Қуўатлап халықтың әдил гүресин,
Инсанды үйретип ийгилик ойға,
Жаңа өмир көркин синдирер бойға ...»
«Әбекең саў болсын, ур шапалақты»,
«Ал, мынаў ким екен жасыл қалпақлы?»
«Жазыўшы Бегимов сөйлейди" дей ме?»
«Сөз техникумның муғаллимине» ...
Әне, президиумнан турды Арыўхан.
«Сахнамыздың гүли жасасын аман»
Деген хошаметлер астында күлип,
Халықтың ортасында турды ол келип ...

А р ы ў х а н

Күни кеше қызлар гүңликте жасап,
Мисли Өмирзая жуддызға усап,
Жанбай атырып-ақ сөниўши едик,
Тисти-тиске қойып көниўши едик.
Нан орнына жедик қайғы алмасын,
Суў орнына иштик көзимиздиң жасын,
Ошақ басы бизиң Ыатанымыз болды,
Суўдың соқпағынан басқа ҳеш жолды
Бизлер ҳеш ўақытта биле алған жоқпыз,
Еркинше сыңғырлап күле алған жоқпыз.
Енди ески өмирдиң жулдызы батты.
Енди ығбал таңы биз ушын атты.
Енди хызметинде мәңги турыўға,
Мен тәжим етемен, халқым, алдында ...

Соннан аржағында не ислегенин
Еске түсире алмас сүйиклим мениң.
Тек оның есинде: тәжим еткени.
Бир құдиретли тасқын гүрлеп кеткени;
Халықтың қақ айрылып жол бергенлери;
Айманға бир ымлап «жүр» деген жери
Ҳәм күлип, ентигип, қарамай журтқа,
Айман менен бирге шыққаны сыртқа.

2

Сахнада көринген минсиз сулыўдай,
Көкте жүзип барар шала толған ай,
Жипек орамалы желбиреп сәўир,
Билмедим, шөплерге не сыбырлап жүр,

Гүўлеп гә елпилдеп, тынбай желеди,
Әтираптан бәхәр ийиси келеди.
Келеди Арыўхан, көзде қуўаныш,
Қайтқан ғазлар даўысы еситилер алыс.
«Хей, кубладан келген соналы ғазлар,
Айтың, шын ба усы мендеги ығбал?»
«Ығбалың бар» десип ғазлар ғаңқылдар.

А р ы ў х а н

Айман, айтшы, шын ба мениң ығбалым?

А й м а н

Сен өзін ығбалсаң, түсинсең, жаным.

А р ы ў х а н

Анаў айға қара, қандай такаббир,
Жүзинде сәўлеси етеди дир-дир ...

А й м а н

Қәне? Көрмей турман сеннен басқа ай ..

А р ы ў х а н

Шайырлығың тутып турыпты-аў, пай-пай.
Қәне, бас аяқты, жетейик тезирек,
Билсем, әкем тегин келмеўи керек,
Сагынып келдимекен қызын ырастан?
Ямаса ... жоқ, бирге кетпеспен ҳаслан.
Әне, ол өзи де киятыр бунда,
Байғус күте-күте шаршағанды да.
Аға, берман бурыл. Күттиң бе узақ?
Хәзир жыйналыстан шыққаным сорап ...

Ә к е с и

Мен исенбей турман, қызым, көзиме,
Сен сол Арыўханның ырас өзи ме,
Я әрўағымысаң? Ба ... ба ... баўырым ...
Сени «өлди» десип отыр аўылың,
Мә, мына газетти оқып көр өзиң,
Түсиндир хәм оның мына бир сөзин.

А й м а н

(ай жақтысына тутып оқыйды)

«... Сонда актер өзін умытыўы керек,
Соқсын геўдесинде басқа бир жүрек,
Арыўхан ойнарда қыздың өлимин,

Хәтте алмагандай ишине демин,
Шынтлап өлип қалды» ...

А р ы ў х а н

Ха-ха-ха, қызық.
Ким оқып берсе де айтқан ғой бузып,
Сөйтпесе келмес едің. Жүр кеттик, аға,
«Тирилген» қызыңнан бир тилек саған
Маған урыспайсаң ба жаңалық айтсам?

Ә к е с и

Урыспайман, «нәмәрт» де ўәдемнен қайтсам.

А р ы ў х а н

Аға, өз еркимше, ойласпай саған,
Турмысқа шығып қойдым ...

(Айман селк етеди)

Ә к е с и

Қуўанышлыман.
Бирақ, кимге шықтың?

А р ы ў х а н

Мына жигитке.
Аға, бул исимди сен айып етпе?

А й м а н
(таңланып, албыран)

Жоқ, жоқ, бизлер еле ...

А р ы ў х а н

... той берген жоқпыз,
Сениң келиўиңди күткен едик биз.
Үйди әкел енди көширип тезден,
Қартаяр гезиңде жалғыз болма сен ...

А й м а н
(қуўанып)

Алақанымызда сақлаймыз сизди.

Ә к е с и

Қалайша ол жерде аўылымызды

Таслап, мен қалаға көшип келемен?
Күшим бар, тэндарман, қызым, еле мен.
Үйден шыққан едим қашарды сатып,
Мә, ал, тойға жумсаң енди уқшатып.
Қоса қарығайсыз, өнiп-өскейсиз,
Жаңа турмыс палын бирге ишкейсиз,
Қайда жүрсеңиз де болғайсыз аман!
Бирақ, бир аталық ақыл айтаман:
Жаста биз ығбалдың изин де көрмедик,
Бай сүрген дәўранды бир күн сүрмедик,
Енди ел жаңарды, өзгерди заман,
Бахыт деген нәрсе сизге емес таң.
Серпип үстимизден түнди кешеги,
Бизге дәўран берген Ленин деседи,
Аўзын ғариплердің тийгизгеи палға,
Сизлер садық болың сол ақсақалға...

3

Ата, қыз хәм күйеу баратыр қатар,
Ай нурына шөмип айдын жол жатар.
Келер кәрўанлары жыл қусларының,
Тек жалғыз мақсети бардай бәриниң:
Арыўхан гөззалдың туўған жерине,
Таза бәхәр келген мениң елиме,
Олар асыққандай жетиўге мудам.
«Сөнбес ығбалың бар сениң, Арыўхан»
Деп баратырғандай олар қыйқыўлап,
Кәрўан-кәрўан болып өтеди зуўлап ...

Оқыўшым, рахмет, сен көрме айып.
Шаршаған шығарсаң, кел хошласайық?
Тилеп сүйиклиме қайырлы қәдем,
Сүйип Әбекеңниң ышқысы менен,
Мен де усы жерде қалғым келеди,
Тоқтап азырақ дем алғым келеди, -
Тынығып, және жолға түсиўим ушын,
Жыл қусындай узақ ушыўым ушын.

1956 - 1958-жыллар, Нөкис.

ГИЛЕМШИ ҲАЯЛ ҲАҚҚЫНДА ҲАҚЫЙҚАТЛЫҚ

*Туўысқан Түкменстанның 20000 гилемшилерине арнайман.
Автор.*

Жүзи арыў, қолы шебер,-
Шебер Ерсарының қызы.
Кемине.

Армуз сайларының ағысы жақсы,

Сайдың гүлге оранған жағасы жақсы.
Марко Поло²⁰ билип мақтаныш еткен
Бәхәрден қызының нағысы жақсы.

Гүл нағыс ұатаны гөззал Бәхәрден,
Шықтым гүл ышқында ерте сәхәрден,
Көк майса ишинде бир түп қызғалдақ
Гүмис сай бойында жарқ етти бирден.

Қыял аұлағандай алтын балықты,
Сайдың суы менен гүманым ықты,
Қызғалдақ дегеним, қол созып көрсем,
Кетен көйлек кийген қыз болып шықты.

Ол айтты: «ғошжигит, Кел әдеп сақлаң».
Айттым. «гүлге ашық қарақалпақпан».
Ол айтты: бир нама шертип бер онда,
Қәле Мактымқулы, қәле Бердақтан».

О, Бахарден қызы, аспанда айым,
Гүмис тақыяңа ғубба болайын.
Егер хәуес етсең мениң сазымды,
Аламойнағымды қолға алайын.

Әнейи қалпақ деп ойлама, жанан,
Гөруғлы ағама хәмдам болғанман.
Бирақ, түркмен қызы хош хәуаз келер,
Сонда да алдында өтейин сыннан.

Бәлки насаз келер, бәлки саз келер,
Бәлки хәуазымнан бәхәр, жаз келер...
Тек, қосшым қардашлық, кеұлимди уқсаң
Сонын өзинен-ақ маған хәз келер.

* * *

Кербаланың кийигиндей сылаңлап,
Ерсарының гөззал қызы ержетти.
Бирақ оны калың мал берип таңлап,
Бир яұмыт сәрдари алды да кетти.

Мал басқылап мухаббеттиң гүллерин,
Сынды толмай жас өмирдиң кесеси.
Хорлық пенен өтти хаялдың күнлери.
Көреалмады өз обасын, шешесин.

Күни-түни қараңғыда қарманып,
Тоқыды ол бәйбишениң гилемин,
Қаны менен жазды арзыұ-әрманын,

²⁰ Марко Поло – венециялы саяхатшы. Ол түркменлердің гилем тоқыудағы шеберлигине күтә жоқары бақа берген (И.Ю.).

Нағыс пенен айтты үмит-тилегин...

Узамай ол қызлы болды сэрдардан,
Арыўлықта анасынан зыяда
Кәпестеги илгир зейин палапан
Уқты бәрин, нени көрсе уяда.

Адам көрки әўладына өткендей,
Өтти қызға шешесиниң өнери.
Кесте тиксе шөлге шәмен питкендей,
Жансыз гүллер ғуншаланып енеди.

Гилемшй ҳаял берип оған көп ақыл,
Айтты. «қызым, анаңнын бир сөзи бар:
«Өнерли жан өлмес» деген бар нақыл,
Бул өнерде тиришиликтик көзи бар.

Гилем тоқыў мамамыздың өнери,
Ол туўралы жасымда көп еситтим.
Мениң анам болды гилем шебери,
Терең сырын билген усы кәсиптиң.

Сол сырды мен ишке түйип жүремен,
Үйретсе де анам байғус жасымнан.
Енди соны қызым саған беремен,
Үйрен бәрин шықпай жүрип қасымнан.

Өнер ушын жапа шеккен мамаңның
Ядығари ушын бир ис баслайық.
Сай келместей ақылына адамның,
Бир әжайып гилем тоқып таслайық»,

Деп гилемши ҳаял кетти сэрдарға,
Айтты керек затын тез таярлаўды.
Байлық десе дүньяхорда жан бар ма?
Әнжам етти ҳасыл жүнди, бояўды.

Ана хәм қыз еки жыл жип ийирип,
Сабақларын өз қолынан бояды.
Бөтен адам киргизбеўге буйырып,
Бир оңаша жерге өрмек қурады.

* * *

Күнлер тамшысынан жыллар жыйылды,
Талай сапар кайтты ғаз хәм тырналар.
Миллион сабақ түйилди де, қыйылды,
Еки гөззал тыным таппай тырбанар.

Тебен болып темир тарақ тислери,
Қырқылық жиңишкерди қылыш ушындай.
Қыста қатып, жазда жанып иследи,

Алыс жерге жол тартқан жыл қусындай.

Көз ашып жумғанша сен жети жола «Тоқылды» деп жети айтсаң, тил келеди.
Өрмек құрған жылы туұылған бала,
Гилем питкен жылы асық үледі...

Питти, сөйтип, гилемлердің патшасы,
Алты қанат үйдің ишин орап тур.
Қоңсы-қоба көримликке зат тасып,
«Қайдан алдың?» деп сәрдардан сорап тур.

Қарап көрсең, тұрған жерің бостандай,
Услап көрсең, ушығаның жумсағы.
Ғайры нағыс «Ғәрип ашық» дәстандай,
Көрген адам яр жамалын құмсады.

Бұл гилемнің дөнбелі бір сыры бар:
Теке көрсе мынау «ақалтекен» дер:
Яұмыт көрсе, бұны тоқыған дилбар,
Бизиң қанымыздан болған екен дер;

«Бизиқ гүл» деп аұар көклен аңсары,
«Бизиң үлги» дейд шаұдыр шад болып
«Бизиң қыздың өнері» дер.Ерсары. ...
Кетти, сөйтип, гилем даңқы яд болып.

Дөнди гилем гейде таұыс. пәриндей,
Аспандағы айқулақтай құбылды.
Гейде гилем фирузаның гүлиндей,
Сұлыұлықтың бар шегинен шығынды.

Хәр түги бір кирпич-ышқы оғындай,
Зер шашағы жалын болып лаұлады.
Гәғыжлады сексеұилдің щоғындай,
Гә жантақтың ушқынындай ғаұлады.

Сегбир тартып саяхатшы гүўлетип,
Бұл гилемді Кунбатысқа мақтады.
Аұырлығынн сап алтынға өлщетип,
Гилем сатып сузди сәрдар ақшаны.

Гилем даңқы ерте болып тарады,
Ұинди, парсы аұғанлардың елинде,
Гилем ушын жәнжел оты жанады,
Ол тоқылған жақта — түркмен жерінде.

Жұрт мақтады, сөйтип, сырлы ғалыны,
«Алтынғой» деп саұдагерлер жутынды.
Ақыры ол жайлап Ургенч, Марыны,
Иран шах сарайына тутылды.

Хийұа ханы Техранға бир барғанда,

Бул гилемге көзи тынып сукланды.
Кеўли талып қызғанышлы әрманға,
Пухарасын қарғап, иштен боқланды...

* * *

... Бир күни хан алтын тахқа тырмаса,
Ғәзеп пенен еске алды сол гилемди.
«Соны Тоқыған егер пери болмаса,
Табыңлар!» деп пәрман етти ол енди.

Жасаўыллар шапты түркмен жерине,
Таўып алып келди яўмыт келинин.
Бирақ, қорықпай ханнын шеккен деминен,
Айтты ҳаял бар жағдайын елиниң.

Сонда гөззал гилемшини тыңлап хан,
Былайынша саўал берип жөнелди:
«Ондай ҳасыл бояў таптың сен қайдан,
Ким үйреткен бул әжайып өнерди?

Басқа журтқа неге саттың урыдай,
Неге саттың оны Иран шахына?
Хан қалтасын көриппедиң қурыдай?
Қаншама зер алар едиң ҳақыңа?

Гилемши

Ырас тақсыр, бир.билмеслик ис өткен,
Бирақ, оның сатыўшысы мен емес.
Ал гилемди тоқыў исин үйреткен
Мархум, анам умытпаспан оны ҳеш.

Аш кептердей жемисегим толсын деп.
Мен жети жыл дәнсиз жерди шоқыдым.
Кеўилдеги дәртим умыт болсын деп,
Бир гилемди сексен төрт ай тоқыдым.

Өзим таңлап қылшық тарттым түбиттен?
Өзим ийирип, белли жанды қыйнадым,
Кестелерин кеўлимдеги үмиттиң,
Шешек атқан шәменинен жыйнадым.

Сары бояў – кеўлимдеги кайғы – муң,
Қара боя – тәғдиримниң гүўасы.
Жасыл бояў - әрманлары жаслықтың,
Қызыл бояў - жүрегимнин жарасы ...

Хан

Болды, болды, керек емес дәрттиң, ҳай,
Керек емес маған сулыў қыялың.

Енди сениң үйиң – мынаў кең сарай,
Сен боласаң он екинши хаялым.

Бала туўып бериўиң де шәрт емес,
Тек те сондай гилем тоқып бересең.
Ал, бас тартсаң, көрген дәртиң дәрт емес,
Дәрти ханның ғәзебинен көресең.

Гилемши

Таксыр, рәхим еткил ғәрип қулыңа,
Ели-халқың аман болғай, илайым.
Әдил шаҳым пул шашты — деп — жолыма».
Түркмен еллерине айтып бардйын.

Бул кәсипти қойыўға ант бергенмен,
Тилем ушын төгилгенде журт қаны.
Урыс-жәнжелге себеп таўып бергеннен,
Әбзел дедим өнеримди қуртқаным,

Хан

Билесең бе, турсаң кимнин қасында?
Назыңды қой!

Гилемши

Антым ырас, наз емес.
Онысыз-да пухарақның басында.
Урыс-жәнжел ғаўғалары аз емес.

Хан

Урыс-жәнжел аз ба, көп бе, — мен оны
Билип жүргеним жоқ сорап хаялдан.
Мен саған хәкимдар, Хийўаның ханы,
Тоқыйсаң! Сол мениң буйрығым саған —

Деди де хан көз алартып хаялға,
Қабағынан қан жаўардай түксийди...
Өнер қызы шөмип түрли қыялға.
Гә толқыйды, гейде үнсиз өксийди.

Отырар ол бағ ишинде толғанып,
Ҳаўыз бетте таўыслар жүр доланып.
Үш күн мәўлет берген оған, болғаны,
Жаўтаңлайды жән-жағына қаранып.

Боранлы кеш. Қушып ана қәбирин,
Қорқынышлы, ант берген гези есинде;
«Қайтып тоқысам сондай гилемниң түрин
Сүтиң урсын» деген сөзи есинде.

Жүрек дүрс-дүрс, — кернелди қан тамыры
Ана алдында берілген ант күшли ме?
Жеңерме екен яки патша хәмири?
Алып келди және ханның үстине...

Гилемши

Рәхим етиң ханым, тоқый алмайман.

Хан

Саған соңғы сапар хан буйырады.

Гилемши

Бәри буйрықсыз-ақ түсиникли маған,
Ант бузғанды ана сүти урады.

Хан

Исенгим келмейди мен өз көзиме,
Пухара патшасын тыңлаудан қалды.
Жәллад! Тартың дарға, көрсет өзине,
Жоғалт көз алдымнан мына хаялды!

Жоқ-жоқ! Аспан дарға, — ол ушын дар аз,
Ол бирден өлмесин, зинданға таслаң.
Ханын танығанша қыйналсын бираз,
Қырк ай күннің жузин көрсетпең хаслан.
Жоғалт көз алдымнан!

* * *

Гилемши хаялды

Таслады апарып тезден зинданға.
Көп нәсият айтты азапқа салды.
Бирақ гилем тоқып бермеді ханға...

Хорезмнің талай қара түнинде
Мөлт-мөлт етип сөнди мың сан жулдызлар.
Муңлы меңиреу сууык зиндан түбинде
Мезгилсиз қартайды қанша ул қызлар,
Дегиш жалмап жағаларын дәрьяның,
Кутырынды аш толқынлар тиркеси.

Сола берди, сөйтип, өнер еркеси.
Сырлы гилем нағысындай гүллеген,
Көз алдында жас балалық шағы ымлар.
Үмитиндей жолаушының шөллеген,
Жууырады булдыр-булдыр сағымлар...

Булдыр сағым алдар мудар үмитти,
Хақыйқатық алдаў билмес, бирақта...
Жол бойында жалғыз кемпир турыпты,
Жулдыр кийитм сырғып түрли кураққа.

Хийўа бүгин дүбирлиден силкинип,
Өтер ағылып, өтер қызыл жалаўлар,
Дәрья үстинен муз жибитип күн күлип,
Еригендей қыс кәхәри-қыраўлар,

Белде дорба, қолында тал таяғы,
Бәлки бул бир дийўана я талапкер...
Ҳаў, тоқтайтур, гилемши ме баяғы?
Қой, ол емес шығар бәлки, қарап көр!

Муҳаббеттиң жулдызындай сүзилген,
Ах, сүйкимли қумай көзлер, қайдасыз?
Кетен көйлек өңиринен үзилген,
Гуляхадай жылтырайсыз пайдасыз.

Ол көре алмас.. . Бирақ жаны сезбей ме,
Жақты өмирдиң жыллы лебин, сәўлесин!
Кемпир кеўли ўатан жолын излейди,
Тиклейди ол зиндан езген геўдесин.

Әскер бәрар жер қайысқан күш пенен,
Далбедеўлер суўлық шайнар арқырап.
Жаңлаўшы бир жанға жайлы сес пенен,
Таныс түркмен айдымына сал кулак:

Жерлеримиз таўмекен,
Еллер ғургынлаўмекен.
Ушып келген ақ куўлар,
Мениң обам саўмекен?

Азат кеўлим шад болды,
Өткенимиз яд болды.
Көп күткен әрманымыз,
Енди хақыйқат болды.

Бултлы күни ай болмас,
Қөрип кеўлим жай бодмас.
Ҳеш хәкимет, ҳеш патша,
Советлерге тай болмас...

«Ҳай, яш оғлан, бери долан, доғаным!
Ыкласыңа мурад болсын, бер хабар!
Бәнтин ашқан толы суўлы сағаның,
Ким екенин баян әйлеб сен дәрхал».

Деп қышқырды кемпир жолға сер етип,
«Әже - деди түркмен жигит болып шад, —
Азатлықты сизің ушын дөретип,
Дәуран берген Ленин атлы азамат...

Билсең, әже, сиз де бизде бир тилек,
Мен-де муңлы шаўдыр едим марылы.
Мәрдикарла жүрдим талай тентиреп,
Көрмеп едим аўыр истен арылып.

Большевиклер қулатты «ақ патшаны»,
«Езилгенге еркинлик» деп салды жар.
Мен де жылдам әдил жолға атланып,
Қызыл әскер болып алдым сол мәхәл.

Рус, өзбек, қарақалпақ, қазақтан,
Азатлық деп атландық көп халайық.
Биз қутылдық енди барлық азаптан,
Жүр анажан, туўған жерге барайық!»

Шын жыласа соқыр көзден жас келер,
Жылар кемпир улын көрген анадай.
Жаўды қуўған батыр қызыл әскерлер,
Алып кетти оны жатқа санамай.

Атлар терлеп, тачанкалар сызып қум,
Қызыл туўлар тынбай желпил қағады
Шаңға батып перзентлери Лениннің,
Түркменстан жолларында ағады...

* * *

Күнлер ысып, жасыл шөплер сарғайып,
Сағым ойнап Кербаланың шөлінде,
Шөл бүркити шөпсиз жерде жарбайып,
Уўлы жылан усап минсиз өрімге, —

Шыйратылып пута астында халықлап,
Жатқан гезде зәхәр тамып тисинен.
Кийиклер-де өрден ыққа шарықлап,
Суў таба алмай диңке кетер дизинен.

Дала көркин сиңирип өз бойына,
Қарамықтай кара көзи булдырап,
Сары ылағын ертип алып соңына,
Суў ышқында қанғып барар қулдырап,

Қоңыр самал жулқып селеў, жуўсанды,
Жамғыр суўы липлеп сай хәм салада.
Тербелгендей көк шөплер көз қуўантып,
Бәхәр айын излейди ол даладан.

Суу көринди сол ўақта бир жырадан,
Шапты жаниўар асықтырып ылағын,
Сол мэхәлде «шырп» етип бир ок жылан,
Байғұс ылақ жерди сүзип кулады,

Жан айбаты менен кийик сүзди де,
Өткир тисин урды келип жыланға.
Оқ жыланды «ғырт» еткизип узди де,
Аўзы менен ылақтырды далаңға.

Көз жас төгип айдалада маңырап,
Кийик шапты шыр айланып еликти.
Жыра бойы көп узамай қаңырап,
«Шөл кузғыны үймеледи өликке...

Неге, оқыўшым еске түсти бул сүўрет,
Жетеледи мени қандай қыялға?
Жөнсиз қанғып кеткен болсам, әпиў ет,
Кел, қайтайық биз гилемши ҳаялға...

Мары устинде марен шапақ кешки күн²¹,
Көгершинлер ойнар қорған басында.
Дөгереклеп бес алты кой ешкиси,
Жалғыз үй түр сол қорғанның қасында.

Ески қорған саясында бир ҳаял,
Ислер тынбай бүкшең қағып, урынып,
Өрмек пенен қосылыўға тур таяр,
Қос ыйықтан қулаған қос бурымы.

Қара үйде еки бесик тербелип,
Ингалайды қыз ҳәм бала егизек,
Кемпир айтар «және, қызым, бир келип,
Емизип кет балларымды тезирек».

«Хәзир, әже емизиўге бараман,
«Ақ гүлден» уш түйин қалды түйилмей.
«Жаным қызым узақ жаса, бол аман,
Бахтың күлсин гилеминиң гүлиндей!»

Азатлықтың дәми қандай мазалы!
Қайғы-ғам жоқ, ериксизлик жоқ жүдеткен.
Кеўил барлық хәсиретген тазарып,
Қуўаныштың қосықларын үдеткен.

Асырылып бийик қорған басынан,
Алтын қуяш көк жийекке ығысты.
Балаларын емизиўге асығар,
Мадоннасы азат болған шығыстың.

²¹ Марена – гилем ушын қызыл бояў алынатуғын шөп. И.Ю.

«Қалды мине түйілмей бір түйин» деп,
Сүйрик қоллар ақ сабаққа созылды.
Сол мөхәлде көгершінлер дүрилдеп,
Ески қорған тынышлығы бузылды.

Хәм изинше тасасынан дийұалдың,
Бир бешатар «гүрп» етти де жоқ болды.
Шашбаұын бир «шылт» еткизип хаялдың,
Өттегене-ай, жабысқан бир шоқ болды.

«Ұай, сорымлап» кемпир шықты үйинен,
Қызын қармап соқыр көзин жаслады.
«Көрмегеним көп екен деп» күйине,
Ана байғус пәрияд қыла баслады.

Балаларын шақырынып сыбырлап,
Ессиз сулыұ көзин елп-елп ашады.
Қанлы саўсақ титиренип қыбырлап,
Сыйпап өтти щала гилем шашағын.

Ах, дарийға, шөл кийиги, бирақта,
Батар күнге бир телмирип қарады.
Сегбир етип аңсап тапқан булаққа,
«Жеттим» деген жерде жетпей қулады.

Халық ағылды тезден ески қорғанға,
Ғәзеп, оты көкиректе асқынды.
Қызыл отряд султан Санжар таманда,
Қуұып барар қара атлы қашқынды.

* * *

Суўсыз хәптелик жол басқан сары нар,
Бир белестен аса алмай щөгер ме?
Терең тамыр урған саўлатлы шынар
Балта тийсе бирден жапырақ төгерме?

Кемпир сүйип маңлайыңан қызының,
Бар куұатын белге жыйып алды да,
Келиншектей жигерлеиип қызынып,
Келип турды толы журттың алдына.

Айнанайын халкым мениң, қулак сал,
Бул сабактың ушын таұып берейин.
Мең талай жыл зиндан көрдим тасқамал
Сол қамалдан шықты текте хұрейим.

Тар қапестен шыққан ўақта сыртқа биз,
«Азатлық» белбеұин белге орадым.
«Зиндан есигнн бузған батыр қайсыңыз?» -
Деп кыйкыұлап кызыллардан сорадым.

Олар айтты: «әже, сизди өлмнің,
Тырнағынан. алып қалған Ленин» деп.
Айттым: «балам, өзи қайда Лениинің?
Ол қисиде жұмысым бар мениң» деп.

Аяғына бир тийгизип басымды,
Шалғайынан сүйгим келди оның мен.
Тартып өзине аналық ықласымды,
Ол жай алды жүрегимнің төринен.

Минип сонда арбасына қызылдың,
Бахтың менен бирге келгенмен, халқым
Зорға тауып дәрегін бул қызымның,
Хорлықта жүргенин, көргенмен халқым

Илип жаслай қалың малдың кармағы,
Қазан урған гүлдей болып шырайы —
Ұалы мүшкіл көгершіндей жардағы,
Түркмен қызы, жетим еди-аў талайың!...

Үш қатынлы байдың сынды таяғы,
Қызым хәм мен көшип келдик усында.
Қызыл әскер, — шаўдыр жигит баяғы,
Қызыма бас қосты келер қысында.

(Қызыл Арбат аржағында хәзир де,
Қуртып жур ол баспашының панасын.
Қайтар ертең хәм кушып жас қәбирди,
Жоқлар, ярын, балларының анасын...)

Қызыллардан алып Лении сүүретин,
Бойтумардан зыят көрип сақладым.
Көрмесем де, артып оған хұрметим,
Ленин жолын тутқанларды жақладым.

Бир күни журт «өлди» десип Ленинди,
Ботасы өлген боз ингендей бозлады.
Аўыр кайғы теңселдирип мени де.
Кеўлимдеги гөне дәртти қозғады.

Ана-бала усап арқаў-ериске,
Сол азалы жылы мынаў қызымды,
Атландырған едим бир үлкен иске,
Бирақ, бүгин сол ис питпей бузылды...

Мен билемен бизди кимнің атқанын,
Ол баспашы, қанлы шәрият малайы.
Билер олар өз күнинің батқанын,
Излер енди кек алыўдың қолайын.

Бирақ, айтың бурқып аққан дәрьяны,
Гурт — бөрилер көме алар ма қум шашып?

Сөнбес халықтың шынға айналған әрманы,
Солмас енди азатлықтың ғуншасы.

Өрмектеги мық сабақтың бирисин
Үзген менен гилем қалмас тоқылмай.
Үзген жипти жалғауға тез кирисиң,
Биз емеспиз соқпағы жоқ соқырдай.

Коян қусап көйлеңкеден үркпенлер,
Ерик қызлары, түриниңлер жеңди сиз.
Хәй, азатлық дәмин татқан түркменлер,
Талайына тас аттырмақ енди сиз!

Жүзимизди жасырамыз неге биз,
Яшмақ²² тутып айыбы бар жан қусап?
Қай ұақытқа дейин хәсирет шегемиз,
Ашылыңлар, жарқырайық таң қусап!

Батсын күни қалыңмалдың, шәрияттың!
Жетер бизди сур жыланның шаққаны.
Пайдасы жоқ зарланыўдың-пәрядтың,
Кек боп жансын қурбанлардый ҳақ қаны.

«Азатлық» деп әрман жибин кестелеп,
Өлип кеткен қурбанлардың ҳаққына,
«Жаў тиймесин жаңа турмыс — кошке» деп
Жанын пидә қылғанлардың ҳаққына, —

Мархум шебер қызым мына гнлемди,
Питкере алмай жол ортада жумды көз,
Дурыс болмас шала қалса бул енди,
Хәр қайсыңыз бир түйиннен кесиң тез.

Ерик қызының әрманларын баянлап,
Шала қалған исин даўам кылайық. .
Ленинжаннын ядыгарын таярлап,
Бул гилемди тезден тоқып болайық.

Хәм «түркменниң барлық хаял қызлары,
Леннн жлын бөлеп гүлге хасылға,
Көз нурындай сақлаймыз» деп биз барып,
Ант ишейик жас қәбирдиң басында!»

Аклықларын алып қолға емиренип,
Гилемщи ана усыдай деп толғады.
Бул сөзлерди талай жүрек тебиренип,
Тәсир алмай қалған адам болмады.

Бас ийисип қурбан болған келинге,
Хаял-қызлар келди гүўлеп өрмекке...

²² Яшмақ – илгериде түркмен хаялларының аузын көлегейлейтуғын пердеси. И.Ю.

Усы шынлық, сөйтип, түркмен жеринде,
Бүгинги күн ертеке болып жүрмекте.

* * *

Ашхабадтың жұлдызға бай түни көп,
Фирузаның шын шырайлы гүли бар.
Сырлы өнер ели болған түркменде,
Атқа шыққан гилемлердің түри көп.

Ол гилемлер тарап жақын-жыраққа,
Дүнья бойлап даўрық салар бул ўақта.
Ал, Ашхабад музейинде бир гилем,
Айрықша тартты мени, бирақта.

Айтарлықтай сулыў да емес түрленген,
Дәмеси жок даңк, атақлы сүреннен.
Бирақ оның қарапайым шынлығы,
Маған қымбат басқа барлық гилемнен.

Бул гилемге мәнги хұрмет етилер,
Қан емес пе екен тамған бетине?
Жийегине салған Ленин сүўретин,
Долой қалым!» деп жазыпты-аў шетине.

«Япырмай, бул ертеке болған баяғы,
Ерсарының қызы — шаўдыр ҳаялы. —
Шала тоқып кеткен гилем болды ма?»
Деген ойға кетти азлап қыялым...

Хәм музейден шықтым үлкен көшеге,
Лирик самал жанды тербеп еседи.
Ал, Ашхабад аяғымның астына,
Оймыш-оймыш тас гилемин төседи.

Гилем — көше бул қаланың жолында,
Гилем — сумка қыз келиншек қолында.
Бунда хәмме гилем менен безеген,
Жайларының дийўалын да, полын да.

Газон — гилем, кәни жанлы нағыстың,
Гүл кестеси көмкерип тур бағ үстин.
«Жаса түркмен, сырлы сүўрет шебери,
Леонардо да Винчии Шығыстың!» —

Деп алыстан нәзер салсам, ал енди,
Кең майданда оранып тас гилемге,
Түркменлерге келешегин көрсетип,
Күн астында турған екен Ленин де.

1955-1959 жыллар.
Нөкис-Ашхабад.

ЖОЛДАС МУҒАЛЛИМ

(Қарақалпақстан АССР ының XXV жыллық мерекесине)

О, әдиўли муғаллимим, устазым
Балалық өмиримниң болдың бағманы,
Жетелеп киргизип мектеп бағына,
Жегиздик турмыстан шийрин мийўаны.

Бир ҳәрип үйреткен адамға қырық жыл
Хызмет қылсақ, - ол да болар дейди аз.
Сиз ушын, сиз ушын қосықларым бул,
Даңқ хәм алгыс сизге, қадирдан устаз!

Жаслық сөзим болсын,
Қолды бериңиз!
Алдыңызда белди буўайын бекем,
Ислеймен халық ушын, сынап көриңиз,
Дүньяда ең соңғы демиме шекем.

АҰЫЛ ЖОЛЫНДА

Сақылдаған сары аязлы январь,
Бетлемеген оған жанлы жаныўар.
Муз уласып,
Қыраў шашып,
Қар басып,
Қырдөгерек зорға көзге шалынар.
Бозғылт көкте ай сәўлеси ақырын
Жақтыртады жолдың қарлы тақырын,
Омба қарға
Батып арба гүпшектен,
Аттық күшин алар хәр бир шақырым.

Гүлмыйығы сепсип, хәк ашқан арба,
Гейде турып қалар омбалап қарға,
Жаны кетип жалқаўланған жаўыр ат
Қамшыдан қаймығып тартады зорға.

Алтақтаға жамбаслағап арбакеш,
Артта отырған адамға көз салмас ҳеш.
Шүў - шүўлейди,
Гүңкилдейди, күлмейди,
Не қыларын билмейди,
Жанға аўыр тийген яңлы усы кеш.

Гейде шоршып, «бул қайсындай күн?» - дейди,
Гейде ойы булт қойнына сүңгийди.
Ал артында жамбаслаған жас жигит.
Буйығады, әлле тоңып мүлгийди.

Әлле ойлап келешегин, бахытын,

Сынбайтуғын сақытын...
Еслей ме ол туўған аўылын ямаса
Интернатта өткен жаслық ўақытын?

Ашлық жылы өлген ғарип анасын,
Я ойлай ма жаңа аўыл - қаласын?
Көзин ашып жаңа өмирге жаңа жол,
Я оқытсам дей ме ол
Саўаты жоқ қарақалпақ баласын?...

Оны арбакеш аңламайды. Ой басып,
Отырыпты, алар жан жоқ ойласып,
Қан қалмаған түсинде.
Ал ишинде
Жатқандай - ақ еки жыртқыш шайнасып.

Толғанады гейде иштен албырап,
Ойланады гейде мурты салбырап.
Гейде өзін күшли сезер қулшынып,
Гейде қорқар ети музлап қалтырап.

«Әмет» дейди көкте бултқа бир қарап,
Қара булт кабақ түйер тунжырап.
«Колхоз» дейди, - булт артынан ай шығып,
Сығалайды сәўле шашып жарқырап.

«Қанжар» дейди оң қапталын сыйпалап,
Әлле кимди өлтирмек пе қыйқалап?
«Тоқта» дейди өзін зорға жубатып,
Арт бетине көз астынан бир қарап...

Қанхор ма, ким?
Буның өзи қандай жан?
Я биреў ме, бахыт тепкен маңлайдан?
Әлле адам, кешип жаннан кек ушып,
Деп умтылған: «кек жиберип қалмайман»,

Арбадағы жатқан жигит гүнасыз,
Билемен мен шүбәсиз.
Хәй, арбекеш, сонда неге буўлығып,
Қансыраған қанжарға қол саласыз?

Мийнеткеш халық аўылласың, еллесиң
Жат - жамайға қарсы бирге беллесип,
Түсип атыр шын бахыттың жолына,
Сен жүрипсең қыйсық жолда түнлетип...
* * *

Дүзиў еди арбакештиң жүреги,
«Қудай бар» деп көп жыл бахыт тиледи.
Сары шаян, уўлы жылан азғырып,
Былай еди адасыўдың дәреги:

Қурбан деген жигит еді бул киси,
Оны азғырған жат - жамайдың түлкиси,
Атасынан қалған арба, қос өгиз,
Жети танап жер - қолдағы мүлки усы.

Бир күнлери уллы сүрен тасланды:
Айда - хай бир колхозласыұ басланды.
Мине, колхоз.
Гедейге сөз,
бай - жоғал!
Колхоз жаққа жақынлатпа нұсқанды!

Бай қаяқта?
Конфискеле!
Колхоз күшин көрсин еле,
Жарлы болсаң, -
Кел жылдам!
Тур қатарға,
Шап отарға, -
Байлар малын жасырған ба, не қылған?

Кулак қайсы,
Ийшан қайсы?
Түрт атап.
Бузақы молла
Кирсе, «олла»
Исиң онда дым шатақ.

Батрачком болсын Төреш белсенди,
Ауылатком, сал бийиктен кеңсенди.
Хәй, жалмауыз,
Қанлы ауыз
Әмәт бай,
Үз араңды!
Көрмейик биз еңсенди.

- Хай, Генжебай!
Қара және кулак түр,
Келип қапты - ау трактор!
Байлар еді көк өгизин мақтаған,
Гүндеңди сен солай қарай ылақтыр!...
Жаңа тухым усылайынша себилди.
Артеллесиұ, мине, усылай кеуилли -
Болғанлықтан, кешир - кешир, оқыұшым,
Қызып кетип, көп аудардым кеуилди!

Мине, усылай артель қылдық ауылды,
Тыңламадық қар, боранды, жауынды,
Жерди төктик,
Шигит септик,
Күш жектик,

Жер аўдардық көз алартқан жаўынды.
Қалып қойған сонда бираз жат адам,
Жыйналыпты, - «колхоз қурмақ қайтадан».
Бәри түлки,
Бәри қашқын,
Бәри сум,
Ҳәзир, мине, иретме - ирет айтаман:

Султан болыс, бай баласы Аллияр,
Қалим пушық, Дәўмурат бай бул да бар.
Есет гүрре, Қалек мақсым, Әметбай,
Шәлеке хәм Кәрим деген моллалар.
Қап түбинде қалып қойған туншықпай,
Жәмлесипти ыққа түскен ушықтай.
Алыңлар деп көп жылады,
Дәрўазаны тырмалады,
Асханаға кире алмаған пышықтай.

Бәринен де жалынышлы үн шықты,
Кирди, бирақ, оқ жыланнан тил шықты.
Дән урлады,
Мал урлады,
Урлады...
Складқа от берип те турмады,
Зиянатлап қумарынан бир шықты.

Алдады да, колхоз ишин бүлдирди,
Бир ўәкилди ебин таўып өлтирди.
«Суўға кетип өлипти» деп суўмақлап,
Қыйналысып қайғылы түс билдирди.
Урлық

алдаў,

жала

әдет - үрип бар,

Тағы сондай толыпатқан бүлик бар.

Бәрин ислеп,

бир күнлери қақпанға

Қурбанды да қылды абайсыз гириптар.

Бир ақшамы үй алдында турғанда,

Әмет бай хәм мақсым келди Қурбанға.

Айтқаны сол:

- Ертең бир күн қаладан

Бир муғаллим келетуғын болған ба?

- Еситпедим!

- Еситип қой билмесең:

Қутылмайсаң оннан егер өлмесең.

Орташаны,

Қалған - қутқан байды да

Колхозға сен кирсеңдағы, кирмесең, -

Бәри бир тек мал - мүлкиңди хатлайды.

Хатланғанлар ала жипти атлайды.

- Хаў муғаллим билмей ме тек мектебин?
Әмет аға, бул ырасқа жатпайды.

Мақсымның да сақал - мурты силкинди,
Сыйқырланды, мырс - мырс етип бир күлди,
- Тек муғаллим деген, жаным, аты ғой,
Келсе тыяр аўзындағы күлкинди.

Тыңла, иним, көпти көрген ағанды:
Динсиз етер қатын, бала - шағанды,
«Кафир бол» деп азғырғанда өзинди,
Қысқа күнде қырық усларсаң жағанды.

Қандай едик бұрын - еркин, тоқ едик,
Жек көргенге гөзлеп атқан оқ едик,
Татыў едик, бирге жедик тапқанды,
Бай, орташа аразласқан жоқ едик.

Хожа болды,
Қорамыздан мал алды.
Тепкиледі,
Урамыздан дән алды,
Күншил деди,
Диншил деди,
Бай деди,
«Ақыр ўақты» болмай, иним, не қалды?

Сөзди тыңламастай қандай есерсең?
Ис түскенде бизден қалай кешерсең?
Жер аўдарса, тағы бир заң шығарса,
Бизден қалып бир қап тары ишерсең.

Айтқанды қыл, Қурбан иним, муңайма,
Динди сыйла мөхмин болсаң қудайға,
- Не қыл дейсең, мақсым аға, енди сен,
Киси өлтириў деген сирә онай ма?

- Неси қыйын?
Алсын кафир сазасын, -
Деди Әмет ишке жыйнап ызасын.
Деди Қурбан: - Сыр ашылса сымпыйып, -
Жалғыз өзим тартаман ба жазасын?

- Тартпайсаң хеш. Қорқпа,
Сырды ашпаймыз.
Аўылаткомға жала жаўып таслаймыз,
- Мақул ма айт?
- Ашыўдан қайт, қарағым,
- Яқшы десен, исти хәзирден баслаймыз.

Пышақ хақың - еки сыйыр, бир ғунан!...
Малың болса, өзиң патша, өзиң хан, -

Деп насыбай атып Әмет көз қысты, -
«Мал» деген соң шыдап турмады Қурбан.

Қурбан жыртқыш аңдай түскен қамаққа,
Толқыр ойы усап мисли сынапқа.
Алмас қанжар ай нурында жарқ етип,
Қолдан - қолға өтип, түсти қынапқа...

* * *

Қурбанды жаў усылай алдап - арбады,
Сол себепли қала бетке барғаны,
Бугин мине сол бир «кафир муғаллим»
Өзи менен бирге отыр арбада.

Қалада да оны көп жан мақтайды,
Хәр сөзинде дийқан мәпин жақлайды.
Сөйлескенде Қурбан оның сөзинен
Ийнедей кир я қылаплық таппайды.

- Бахыт десең, колхозға кир, бар, - дейди,
Күшти жыйнап, иске ғайрат сал, дейди,
Әнекей жер,
Тамшылат тер,
Пахта бер,
Хүкиметтен керегиңше ал дейди.
Хәмме дийқан күш қосады, ислейди,
Жәбдилеспей исиң жолға түспейди.
Аўырлықты машинаға жеңдирип,
Сүрен усы: - Артель - үлкен күш - дейди!

Деди ол:

- Бирлесип күшти қосамыз.

Деди:

- Билимленип, көзди ашамыз.

Деди:

- Кеңлик, заман теңлик, заң таза!

Бахытқа биз усылай аяқ басамыз.
Иши, дийқан күшин қосып турғанда,
Дәкки берер кеңес жолын бурғанға, -
Муғаллимнің арба ишинде отырып,
Усы еди айтқанлары Қурбанға.

Қурбанда бар хәзир күшли еки ой:
Биреуі - шын, бири - түпсиз, бермес бой.
Я колхозға кириў, яки Әметтин
Айтқанына көнип, жасаў қанлы той.
Ойлар Қурбан: қанжар алып қолыма,
Түсейин бе қанхорлықтың жолына.
«Жоқ, жоқ! - деди бирден, бойын тикледі,
Көз жиберди оңы менен солына.
Қыр дөгереқ кара тоғай айбатлы,

Қар борап тур.
Әлле қашшан ай батты.
Жолдың қапталында гөрдей гөне там,
Сонда келип Қурбан атын тоқтатты,

Гөне тамға барды баслап жолдасын,
Қалың қардан тазалады жай қасын.
Қолын үрлеп, шырпы шақты, от жақты,
Терип келип тораңғылдың шақасын.

Аўыл алыс,
Таң атыўға тақалды,
«Жылынайық, суўқаттық ғой» деп алды,
Сөйтп, Қурбан нан шығарды қойнынан,
Екеўи де тойғанынша жеп алды.

Уйытқып боран, қар боратар баса - бас,
Қурбан тиклеп жолдасына қарамас.
Бүрсеңлеп ол отыр тонға оранып,
Ой үстине ой келеди аралас.

Ойлар Қурбан: «бул бир қолай жер екен,
Тоғай иши, шет, меңиреў төр екен,
Хәзир мынаў муғаллимди жай етсем,
Гүман етип ким маған не дер екен?»

Ойлар Ораз: «бул бир тәўир киси екен,
Туйық минез, сөйлесиў де күш екен.
Байғус ғана дийқан халқы баўырым,
Өткен өмириң жылыўы жоқ қыс екен».

Ойлар Қурбан; «шөпшек терип турғанда,
Не қылады көк желкеден урғанда?
Сейтсем ғой мен еки сыйыр, бир ғунан,
Әмет байдан алмайман ба қурғанда».

Ойлар Ораз; «ул - қызлары бар шығар,
Өзи болса қайтпас қара нар шығар,
Бундай мықлы адамларды оқытсаң,
Ушар, еркин томағасыз қаршыға».

Уйытқып боран, қар боратар баса - бас,
Қурбан тиклеп жолдасына қарамас.
Әллен ўақта «иним!» деди бет бурып,
Жүзинде тур күлки, уят аралас.

Муғаллим де кеўил бөлди жалт қарап,
Қурбан ойын биле алмады ол бирақ.
«Иним Ораз, гүналыман» деди ол,
Кейин бетин айта алмады қалтырап.

Хайран болып, деди Ораз Қурбанға:

- Не өзи ол мысал гүна болғанда?
- Аўыр гүна, азғын өсек, харам ой,
Ерер ме едим оған сана болғанда?

Адасқанның артына бак, не шара!
Намыссызбан, жүзим, кеўлим қап - кара,
Мен хәзир бир адасқан ийт мысалы,
Беттиң арын белге түйген бийшара,

Шайтанларға сатып намыс - арымды,
Жәбир берип, Жарға урып жанымды,
Досларым ким,
Душпаным ким?
Биле алмай,
Алды - артымды көре алмай, -
Төге жазлап қалдым мен хақ қаныңды.

Кеш гүнамды - деген гезде, жас жүрек,
Ойнап кетти тас тийгендей бир бөлек.
- Бул қандай гәп?
Айтың атап,
Не өзи?
Боранлы түн бундай хәзил не керек?

Деди Қурбан: - Мынаў адам суўқылдап,
Турыпты деп ойлайсаң ба қур алдап?
Олай емес, - деди
Турды орнынан,
Түси суўық қанжар қолда жарқылдап.

Бул не сумлық?
Беттен ары қашқан ба?
Сала жақ па жас жүрекке, жас жанға?
Дегендей - ақ гүрлеп даўыл, гүїилдеп
Қар тозаңын шашып атты аспанға.

Деди Қурбан: - Болып сениң кандарың,
Төкпек едим сүттей таза қанларың.
Маған жолдас болған еди мынаў, - деп, -
Шанышты жерге ғарш еткизип қанжарың.

- Кешир иним,
Кешир меиң, баўырым!
Ийт Әметтиң даўлап жүрген даўының
Билдим бүгин кимлер ушын екенин,
Алдың меннен қараңғылық аўырын.

Сумлық жайлап суўмаңлаған сурқия,
Салып жолды, баслап мени бир қыя.
Өзи менен бирге Әмет мени де
Билдим, ертең қылмақ екен зым - зыя,

Мақсети сол ийт Әметтің мен ушын,
Қаршығаға дузақ құрмақ жем ушын,
Ендиги сөз:
Қурбан болсын бул жаным,
Елим ушын,
Ленин ушын,
Сен ушын!

Нәрестедей шырт уйқыдан сескенип,
Ояндым мен басыма хууыш - ес келип,
Көзимди аштың,
Устаз болдың сен маған,
Мә, қанжарым,
Усынаман мен саған,
Шәкіртіңнен болсын саған естелик!

Ғеш жоқ екен кеуіңде кир дәрегі,
Оқыу екен толы жұрттың керегі.
Жасарт елди,
Оқыт жасты, аңласын,
Баяғыша қалмасын
Қарақалпақ дийқанының жүрегі.

Тыңла достым,
Тыңла жолдас муғаллим!
Тыңла, мени оятқан сен күшлі үн.
Гүуа болың үнсіз тоғай, айсыз түн,
Ғақыйқатшыл жолға түстим мен бүгін...

Дийқан көксин кернеди сол күшли үн,
Мыйық тартып турды сонда муғаллим.
Улып боран,
«Бул не уран, - дегендей, -
Ғазебимнен сескенбеген булар ким?»

Деди Ораз: - Жау түлкиден сум болар,
Бирақ жаудың көзлерине қум толар.
Айдалада айға үрген төбетлер
Көштен қалып, жол бойында гүм болар.

Қанжар тутып, қанхорлықты кәр етпе,
Есиңди жый, ерме, достым, Әметке,
Колхоз саған ғақыйқат жол,
Кеңес сол,
Көштен қалсаң қутлы мәкан дәме етпе.

Тағы талай гүреслер бар, ойлап қой,
Тур қатарға, куралыңды сайлап қой,
Бердим саған қанжарыңды қайтарып,
Кек тутқанда жауға қарсы қайрап қой,

Қыянетшил қыйсық тартар сазасын,

Нурды иркип, сала алмас саясын,
Тағдириңди алмас қанжар шеше алмас,
Гүрес дауылынан шығар қуяшың.

* * *

Қурбан сонда туўылғандай жаңадан,
Муғаллимнің қолын қысты жалма - жан.
Олар жолға түскенинде, шығыстан -
Сәулеленип атқан еди алтын таң.

КЫЯНЕТ

I

Бәхәр - бәхәр, жаным бәхәр мийманым,
Гүлге безеп келсең Әмиў бойларын,
Палұан қыздың күлкисиндей сыңқылдап,
Бахыт сазын шалған гүмис суўларың.

Бәхәр - бәхәр - бахыт гүли бостаным,
Зауықланған сеннен кеўлим, жас жаным,
Қушағыңда сазға, гүлге бөленип,
Толып тасар Қарақалпақстаным.

Бәхәр - бәхәр, жұмыс қызып айнала,
Солқылдаған сом көкирек кең дала.
Көкте қуяш нур қуйғанда күлимлеп,
Бирте - бирте көкшил дөнген сай - сала.

Кызып мийнет, жер баўыры солқылдап,
Ұсыл топырақ аўдарылып бурқылдап,
Гүркиреген сом денели трактор,
Пазналары жылжып басып, жылтылдан;

Көкқуалап ешки, сыйыр, қозы - ылақ,
Қосық айтқан шопан дауысы кулдырап,
Қосық, күлки, қус шаўқымы, тасқын суў.
Тоғайда шуў, көлде қыйқыў, гүўде - гүў,
Ерке бәхәр сазларына сал кулак!

Кете алмассаң бир сүйсинип қарамай,
Жаңа аўылға жарасықлы жаңа жай.
Тур әнекей мектеп мысал бөбегин
Баўырына басып күлген анадай.

Қурым басқан мешит емес, бул басқа,
Ушар баллар сабақтан кеш қалмасқа,
Жыңғыр - жыңғыр етип күлсе қоңыраў,
Шыпырласып толар демде классқа.

Ықлас болмай жас кумары арта ма?
Әдеп пенен отырысар партаға.
Сәлем беріп күтип алар устазын,
Муғаллим де турар күлип ортада.

Күлімлеген жүзи бәхәр таңындай,
Шәкіртлерін жақсы көрген жанындай,
Балалардың кейпін аңлар күлімлеп,
Муғаллим де сүйкімлі еді қаныңдай!

Жанға жайлы ағызады тил майын,
Қызық сөзлі, түсиніўге дым қайым,
Хәр күни ол билип турар сорасып,
Бул кишкене досларының хал - жайын.

Бирақ, бүгін не себеплі өзінде
Шаршағанлық көрине ме көзінде,
Қайырылған қара шашы пәрийшан,
Бир қайғының изи бардай жүзінде.

Қайғы басқан неге аппақ ажарын?
Наўқас келип қыйнады ма я жанын?
Муғаллимнің жандай сүйген жас жүрек,
Аңлайсаң ба устазыңның қыялын?

Я бир қатты кейіснама алды ма?
Я кеўилине биреў таңба салды ма?
Партшөлкемнің жыйналысын шақырып,
Түни менен я уйқыдан қалды ма?

Драм кружок, ясли, - дейди, тынбайды,
Күнде барып клуб исин оңлайды.
Кеште және сабақ берер ликбезге,
Я жыйналыс... қулласы, көз жумбайды.

Көз жиберіў іслер ушын алдағы,
Мектеп иси - тийкарғы ис қолдағы,
Партшөлкемге секретарь болған соң,
Оған шөгер гүллән истиң бир жағы.

Көзін жумса, тилеги сол ойдағы:
Колхозшыға көп тийгизиў пайданы.
Жаңа аўыл болса мысал қаладай,
Қызса гүрлеп мәденият майданы.

Атыз бетте газет оқып жүрген ким?
Ол да Ораз... Тынбас мине күни - түн.
Айтшы билсең, усындайдан жалығып,
Жәбірленип жабығып,
Әлле соннан шаршап жүр ме муғаллим?

Жоқ - жоқ! Ораз «исим мениң қанша» - деп –

Қыйланбайды, қайта алға өршелеп...
Халық бахтына байланысly иc болса,
Қайтпайтуғын интеллигент - большевик. .

Сонда неге қайғы шегип жас жүрек,
Неге, сонда қабақ түйер тас - түнек?
– Тыңла, қане! Тыңла, жолдас оқыұшым,
Қайғысынан тез табайық бир дәрек:

II

Апрельдің айсыз түни аспанда
Геўгим тартты айды булыт басқанда.
Бир машина таўға минди зымырап,
Ўақыт қуптан мезгилинен асқанда.

Иште отыр үн қатпастан еки жан,
Бири шофер, екиншиси бир жанан,
Шофер дос та кесент бермес сулыұдың -
Шийрин ғана қыялына ойлаған.

Бахытлы деп сезип отыр қыз өзин,
Ойлайды хәм артта қалған колхозын.
Еске түсер сүйген ярды ойласа,
Соңғы сүйиұ - ыссы қушақ, айсыз түн...

Ойлар сулыұ: Төрткүл көрмеген қалам,
Слетқа да келген болса көп адам,
«Ортаға шық, сөйле», десе, сөз таўып,
Не айтаман, не сөйлеймен мен надан?

«Айтаман ба, «жүз килодан тердим» деп,
Таң атпастан «пахта атызға кирдим» деп,
Албырасам не қыламан ҳаўлығып,
Жас жүрегим алып қашса дүрсилдеп?

Сөйлейин дә! Уялып не, хәлегим,
Тоқта, неге шәўкилдейди жүрегим?
Сөйлемесем, жерге таслап Ораздың –
Қойғаным - аў «сөйле» деген тилегин!

Гүлжан усылай толғанады, ойлайды,
Күшли сезим жас жүректе қайнайды.
Пахта тергиш бармақларын шашына –
Күлимсиреп орайды да ойнайды.

Усы гезде машина да зымырап,
«Уры сайға» түскен еди қулдырап,
Алды бөгет, тура қалды машина,
Бес адам тур тумлы - тустан қамалап.

Машинаны тутты алға жүргизбей,

Үндеспейди аўзын буўған өгиздей.
Шофер шықты ручкасын қолға алып,
Урды олар бас салып.
Тутты қызды бир аўыз сөз дегизбей.

Булқынды қыз көнбеймен деп «ойнына»,
Аўзын таңды шаршы салып мойнына.
Ийттей талап қарсыласқан бир жанды,
Байлап алып Гүлжанды,
Сиңди барыи қараңғылық қойнына.

Ақ тәнине жара салды, ер батты,
Талды сулыў шыңғырды да дым қатты.
«Хош бол, Ораз!» деген соңғы даўысы
Тасқа соғып, жырларды жаңлатты.

Турды шофер машинаға ход берди,
Тас бөгеттен ебин таўып өткерди,
Кустай ушты,
Барып түсти Төрткүлге,
Сол ақшамда сум хабарды жеткерди.

Түн ишинде арғымаққа ер салып,
Қыран кустай таў тәрепке сер салып,
Ғазеп пенен алты атлы Төрткүлден
Шықты сол күн муздай темир курсанып.

Шымбайға да жетти хабар сол түни,
Муғаллимди ойландырып хәр күни,
Қыйнаған сол ар - намысын, жас жанын -
Усы еди мәселениң теркини.

Қурбан менен атқа минди жети ер,
Жолды баслап еки милиционер.
Арғымақлар жер тепсинип киснесип,
Омыраўдан ойма көбик ақты тер.

III

Мине үш күн муғаллим бир көз илип
Уйықламайды жүзде қайғы сезилип,
От ишинде өргенгендей намысы,
Хорланғандай жас жүреги езилип.

«Қал» деп Қурбап неге күйди, парт болды.
Бүгин Ораз «нәмәрт», басқа мәрт болды.
Күтилмегеи айралықтың азабы,
Қайыспастай жас кеўилге дәрт болды.

Кек жалыны кернесе де ерте - кеш,
Бул кишкене досларына сыр бермес,
Оқыў - ойын қуўған муңсыз гөдеклер,

Устазының бул қайғысын дым билмес.

ТАҰДАҒЫ АЙҚАС

Ораз аман келгеннен соң қаладан,
Әбден қорқып бул муғаллим баладан,
Мақсым, Әмет қармалауға тал таппай, -
Қашқан еди бир ақшамда арадан.

Жыйнап барлық қашқын ярыу - жорасын,
Адамшылық ардан ашып арасын,
Баспашы боп, түн ишінде жол тосып,
Мәкан қылды Қара таудың жырасын.

Қыз жөнинде Әмет алды хабарды,
Бир қуғаньп, бир қызарып, бир жанды...
Машинаның жолын бөгеп ериксиз -
Солар еди алып кеткен Гүлжанды.

Сезбес сулыу арқадан ер батқанын,
Аққан қаны шашларына қатқанын.
Есин жыйды, билди сонда айнасыз
Аўзы қулыплы бир үңгирде жатқанын.

Таңның алды шүтик шыра жылтылдап,
Жанар еди. Бирден есик шыйқылдап,
Ашылды да кирди биреу - «шоқ сақал»,
Күлди жыртқыш дауыс пенен қарқылдап.

Жақынлады аш қасқырдай ырсылдап,
Көзи кеткен шығатындай тырсылдап.
«Муғаллимнің келиншеги қалайсыз?»
Деп кекетип күлип қойды мырсылдап.

Көргенде қыз «шоқша сақал» сарыны,
«Әмет!» деди, бир көргеннен таныды.
Қара көзде кеткендей от тутасып,
Лаулағандай болды кектиң жалыны.

Күлди Әмет Гүлжанға кеп асылды,
Қыз бир урды, - суу сепкендей басылды.

Г ү л ж а н

Тарт қолыңды қаныпезер көргенсиз,
Көнбеймен мен түсирсең де жасылды.
Жоғалды деп жүрсек сени қаяққа,
Азаматлық арды басып аяққа,
Усындай боп жүрип бе едің, Әметбай,
Басшы болып гилең уры - саяққа?

«Мәртебеге» жетипти ғой қолыңыз,
Усы ма еди ізлеп тапқан жолыңыз?
Қутлы болсын жолды тосып, қан төгіп -
Жолаушыдан тартып алған тоныңыз...

Әмет

Сояйын ба сөйлеп турғап күйінде?
Шайнамастан жутайын ба, жийин бе?
Мазақлайжақ адамыңды тауыпсаң,
Не былшылдап турыпсаң?
Отырғандай муғаллимнің үйінде.
Аш көзиңди, турсаң хәзир қаяқта,
Шашларыңды таплайын ба аяққа!

Гүлжан

Хайуанлыққа мәс боп тасып - толдың ба?
Кет, кет, жоғал! Турма мениң алдымда!
Муғаллимнен кетсин өзиң садаға -
Карағысыз елге, бала - шағаға -
Адам етин жейтин хайуан болдың ба?

Хәлек болма, тамағыңнан өтпеймен,
Өткенде де босқа өтип кетпеймен.
Анау мениң елим, халқым, досларым,
Жалманар бул басларың –
Жалбарынып, сеннен мийрим күтпеймен,
Сен хәзирше зорсаң маған. Бирақта,
Ертең өзиң илинерсең дузаққа.

Әмет

Елди былғап динсизликке шатылдың,
Ақыл айтсақ, қарсы оқ боп атылдың,
«Оқыймыз» деп хаял - қызды азғырып,
Бәрін жыйнап жаздырып,
Ол да аздай ийт Оразға сатылдың.

Маған тарлық қылды тууған ауылым,
Ораз десең тастай қатар бауырым.
Пышақ урып мойнын жулып кетпесем,
Сол ойыма жетпесем,
Түспей кетер үстимдеги ауырым,

Хәй, мийримсиз қанға кумар пышағым,
Сал мойнына қыздың әжел ошағын.
Есаплайын биринши кек қайтты деп,
Жатсын жайып қара жерге кушағын!

Умтылды Әмет қанжар ойнап қолында,
Аңламады не бар оңды - солында.

Бирақ тоқтап қалды қолы, пышағы –
Жоқарыға көтерілген халында.

Түсиниксиз болып кетти бир айқас,
Әметти дым албыратты зор шайқас,
Бүгирлетип басқан биреу Әметти –
«Әкел, жаным - деп бақырды - жумыр тас»,.

Бул қандай жан - биле алмай Гүлжан да,
Не де болса жәрдем берди бул жанға,
Тас әкелди, жауыз Әмет тырып етпей,
Жатты гүм боп төбеттей,
Уртына тас салып, аўзын буўғанда.

Буғаўланған жыртқыш аңдай булқынып,
Жатты Әмет тасты шайнап жулқынып,
Таныс емес адам қызға созып қол,
«Жүриң берман» деди ол, -
Гүлжан қызға мыйық тартып бир күлип.

Гүлжан турып Әметке бир салды кез,
«Бизге салған қақпаныңа келдің гез,
Қашсаңдағы усылай сениң тағдириң,
Тифиў»... деди, сыртқа атып шықты тез.

Әмет минген Боз тарланды ойнатып,
Минди сулыў полат суўлық шайнатып.
Бахыт па я бахытсызлық... Қыз хайран,
Тартып кетти еки жан –
Ат туяғы таўдың тасын жаңлатып.

II

Шолпан нур қойнына сиңип кеткенде,
Таң ағарды сонда шығыс беттен де...
Мөлдир суўы мөлт - мөлт еткен бир булақ,
Түсти олар сол булаққа жеткенде.

Ким екен ол, жол баслаўшы бул киси,
Неге ойнар бет аўзында күлкиси?
Орта бойлы, селдир сақал, қызыл жүз,
Биреўлерге... усап тур ғой түр - түси.

Мине аттан түсти булақ басына,
Қара мылтық сүйелдиғой қасына,
Суўға қанып, шылым шегип отырып,
Деди қызға: «Айт қарағым, жасырма.

Қайдан ушып келип түстиң дузаққа,
Қалайынша тап болдың бул азапқа?
Атыңды айт, жөніңди айт, қарындас.
«Өскен жериң жақын ба я узақ па?

Деди Гүлжан: «Шыққан мәканым Шымбай,
Көрмеп едик хийлелерди биз бундай.
Атым Гүлжан, Арзы көлде аўылым,
Бексыйықлы дийқан атам Турғанбай.

Тап жаңағы қара үңгир қойнында
Буғаўланып буўылған жан қолында,
Аш қасқырдай аран ашып урынып,
Колхоз ишин иритпек боп бүлинип,
Жан саўғалап қашқан еди соңында.

Елден безып, таўды гезип қанлы аўыз,
Баспашы болып жүрген екен сол жаўыз.
Уры сайда машинаны қамалап,
Бизди тутты сол қан ишер жалмаўыз».

Колхозға да сансыз тийген зияны,
Бир басына болды еки хаялы.
Ғарры ийттей нәпсин ашып уялмай,
Биздедағы болған еди қыялы.

Пахтакешлер слетына - Төрткүлге
Кешеўиллеп баратканем сол түнде...
Тири болса болар еди шоферим,
Әлле өлди сол айқастың ишинде.

Жолды тосып жолаўшыны қамаса,
Тартып жаза, көрер еле «тамаша»...
Айып көрмең, сөйлең енди өзиңиз –
Қайдан жүрген едиңиз,
Усылардың бирисиз бе ямаса?»

Дегенинде ол киси де бир күлип,
Әжепсинип, турды бираз иркилип, -
Олай деме бизди, Гүлжан қарағым,
Бизден аўлақ жол аңлыған түлкилик.

Көрдиң бе я көрмедиң бе, бул жағын –
Биле алмадым. Назарханда турағым.
«Еркин қарақалпақ» деген колхоз бар,
Сол колхоздың сақшысы едим, қарағым.

Атым Тплеп, кийик аўлап жүрипем,
Түнге қалып, атты ертлеп турыпем.
Бир топ атлы өтип кетти тусымнан -
Сол үңгирге бет алғанын көрипем.

Бир бийиктен көрип турдым сығалап,
Тас үңгирге кирди сени арқалап,
Сени таслап беккем қулып урды да,
Гүбирлесип турды да,

Тағы тартты бир төбени жағалап.

Қулып берик екен - дәме етпедим есиктен.
Қағып едим - жан болмады еситкен.
Қыя таста мылтығымды қолға алып,
Аңлып жаттым сер салып,
«Таң атты ғой, неге олар кешиккен?»

Деп жатырсам, тап баяғы жырадан
Таң алдында келди олардан бир адам.
Атты байлап кирди ишке абайлап,
Тәуекел деп, алысыўға бел байлап,
Илескеним еди ғой сол арадан...

Тыңлап турдым барлығын да сөзиниң,
Сенде кеги бар қусайды өзиниң.
«Муғаллим» деп қақсады ғой соншама,
Ким еди сол отын алған көзиниң?

Қызыл пайда болды қыздың түсинде,
Сөйлер, лекин, сыр бермеген пишинде.
- Аты Ораз Дәўлетбаев, Қыпшақтан -
Барған еди январьдың ишинде.

Тым - тырыслық даўам етти биразға,
Деди мерген: «Рас - ақ сол Ораз ба?
Аман - есен жүр екен ғой баўырым,
Жибермеди аў бир жапырақ қағаз да.

Қос дәнедей шығып едик ханадан,
Бир емишек емип едик анадан.
Шымбай бетте ағартыўда ислеўге
Кетип еди буйрық алып жаңадан,

Аман - есен көрсең барып инимди,
(Хат жазыўға жоқ ғой қағаз - қалем де)
Жазға таман мен де барыи қайтаман,
Көрискенше дуўай - дуўай сәлем де.

Қане енди босқа турыў жарамас,
Ўақыт қыстаў, жағдайға қарамас,
Бүгін түсте ашылады слет та.
Қамшыны тез ур атқа,
Күн шықпастан жолаўшыға аралас.

Жолың болсын! Кеңнен серме қанатты,
Хош қарағым, - деди, қолын узатты,
- Хош, рахмет. Биз күтемиз ел бетте,
Жазда барың әлбетте, -
Деп шығысқа бурды тезден қыз атты,

Азат қыздың кеўли суўдан шалқыды,

Тартты атқа жез бауырдақ қамшыны,
Турды мерген қыз қарасын гүзетип,
Аттың ерин дүзетип,
Беттен сүйіп таудың таңғы салқыны.

III

Түстен кейін сабақ баслап жаңадан,
Тапсырманы тексеріп бір баладан –
Турған гезде муғаллимди класстан
Есик қағып шақырады бір адам...

Деди Қурбан: - Утып шықтық «ойында»,
Душпанлардың қанын қуйдық қойнына.
Он үш атлы екен Әмет баслаған,
Тауда бұққы таслаған,
Туттық бәрін, «Ашшы сайдың» бойында.

Төрткүлден де келгеп екен алты атлы,
Бизлер менен бір қатарда оқ атты.
Мынау Жәлий баспашының үшеуін
Үш оқ пенен турған жерде сулатты,

Тау қойнынан аштық қойған қөмнгин,
Сойғап екен малдың сайлап семизин,
Өмир, өлим арпалысқан айқаста
Бір оқ жеди - өлди Әмет өгизиң.

Тилеп деген жигит аңда жүр екен,
Жаудан қайтпайтуғын нағыз нар екен?
Мергенликте таңландырды талайды,
Сени көп - көп сораиды,
Сениң менен жандай туысқан екен.

Таңланды Ораз: - Не, не? Тилеп дедиң бе?
Ауа, Тилеп, бір анадан едиң бе?
Өкпелейди. Сәлем айтты қысып қол,
Усы жазда келетуғын болды ол,
Келгели хат жаза алмаған едиң бе?

Ауа солай, ағам еди туысқан,
Соннан кейін?
- Шыға келди қуыстан,
Сөйлестик биз. Әжел менен шайқасып,
Гүлжан ушын Әмет пенен айқасып,
Қутқарыпты қанлы тырнақ уыстан.

- Әмет урлап минип кеткен боз тарлан,
Соны минип кеткен екен ол арман.
Сол айқаста бұғау қыйып, ер батып,
Жараланған дейди Гүлжан сол қолдан.

Сур қанжарды қайрап кектиң тауына,
Салсам деген едим колхоз жауына.
Айтқанымдай сол сөзімнен бір шықтым,
Оң жанбастан бір сұқтым,
Мақсым келип иликкенде аўыма,

Бәрін туттық, төрт баспашы жарадар,
Бизиң менен келе алмады барабар,
Көптің күши - таў суўының тасқыны,
Қарсыласып қайсындай күш тура алар, -

Дегенинде болды Ораз шадыман,
Йош дәрьясы хағлағандай сағадан,
Жигитлерге алғыс айтып қол қысып,
«Мениң қайтпас мәртлерім» деп толықсып,
Қурбанды кеп қушақлады жаңадан.

АРЗЫГҮЛ БАЛЛАДАСЫ

Қандай сулыў жупар ийисли жаз айы:
Жазда мен де сөз арнасын қазайын.
Мыс қазандай қайнағанда саратан,
Берилмей ме қыс тоқсанның сазайы?

Сәскеликке ўақыт қалған шамалы,
Шық пуўласар, «елп» етпеген самалы.
Жерди қушқан еркин мийнет ышқында
Кеўил шалқып, ушқан адам қыялы.

Көмкерилип көзди тартқан кәк егис,
Тербелисип басып былғар теп - тегис,
Қайтпас мийнет - қатты қоллы тәбият,
Арпалысқан қызғын гүрес, өшегис.

Салмаларда суў ағады қулдырап,
Пахталарда сансыз түйме сылдырап,
Кетпен урған қыз - келиншек басында
Жипек шаршы нур қушады булдырап,

Каналда суў астын - үстин лепирип,
Айдынында ақ шабақлар секирип,
Гүркиреген «Пахта абадтың» тарнаўы
Қазан толы сүттей тасып, көпирип...

Жасыл жапырақ жайған көкли орманым,
Есимде бар талай ойнап барғаным,
Тоғай түси тоты қустың пәриндей
Көрмейсең бе мың кубылып турғанын!

Қалай ушар бунда бұлбил сайрамай,
Қайтип шыдар еркин кеўлиң жайнамай!
Қарсы алдында мөлдиреген Арзы көл,

Гүлге безеп орнатылған айнадай.

Ерке Әмиў, қарақалпақ еллери,
Колхозымның усы гөззал жерлери,
Усы жерде талай терин сыпырған
Мынаў жүрген ҳақ мийнеттиң ерлери.

Ай нурына мүлгип айдың түнлери.
Заўық бағышлап түрли қустың үнлери,
Усы жерде, усы көлдиң бойында
Нешшелердиң өткен жаслық күнлери.

Булақ сести қыял тербеп сылдырап,
Ай сәўлеси суў бетинде қалтырап,
Талай жаслар түн қойнында урланып,
Усы жерде ярын күткен албырап.

Қосық даўысы қалғығанда алыстан,
Жас кеўилде ышқы оты алысқан
Усы жерде жамбаслаған жас шайыр,
Талай сапар муза менен табысқан.

Бурын бунда тоғай мүлгип, сел басып,
Азғын шөплер тораңғылға тырмасып,
Булақ суўы көз жасындай мөлтилдеп, -
Көлдиң суўы қайғы менен сырласып. -

Муңлы еди ерке бүлбил намасы,
Өскен гүлдиң болмады хеш панасы.
Гүжим өсти қуў сырықтай қуўарып,
Адамзатқа хәз бермеди саясы.

Мине, бүгин ғыр этирап жайнаған,
Тамылжытып таң бүлбили сайраған,
Көрдиң бе сен, Арзы көлдиң бойында,
Бүгин турмыс масайраған, қайнаған?

Күн күлгенде алтын нурға малынып,
Гүлжан сонда әлле кимди сағынып,
Қойдыдағы қолындағы кетпенин,
Отырды қыз жасыл жапырақ жамылып.

Жүз қубылып сайрай берди бүлбил де,
Гүлжан ойшаң көзин салды бир гүлге,
Жүйрик қыял қызды артқа жетелеп,
Арзыгүлдиң сырын салды кеўилге.

Шыт кәйлектің жағасынан жел кирип,
Сыйпар бирақ, аянышлы түр кирип -
Ойланды ол. Қыялына тереңде, -
Отырғандай болды бир қыз телмирип.

Қыз тып - тыныш ойға батып қалды да,
Бир бурымын артқа қағып салды да,
Суўға қолын апарғанда еңкейип,
Бир дана гүл түсти келип алдына.

Албырап қыз бетин бурды жалма - жан,
Гүл жай ғана кетти ығып армаған,
Ақша жүзге қан жыйылып, мысалы -
Хабар берди жаңа пискен алмадан.

Қара, эне, албыраған жүзлери,
Қандай сулыў ойнақшыған көзлери,
Еситилер, тыңла эне ашыўлы -
«Ким өзи» деп сыбырланған сөзлери.

Қашпақ болып қаймыққанда қылт етип,
Тағы бир гүл түсти суўға «шылп» етип,
Қыз жөнелди. Бирақ, жигит бир ғарғып -
Ақ билектен тутты келип «шырп» етип.

- Жибер Ораз, усының да әдет пе?
- Гүл қаяқта? - Қара, эне, суў бетке!
Тастадың ғой, өз қолыңнан бердің бе?
(Жигит ерни бара қалды бир бетке).

Төсин басып, қаймыққанда қыз шаққан,
Жигит қолы белге оралды оң жақтан,
Ақырында жуўасыған жас жүрек
Орын алды әсте ыссы қушақтан.

Дүрс - дүрс етип барып жүрек басылды,
Ақ билеклер мойнына да асылды.
Асаў кеўил тилге келип жайласып,
Сөзге келди, қыздың кеўли ашылды.

Жаслар сәўбетине гүллер ийди бас,
Тораңғыллар жапты оларға көк липас,
Жарасықлы жанға жайлы сөз бенен –
Хәзиллесип отыр, эне, еки жас.

Бир мәхәлде айтты Ораз Гүлжанға:
Бурын бунда бир хәдийсе болған ба?
Билесең бе әңгимесин Арзының?
Айтып берши, - деп қыйылып турғанда, -

Мөлдпр суўға сулыў бир көз таслады,
Гүл жүзикли қолдан жигит услады.
Жамбаслады көл бойында еки жас,
Гүлжан сол бир әңгимени баслады:

* * *

Бир заманда Узақ деген бай болып,
Өткен еди төрт түлиги сай болып,
Қамшы таўлап,
 адам аўлап,
 ел жаўлап,
Оған хеш ким келмептимис тай болып.

Ашыў қысса көзлеринде от жанып,
Қахәрленсе қамшысынан қан тамып,
Зулымлығын өткерипти өлгенше,
Билер екен аўылдағы бар халық.

Муўса ғарры хәм де кемпир Қырмызы,
Болды олардың Арзы деген бир қызы.
Сулыўлықта түнде шықса далаға,
Тақланғандай еди көктің жулдызы.

Сөз маржанын дизген шайыр - шийрин тил,
Даўысына таңланыпты хәр бүлбил.
Өткергенде он жетинши бәхәрди
Түсти бөксесине шашлары сүмбил.

Көзи түскен көркке бенде болғандай,
Әлипайым келген минези қандай,
Аппақ тиси ай нурына шағылысып,
Аўзын ашса турар дизген маржандай.

Жүрегінде сақлап намысын - арын,
Жүргенинде тилден төгип муң - зарын,
Хәтте оны көрсе кемпир - ғаррылар
Еслер еди ессиз жаслық шағларын.

Көп жигитлер көрип өзін тута алмай,
Көрген менен сөз айтыўға бата алмай,
Не жигитлер жүрегінде от жанды,
Төсегінде тыныш уйықлап жата алмай.

Ғам қайғысын қара шаштан узайтқан,
Түн ишинде қосық даўысы қыз айтқан –
Дөңбекшитип кемпир - шалды оятып,
Елжиретип көп қызларды муңайтқан.

Сол Арзыны тоқаллыққа алыўды,
Ойлап Узақ көп жумсады қарыўды.
Малға жығып сорлы қыздың атасын,
Бир күни ол алып кетти арыўды.

Қыз дәўраны өтти мысал көрген түс,
Хеш нәтийже шығармады өшегис.
Талап излеп кеткен яры Қаражан.
(Кетпегенде қолдан келмек қандай ис?)

Сорлы қыздың жаны қайдан жай табар,
Қаражан деп көзлеринен қан ағар,
Сегіз айда «жоқарыда» Қаражан -
Өлди деген еситілді сум хабар.

Узақбайдай ғарры ийттің азабын –
Арқалады қайғы басып қабағын.
Күнде дөхмет, күнде қорлық, Арзыгүл –
Тарта алмады аұыр турмыс азабын.

Күнлер өтті. Еркінлікті сағынып,
Хәсирет шекти жас кеуіли жабығып.
Бир ақшамы көл бойына келди қыз,
Айсыз түннен қара жаулық жамылып.

Бир түн еді көкті булыт қаплаган,
Әлле қандай перделеп сыр сақлаган.
«Арзы келди, Арзы келди» дегендей,
Көл қуслары шуұлап тыным таппаған.

Таппас сулыұ дәртлеринің дауасын,
Елестирмес гүздің ызғар хауасын.
Тур жағада жасыл түскен ағаштай,
Жел тербетип оның муңлы намасын.

Шерли нама кеуіл шерин молайтқан,
Бул қосықты соннан бери ел айтқан.
Сол бир күнде суу бойында сыңсытып,
Бул қосықты ядлап қалып көл айтқан.

Бул наманы бүлбил тыңлап таңдағы,
Кулақ түрген қырды гезген аңдағы.
Ел аұзында ертеқ болып жөнелген
Мынау еді қыз қосығы сондағы:

«Тар қапесте өскен сорлы Арзыман,
Басларыма қайғы салды тар заман,
Ойнап өскен бирадарлар бол аман,
Алыс жолға сапар шектим мен бүгін.

Жүрек бауырым лала яңлы қан болып,
Қара шашым тозды пәрийшан болып,
Көзим жасқа, кеулим хәсиретке толып,
Қарымай белімди бүктим мен бүгін.

Анам мени бай қызына теңгерди,
Атам сорлы мени малдан кем көрди,
Зар жыласам көзде жасым ким керди?
Көзимнен қанлы жас төктим мен бүгін.

Он сегизде түстим залым Узаққа,
Ийт Узақбай салды мени дозаққа,

Урып - соғып күнде қойып азапқа,
Сабыр дәруазасын жықтым мен бүгин.

Анам қалды, алып кетти үйимнен,
Жас тәниме сууық етти кийимнен,
Бәйбише ғарғысы тести мийымды
Бул зарлы заманнан кештим мен бүгин.

Отырсам басыма, турсам аяқтан,
Ғасыл тәним жара болды таяқтан,
Кийик едим, таслар какты туяқтан,
Кайтып келмес жолға түстим мен бүгин.

Жазықсыздан сүйеклерим күйретип,
Жас тәниме алмас қанжар түйретип,
Ол да аздай урды аў атқа сүйретип,
Бул жерлерге зорға жеттим мен бүгин.

Сорлы көрким бул әлемге өрт салған,
Жас жанлардың жүрегине дәрт салған,
Қайда жарлы қызын бахытсыз қылған,
Дүньядан қол былғап кеттим мен бүгин.

Турған жерим терең суудың жағасы,
Көринбейди өз үйимнің қарасы.
Ғайуан екен көргенсиздің баласы,
Әжел ағыуынан иштим мен бүгин.

Күн тууғанда сол залымға оқ атың,
Қайғы дойнағынан сынды тақатым.
Келди, дослар, хош айтысыў саатым,
Жанған шырақ едим, өштим мен бүгин.

Хош елатым, хош досларым жанажан,
Ғош бол енди ақ сүт берген анажан,
Уйықла тыныш, сүйген ярым Қаражан,
Дүньядан әрманлы өттим мен бүгин.

Неше жанлар биздей қорлықта өткен,
Аққыў едим айдынында ержеткен,
Ал қушакқа, ғасыл көлим, сүй беттен,
Қойныңа өзимди аттым мен бүгин!...»

Суу қойнына өзін атты Арзыгүл,
Бир ышқынып қалды хош ғауаз бүлбил.
Жан - жаныуардан жасырғандай Арзыны,
Сыйқырланып тынып жатты сырлы көл.

Ерке қыздан айырылып ел қалды.
Ақ маралын қушып терең көл қалды.
«Өлди - өлди» дөп сыбырлап шөплерге,
Қыр қойнында ызың қағып жел қалды.

Елди оятты суудан шыққан жаңғырық,
Қырды оятты ашшы дауыс жаңғырып.
Қыздың муңын айтып жылап тынымсыз,
Айдалаға кетти самал қаңғырып.

Турды дауыл жалт - жулт ойнап найзағай,
Атқан оқ боп булытты тести найзадай.
Муңлы гүлдер басын ийіп муңайып,
Бұлбил қалды бір өмірге сайрамай.

Көл бойында төгіп көзлердің жасын,
Ел жоқлапты сүйіп туған баласын.
Соннан бери Арзы қыздың атына
Қойған екен ауыл көлін, даласын.

Мине, солай бір заманда бұл жерде,
Бийшара қыз қаңғырыпты түнлерде.
Аянышлы муң түседі ядына.
Елеслетсең сол бір қара күнлерді.

Дегенінде екі кеуіл елжиреп,
«Сырларым кеп, уғар болсаң кел, жүрек»
Дегендей ақ Арзы көлдің айдыны
Тал саясын жамылып тұр мөлдіреп.

Он төртінен туған айдай жамалы,
Қыздың шашын желпип жупар самалы.
Бойын кернеп тасқын ғайрат, қуаныш,
Шарықлады палуан қыздың қыялы.

Елге ырыс, ерге қууат, сән берген,
Колхозымның талмас билек қызы сен,
О, сен арыу Арзыгүлдің әулады,
Мен де сени шын кеуілден сүйемен.

Халқың менен айдын жолға атланып,
Сайра, жаным, саз намаға шадланып.
Сениң намаң қуаныштың намасы,
Елді гезер тилден - тилге ядланып...

УШЫРАСЫҰ

I

Секунд соғып саат сести шыртылдап,
Стрелка шабандоздай жылпылдап,
Нешше бәхәр, нешше ай да, нешше күн,
Шад өмірден беріп үн,
Өтип атты тусымыздан шырпылдап.

Айлар қызық - өткен өмір бәхәри,

Күнлер қызып иске кеши - сәхәри,
Күшлер бузып ески турмыс есигин,
Шадлық озып, кетти турмыс зәхәри,

Өмир гүллеп шешек атты қулпырый,
Жер гүлленди мың кубылып, түр кирип
Ауыл гүллеп ғурғынласып хожалық,
Халық шадланды жаңа турмыс гүркиреп.

Бала бақша, мектеп, клуб сарайы,
Болды ауылда мәдениет орайы.
Билимленген қыз - жауанның көркіндей,
Жайнап кетти колхозлы ауыл шырайы.

Нәлше өсти жапырақ жайып, гүл жайып,
Ораз келген жылғы баллар улғайып,
«Таза күште» мектеп билим ошағы,
Жас әуладлар менен толды қушағы.
Көркін көрип, қане үнин тыңлайық.

Жаңа турмыс жаңа ауылға ылайық,
Саялардан салқын ләззет алайық,
Кел оқыушым, Арзыгүлдің ауылы
Жаңарыпты, сайран етип барайық!

Мынау бийик Арзы көлдің жағасы,
Анау шоқ тал Пахтабадтың сағасы,
Мынау ауыл көк жапырақ жамылған,
Жолды басқан қалың терек саясы.

Мынау не жай?

- Бул колхоздың кеңсеси,
- Гүлленген бағ мынау оң жақ еңсеси. –
- Ал мынау ше?
- Көрмейсең бе жазыуын?
- Хә, түсіндим... Еситилди қыз сеси
- Клуб екен. Ал мына жай монша ма?
- Әйтеуірде пухталапты ау соншама.
- Мынау мектеп, анау бала бақшасы,
- Тап қатырып сулыұлаған қаншама.
- Мынау дүкан,
- Дүканшы ким?
- Турғанбай.
- Сауатсыз ғой... басқа адам қурғандай?
- Жоқ, ликбезден сауат ашты, ол хәзир -
- Ийни келсе бухгалтер де болғандай.
- Оқо, ғарры келген шығар биразға!
- Келген шығар...
- Қызы ислей ме колхозда?
- Бригадир болды быйыл. - Усыннан –
- Үш жыл бурын қосылысты Оразға.
- Ораз қайда? - Мектепте ғой баяғы.

- Мине мектеп бағы буннан буяғы.
- Баслаўыш па.,.?
- Жок, ол ҳазир кеңейип,
Жети жыллық мектеп болды аяғы.

- Мине келдик, қара қандай тамаша!
Рас, достым, көз тоймастай қараса.
- Директоры Дәўлетбаев сиз айтқан, -
Көрейик пе мектеп ишин ямаса?
- Мине қызық, мектеп иши безелген –
Баяғыдан пүткіл басқа, - дүзелген.
Кең терезе, жылтыр есик, тахта пол,
Дийўал аппак, гирбиң түссе көз илген.

- Сәлем, Сизге жас әўладлар жаңадан,
Жаңа заман перзентлери - жаңа адам!
Сәлем сизге хұрметли дос муғаллим –
Көптен таныс Дәўлетбаев жанажан!

Айтың қане, ислер қалай, ҳал қалай?
Көрмегели жыллар өтти бир талай?
Биз бир нәрсе жазып едик бир гезде,
Деп жүрмеңиз «умытты ма, бул қалай?»

- Миннетдарман. Күтә жақсы турамыз,
Дем алыңлар. Биз де ҳазир. боламыз,
Бир сааттан сабақ питер тарқасып,
Үйге барып жайласып,
Ҳәзлесемиз, сөз дүканын қурамыз.

II

Мине келдик муғаллимниң жайына,
Тийген екен бир гүлистан пайына,
Ораз отыр Клараны ойнатып,
Гүлжан жеңгей айналысқан шайына,

Төрде еки сым кровать солқылдап,
Оң капталда мақбал диван былқылдап,
Аспа шыра масаладай жайнайды,
Еки жақлы айна турған жарқырап,

Гүлжан жеңгей жуўап урар күлимлеп,
Томсыраймас ишимдегин билиң деп.
Гейде сүйип Клараны емизип,
Табысларын айтып берер биримлеп.

«Солай қайним» - деди жыллы жүз бенен,
Қыйылады күлимлеген көз бенен,
Гейде қыстар аўқат жеўге бизди де,
Оразды да илип қояр сөз бенен.

Тық - тық етти есик, хәмме қарады.
Сыртта биреў «мүмкин бе?» деп сорады.
- Пожалуйста!»
Баслық Сейтим, Қурбан да
Келди, Гүрриң қызды және булманда.
Ақты бурқып ўақты хошлық шарабы.

Заўықлы күлки кеўилди ашып, тазартып,
Стаканды алар баслық қумартып,
Қурбан муртын сыйпар, сонда муғаллим –
Сөзин жалғар папиросын бир тартып.

- ...Солай дослар, турмысымыз абадан,
Абаданлық ақты бурқып сағадан.
Соңғы жылы Ларабадтың бойынан
Үш жүз гектар бозды аштық жаңадан.

Хәр күн табысларға жол тутпақтамыз,
Бир жүз отыз өткен жылғы пахтамыз.
Складлар дөнге, маллар қораға,
Толғаннан соң кемтаршылық бола ма?
Мақтасаңыз бул баслықты мақтаңыз -

Деп баслықты қағар күлип аркадан,
- Қурбан аға, көп мақтаўдан қорқаман –
Дейди Сейтим, күлки қызар тағыда,
Сөзин жалғап кетер Ораз қайтадан:

«Быйыл тегис болдық поселкаласып,
Мәденият жаңа аўылға минасып.
Жерден, суўдан тамтарыслық сап болды,
Жатпаймыз ҳеш бурынғыдай таласып.

Қурылыс хәр ўақ қалмас бизде пәсеңлеп,
Емлеўхаиа, мектеп салдық хәсемлеп,
Қапталында кулпы дөнген бағы бар,
Майданшасы тағы бар.
Мәденият гүлленбекте күн - күнлеп.

Өзимизден қанигелер ержетти,
Коммунистлер саны отызға жетти.
Өткен жылы усы жерден питкерип,
Бес қыз, онбир бала оқыўға кетти.

Жаслар қолға китап тутты ғалаба,
Оқыўшымыз барды үш жүз балаға,
Питкергенлер хәр жыл сайын көбейип,
Даўам етип оқып атыр қалада.

Ағартыў жумысы хәўиж алмақта,
Жасыў - ғарры китапқа көз салмақта!
Кешки ликбез көпке калем услатып,

Сауатлылар күнде өсип бармақта.

Жақсы нийет өсип атыр санамыз,
Әне клуб, әне кітапханамыз.
Газет оқып, кеште драмкружоктын –
Тамашасын тағы көріп турамыз.

Әне монша, түссен денең балқыйды,
Әне қайық - Арзыкөлде қалқыйды.
Әнекей бағ тамылжыған мийұасы.
Дәулетли ел усылайынша шалқыйды.

Усылай дослар, хәзирги хал - жайымыз,
Оңнан қуяш, солдан тууған айымыз,
Айтып болдым... Баслық қане мүлғиме,
Суұып кетти алдыңызда «шайыңыз»...

Басқыласпа күлки үсти - үстине,
Кетти шағлап патефонның сести де.
Турды баслық, шадлық пенен сөйледи...
Тағы қуйды, бир рюмка ишти де:

- Хаўа дослар, ерден ердің паркы бар,
Ердің исин бахалайтуғын халқы бар.
Бул турмысты орнатыўда, жолдаслар, -
Муғаллимнің өшпейтуғын даңқы бар,

Мектеп ашты дәслеп бунда келген сон,
Беккемледи мәденият иргесин.
Харам қоллы харамының нешшесин –
Әшкаралап, жулды қара пердесин.

Ликбез ашып, большевикше жарыққа –
Жол баслады, хат танытты халыққа,
Тәрбиялап көп қаниге жасларды,
Жеткеристи «Таза күшти» даңққа.

Ол бизге де устаз, айтсам мен хағын,
Мине дослар, мине, Гүлжан қарағым.
Сонын ушын саулығына Ораздың
Кел ишейик куўаныштың шарабын!

Усылайынша баслық сөзин болғанда,
Кесе хаўаз берди шағлап солманда.
Ораз ишип алғыс айтып болды да,
Клараны сүйип - сүйип алды да,
Бир қызарып қарап қойды Гүлжанға.

САЙРАН

Сәлем дослар - сөз тыңлаған халайык,
Қанша хұрмет болса сизге ылайық.

Сәлем сизге, сәлем жолдас оқыушым!
Жүрин, қане, «Таза күшке» барайық!

Хәр күн сайын сиз түсесиз ойыма,
Бардыңыз ба бүгін колхоз тойына?
Кимлер екен хорға басқан қуанып,
Жүр барайық жаңа канал бойына.

Татлы турмыс қайнар, әне, түн демей,
Ай жүзеді көкте аппақ теңгедей.
Жел де бүгін қытықлайды кеуілди,
Бийкеш пенен хәзиллескен жеңгедей.

Ерге сыншы туған халқы данасы,
Улын сүйер өсирген ел - анасы.
Жаңа ғана «Таза күш» те той болды,
Оқыудан келген соң көп қыз, баласы.

Олар ауылын көптен бери көрмеген,
Көз ойнатар таңланысқан түр менен.
Тойдан шығып канал бойын сайранлап,
Колхоз түнин безеп шадлы жыр менен, -

Кууанышлы қурбы менен құрдаслар,
Ортасында муғаллими жол баслар.
Өмир ағысын көз алдына келтирип,
Пахта абадтың сууы бурқып халласлар.

Гүлжан барар, оң қолында гүл дәсте,
Узақларға көз таслайды ол әсте.
Баслық Сейтим, Қурбан, Дәулет, Бағдагүл,
Бәри де бар. Тойда болған бул кеште.

Ойын - зауық пенен жаслар гүлlep жүр,
Кәриймалар қосық айтып бийлеп жүр,
Баслық, Қурбан жаңа келген досларға,
Қолын силтеп бир нәрселер сөйлеп жүр.

Гүлжан, мине, төрт баланың анасы,
Оқып келген Қурбанның да баласы,
Колхозшылар, студентлер, муғаллим,
Сайран етип усы түн,
Түнди безеп қууаныштың намасы.

Саз дауыслы гармонға да тил питкен,
Кең даланы сазға бөлеп мүлгиткен.
Түн хауасын тербендирген шадлы үн
Тереклерге қонған қусты үркіткен.

Жас әуладты көзден өткіз биримлеп:
Әзийма қыз врач болды бүгін кеп,
Әбдимурат архитектор бийіктен –

Поселкаға кәз жиберер күлимлеп.

Бес ярым жыл оқып Ленинградта,
Инженер боп келди бүгин Мурат та,
Кең жаўырынлы колхозлы аўыл даласы,
«Қандай байлық» дейди күлип Абатқа.

Үш жыл бойы бунда муғаллим Абат,
Ақ кеўилли, комсомол, шын азамат,
Жас дирижер Әбдиүәлий гармонды –
Басып - басып жаңғыртады, кеўил шад.

Ел перзенги еркин өсип баратқан,
Жүрегінде илим нурын тутатқан,
Және де бар арасында жас шайыр,
Диплом алын қайтқан институттан.

Ол жас талант қалем алып толғанған,
Мен де оған көптен таныс болғанман,
Устазына арнап жазған қосығын,
Поэмаға пролог қып алғанман!

Билим берип көзин ашқан бираздың
Құрметине алғыс болсын устаздың,
Усы айтқан әўладлардың бәри де,
Ең дәслепки оқыўшысы Ораздың.

Суў қадирин шөллеп жатқан жер билер.
Устаз қадирин саўат ашқан ел билер,
Колхозшылар, студентлер бәри де –
Муғаллимди гүлге бөлеп еркелер.

Алғыс айтар дәсте - дәсте гүл тосып,
Қосық айтар көп даўысын бир қосып,
Усы жырды қызлар айтқан бир гезде,
Бул « - Муғаллим бала» деген бир қосық.

Ораз дәслеп Арзы аўлына келгенде,
Қызлар айтқан буны пахта тергенде,
Әбдиүәлий алғыс алған бир мәхәл,
Бул қосыққа нама таўып бергенде.

Сұлыў қосық аўыл бойлап жақлайды,
Гармон даўысы түсиреди таңлайды.
Айтып болмас муғаллимде қуўаныш,
Ҳадал хызмет жарқыратқан маңлайды.

Досларына қарап көзи тоймайды,
Жүрегінде шадлық нуры ойнайды.
Шеп төсинде күлген Ленин ордени,
Даңққа бөлеп, сәўлеленип жайнайды.

Бир азғантай гармон даўысын туўарып,
Муғаллимди сўйди дослар куўанып.
Қайта - қайта алғыс айтып оларға,
Турды Ораз этирапқа қаранып.

Тўнги самал этир шашып арқадан,
Ести желпип. Саз жаңлады қайтадан.
Муғаллимнің хўрметине, қосылып,
Мине бүгин мен де қосық айтаман:

Сәлем, жолдас муғаллимим қадирдан,
Алғыс саған шәкирт болған шайырдан,
Ҳеш бир мийнет баҳаланбай қала алмас,
Сәлем устаз, даңқы журтқа жайылған!

Асып өттің талай гүрес асқарын,
Изинде көп жаңа әўлад жасларың.
Халық бәрхама әдиўлейди сениңдей
Ағартыўдың туңғыш қарлығышларың!

1949 - жыл, май - октябрь.

ЕСКИ ФОНТАН ЕРТЕГИ

Ашық болған ханның бул әжайып ядыгәри жөнинде мен илгериде-ақ еситкен едим. Оны маған К* шайырлық пенен сўўретлеп «Көз жас фонтаны» деп атады. Сарайға кирип, бузылған фонтанды көрдим; тотыққан темир түтикшесинен тырсылдап суў тамшылап турған екен.

А. С. Пушкин.

Бир әжайып от бар жердің жүзинде,
Купия күш бар деседи өзінде
Қасарысса кара тасты оятып,
Куяр екен геўдесине сезимди.

Оны билмес қайсы журттын адамы?
Ол — нурланған жулдыз, кеўилдің шамы.
Жаманлықты ол аяўсыз жандырар,
Жаксылыққа жәрдемлесер мудады.

Ышқы-мухаббет дер ол оттың атын,
Сен де сынап көргенсеңди куўатын!
Онық тасқа түскен изи жөнинде
Сөйлейин Қырымның бир ҳикаятын:

1

Буннан бир неше жүз жылдай бурында,
Герей патша хўким сўрди Қырымда.
Заңы зорлық болды, кәсиби — талаў,
Қылышы қансырап жатпады қында.

Дарыды десеңіз жаўызлық қайдан,
Арғы атасы Шыңғыс пенен Мамайдан.
Дүбелейдей уйтқып теңиз бойында,
Айпетр артында Бахшасарайдан.

Қаплап шегірткелер егин, даланы,
Ғазаұатлап шапса Қырымның ханы,
Арғы жүзден қолтығына жел берип,
Хошеметлеп турды түрктің султаны...

2

Алтын, гәўхар, жипек, мүшик, дараы,
Сулыў кызға толды хәрем сарайы.
Жемтик болып жалғыз ханның нәпсине,
Солып кеткен сонша гүлдің шырайы.

Алтын кәпестеги торыққан қустай,
Бір күн қанат серпип жазылып ушпай,
Қарғап сум тәғдирин, паянсыз көркін,
Сарғайды сулыўлар сүйгенин қушпай.

Интизар болысып жақтылы күнге,
Төрт дийўал ораған кәпес ишинде
Хорлық көрди ханнан байғус арыўлар
Бир еркектің атын айтса түсинде.

Сезгир евнух²³ ханның садық сақшысы
Жапырақ түсіп, шытырласа бағ иши,
Я бир хаял қыя басса кәдемин,
Көз астынан тоқыр гүман нағышын.

Сонша сулыў сум нәпсиниң ермеги,
Ханнан басқа еркек жүзин көрмеді.
Қамыс қыяқ болды сүйрик саўсақлар,
Бир иле алмай мухаббеттиң өрмегин.

3

Нәркес кирпичлерден төгілген жасқа
Ханның рәхими келмеді хасла.
Герей ушын ышқы хеш нәрсе емес,
Тек те бирзаманлық хәзликтен басқа.

Кесілген бұрымлар, нәресте басы,
Ана жалбарыўы, қуллар наласы
Жибите алмаған жүнлес жүрекке
Не өзи яр деген, ярдың көз жасы!

²³ Евнух – ханның хәрем сарайындағы хаялларына көз-қулақ болып бағып жүриўи ушын исенип қойылған ақта қул. И.Ю.

Куллар салған мына салқын сарайлар,
Сылдыраған шәшме, гүрлеген сайлар,
Ханның қара кеўлин жақтырта алмас
Хәрем сарай түнин жақтыртқан айлар.

Хош ийисли мирт²⁴ пенен кызыл гүл хәм бағ
Жүзим өрмелеген нағыслы шарбақ.
Тардың нәзик сазы, шайыр бәйити
Қуўыс геўде ханды турмады арбап.

Текте бәң кейпинде масайраған хан,
Артында зер көпшик, алдында фонтан,
Алтын шәрдәреде сылқ-сылқ күледі,
Көз алмай таўыс хәм қырғаўыллардан²⁵.

Кәпелимде «ғазәўат» деп бақырар,
Әне, бир топ атлы шаңғытып барар.
Булттай қаплап қоңысылар мәканын,
Шегирткедей жайпап, қасқырдай талар.

Әжел дүбелейи тағы суўырар,
Иймек қылыш тағы қанға жуўылар,
Гейде өзинен зор күшке жолығып,
Көзи орнына түсип, мурны уўылар.

Гейде кул әкелер қорақлап байлап,
Гейде қыз әкелер арыўын сайлап.
Урлық, зорлық пенен мал шаўып келип,
«Алланың рәхмети» десер масайрап...

4.

Мезгил жетип, қартайды хан бирақ-та,
Қудиретли жыллары қалды жырақта.
Көзи гиреўленип зорға айырды
Минара ушында ай ма, орақ па.

Ғаррылық мерзими ханды тарпыды,
Қара сақал муртын аяз қарпыды.
Хазар қарсаңында ашылған гүлдей,
Ғарры жанды ышқы оты шарпыды.

Былай болды бул ўақия болғанда:
Бир жола бас евнух әкелип ханға
Грузиннің бир жас қызын көрсетти,
Қандай сулыўлық жоқ дейсең адамда!

Бенде болған арыў Кавказ еркеси,
Серпилгенде жүзиндеги пердеси,
Тас артынан өрт шарпыған жыландай,

²⁴ Мирт – гүлдің бір түрі .

²⁵ Көз алмай таўыс хәм қырғаўыллардан – Бахчасарайда қырғаўылды да асыраған. И.Ю.

Бир дөңбекшип кетти ханның геўдеси.

Сөйтип, бул қызды хан қатаң унатты,
Ышқы мылтықшысы жыланды атты,
Бирден ашылғандай соқырдын көзи,
Хан сезді өзінде жаслык қуўатты.

5

«Арзымды еситгил арыў Дилара,
Жүзиңе буншелли ким берген ара?
Қырымның қахәрли ханы болсам да,
Хусниң алдында мен ғәриб-бийшара».

Дедадағы қол узатты Герейхан,
Бирақ, қыздың кеўли жибимес ҳаслан.
Жат жүректің ышқысындай жағымсыз
Жат тил түсиниксиз туйылды оған.

Қара көз каралаай өшип карайған,
Қәпестеги қустай өриси тарайған.
Өзи туўып өскен Картлий» таўына
Ушсам дейди алтын қәпес сарайды.

Қыз, сөйтип түспеди ханның тилине,
Қузғын қондармады қызыл гүлине.
Шықырды хан бас евнухты есиктен,
«Дилмаш келтир — деди — сен бүлбилине...»

Жаста әкелинген қул еди дилмаш,
Өзи усы сарайды усталарға бас..
Хан аалдында қара мурты желкилдеп,
Турды келип ол жас жигит буйра шаш.

Қыз отыр бетинен алмай пердени,
Шығарсам деи ишимдеги зердени,
Хан айтты: «кел, уста, мениң ышқымды
Бул периге түсиндирип бер» деди.

«Кеўлинде не барын сөйле, периштем,
Бәринен әбзели кәдир билискен.
Хан болсам да қарашаңдай болайын
Тек бир ышқы-иззетине ериссем.

Сүйсең колга алып жәмшийди жамды,
Шаўып жат еллерди, ишейин қанды.
Сүйдим десең, хан басымлы ийейин,
Жерге тийгизгенше тиллә жағығамды.

Ай-Петр асқарын, Қырым даласын,
Сәлгир дәрьясының сай ҳәм саласын,
Ай жүзиңе мен етейин садаға

Тепе Кермен таўын Маңғуп қаласын.

Сүйсең, ақшам. теңиз бетке барайын,
Саўдагердің кемелерин талайын,
Ҳинжн-маржанларын шашып үстиде,
Паршадан жолыңа төсек қылайын.

Арыў деп кушсамда өзим талайды,
Көрмеген екенмен бундай шырайды.
«Суйдим» десең, сүйиншиге берейин
Мешит-минаралы Бахшасарайды.

Қулақ аспасаң да айтқан сөзиме,
Сен гөззалды яр етермен өзиме.
«Сүйсең, бірақ, хәрем толы хаялдың
Бәри қурбан болсын басқан изине.

Дилмаш ханның сөзин «аўдарды» былай:
«Басына жетипти арыўлық шырай.
Қара түнге қарсы туўып жұлдызың,
Тәғдирге терис келген биздеги талай.

Гүл едиң сен өскен жасыл жырада,
Сыр айтысқан Арагва хәм Кураға,
Жулды сени сабағыңнан жаўыз қол,
Үзилген гүл ғуншалар ма сирә да?

Бес жыл бойы иңқар болып сол гүлге,
Мегзеп мисли қанаты жоқ бүлбилге,
Аңсасам да ойламаған едим мен,
Ушырайман деп бундай хорлықлы күнге.

Хан мойнында көп сулыўдың обалы,
Бул жер тутқын арыўлықтын қамалы.
Бундай ушырасыўдан көп жақсы еди
Жанды жеген айралықтың самалы.

Деди дилмаш турып ханнын қасында,
Чадрайсын серипти қыз өз басынан,
Хәм телмирип жас устаға жас сулыў,
Зерли өңирин жуўды ыссы жасына...

6.

Бахшасарайдан сәл қашықлаў жерде,
Таў басына тастан қаланған ирге.
«Қырық ор» деп аталған бир қала болды
(«Пуллы қала» дейди оны хәзир де).

Суў жыландай жиңишке соқпақ ийреңлеп,
Төбесине зорға шықтым гийреңлеп.
Таў басында тастан ойған көп жайлар –

Үңрейер «кел, сырымды үйрен» деп.

Саяхатшылар келер оны еситип,
Түпсиз терең, тик жар қаланың шети.
Самал менен сыбырдасып турғандай
Қарайымнын қақыраған мешити.

Сур бет ханға нәлет айтып сазарып,
Және де тур бир қыздың тас мазары.
Усы жерден қулап өлген деседи,
Жанға тийип теңсизликтің хазары...

Қырық ордан сен қарап көрсең төменге,
Инанбассаң шүңгил көрдим дегенге.
Кеўлиң айнып, шатасқандай ойларың,
Булт жүзгендей қол жетирим төбеңде.

Ай-Перден дөңгеленип асқан күн,
Жадырайды шадлығындай жас жанның.
Тәбияттың шатырындай мәңгилик.
Чатырдағ тур жийегинде аспанның.

Еске алып тарийхын булкараның,
Чатырдағқа узақ үнсиз қарадым.
Қос қанатын қырыққан қустай бул жерде
Турғансаңды, о Дилара қарағым!

Ақ булттайын қалып қойған үзилип,
Ақ көксине маржан сәдеп дизилип,
Әрман етип Гүржистанның таўларың,
Турдың ба сен бунда көзиң сүзилип?

Хан қолында турдың, еркин жүрмедин,
Хан қуғанды саған, ал сен күлмедин.
Жат топырақта тамырласпай солдың сен,
Бирақ қәйтип солғаныңды билмедим.

Уста менен турған жерінде көрип,
Сур Герей қанына болды ма жерик.
Я болмаса көп күнлестің биреўи
Жиберди ме мына жардан ийтерип?...

* * *

...Сөйтип, хан үмити ақланбады хеш,
Мухаббеттің гүли ғуншалады кеш.
Солды, сөйтип, күн түспеген қызыл гүл,
Гүржистан гөззалы Дилара бийкеш.

Көриң, қандай екен ышқының күши!
Ханның уғдай ашып өртенди иши.
Қуғарды хан жасыл түскен ағаштай,

Жанын геўлеген соң ышқы дегиши.

Урсаң, сес бермей ме зыңылдап тас та
Айралық саўдасы түскенде басқа,
Ханның қатал кеўли мумдай жибисип,
Кан орнына көзи липпеди жасқа.

Енди билди: жүрек деген бар екен,
Ол сүйер, қуғанар, қайғырар екен.
Өз басына түскен гезде аңлады,
Айралықтан хәтте хан жылар екен.

Сахамадай төнди көшки-сарайы,
Аўзынан түспеди шылымның найы,
Қыз кәбириндеги қулпы тас болды
Ертели-кеш ханның отырар жайы.

Отырар ол үнсиз узақ тигилип,
Пәри түскен аш қузғындай бүгилип,
Отырар ол түтин түтеп аўзынан,
Қайғы менен қабырғасы сөгилип.

Бөтенге ор қазған өзи жығылар,
Ханның қылұасы тек өзине жағар.
Тап сол гезде журтқа еткен жәбири,
Герейдің ядына бир түскен шығар...

Зинданнан алдырып сол жас устасын,
Хан жумсартты суп-суўық көзқарасын
Бир каса шербетти усынып оған,
Ашты былай өз кеўлинің жарасын:

«Бир қара тас еди мениң жүрегим,
Қайғы ыдыратты сол тасты бүгин.
Енди билдим, аўыр екен айралық,
Тарта алмай турман мен оның жүгин.

Әдил уста болсаң, сеннен сораўым,
Жеңилт маған түскен қайғының таўын.
Тас жүректі тас арқалы баянлап,
Сүўретле сен ер адамнын жылаўын!»

Ханды уста иштен тынып тыңлады,
Жаўыз жанның суўығанын аңлады.
Бенде болып жүргей қулдың көзине
Шалынғандай болды үмит саңлағы.

«Қырық жыл сел жуўса да Қырымның таўын,
Тастан суў сығылмас. Тилегиң аўыр.
Бирақ сениң жаның жылаған болса,
Онда қыйын емес тастың жылаўы.

Өйткени Герейде бар болса жүрек,
Тастың да жүреги болыуы керек.
Егер билсем, сениң гүнаң, Герей хан,
Шайтанның да гүнасынан көбирек.

Шынлықты айтайын, бәри бир маған,
Не азап бермедин журтқа, Герей хан?
Мени де сен үй-журтымнан айырып,
Несип таттырмадың Грузиямнан.

Мен де өз елимде ердің бири едим,
Жат мәнзилде бенде болдым, жүдедим.
Ер жигит егилсе жасын көрсетпес,
Сол айтқандай, иштен жылап жүр едим.

Енди хан тилегин бәржай қылайын,
Тасқа жүрек берип, зар жылатайын,
Хәр адамның өз қайғысын сол биртас
Әуладларға айтып бергей илайым»,

Қарамастан ханның ырабайына,
Усылай деп уста кетти жайына.
Хан қахәрин ғаррылыққа алдырып,
Үнсиз қол узатты шылым найына.

8

Сунқардай аяқтан жаздырған бауын,
Үстинен бир силкип қайғының тауын,
Уста жигит, мине, сөйтип, масайрап,
Жумысқа түсирди Фархад қашауын.

Қашау тийген жерден ушқын төгилди,
Сабындай кесилип, күлдей үгилди.
Алмас қашау жүрип өткен жерлерге
Сулыұлықтың солмас гүли егилди.

Гә шайырдай дизген бәйит гәуҳарын,
Гә ашықтай мисли сағынған ярын.
Гейде шебер сазендедей сүйсинип,
Шерткендей саз емес, жүректің тарын.

Гейде алмас ийне, зер сабақ услап,
Шебер қыздай кесте тиккен нағыслап,
Гейде сүўретшидей ышқы кітабын
Гүл менен безеуши, мақбалдан тыслап,

Тас кітапқа жазған өз жылнамасын
Шежиреши қусап гә ийип басын,
Хан қылұасын әуладларға аянлап,
Басып атырғандай нәлет таңбасын...

Тас үстине өнер дәни шашылды,
Хәр шашылған дән қаўызы ашылды.
Әсте- әсте тилге келип қулпы тас,
Өлмесликтің гүл таңбасы басылды.

Сөйтип уста қырқ күн шықпай қуяшқа
Иследи. Ақыры жан берди тасқа.
Адамзаттың муңы менен емиренип,
Мәрмер тастың көзи липледи жасқа...

9

Жолың түсип барсаң Бахшасарайға,
Көп фонтан көрерсең, достым, ол жайда.
Нәлетий хәремде солған гүллердің
Дәртли естелигин салады ойға.

Олар - өз тусында шынлық табалмай
Жүреклерде кеткен сулыұ әрмандай.
Ханның жаўызлығын, биймәни өмирин
Үнсиз тас тил менен қарғап турғандай.

Ишинде биреуи турған ертекте,
Жасқа толған көзи мөлдиреп текте,
Егер өнер тилин түсинер болсаң,
Саған сөйлеп берер усы ертекти...

Уллы буйра басын ийип алдында,
Пушкин бул ертекти тыңлады бунда,
Хәм ерк ышқысында жүрди өртенип,
Алыс Тавриданың жағаларында.

Қатал заң қуўдалап Польшаның бардын²⁶,
Әкелди алдына бул фонтанлардың.
Муклы Марияның хәсиретин шегип,
Сүйикли Неманын сағынды хәр күн.

Сол зарлы заманды еслетип фонтан,
Шежиресин шертип ой салды маған.
«Хәй азат Шығыстан келген жолаўшым,
Бул қанлы сарайда нелер болмаған!»

Деп турғандай болды бул сырлы шәшме.
Аўыр тамшылары тырсылдап әсте,
Ханның жаўызлығын, устаның дәртин,
Дилара қайғысын салғандай еске.

1957-жыл. Қырым. (Ливадия.)

²⁶ Бард – шайыр, қосықшы деген мәниде. Бул жерде атақлы поляк шайыры Адам Мицкевич нәзерде тугылады (И.Ю.).

ТУМАРИС

(Массагетлер қыссасы²⁷)

Сен жалмауыздың тойымсыз
көзлериңди қанға тойғызбасам,
мени массагетлердің Қуяш қудайы
урсын (Тумаристің Кир патшаға
айтқаны).

Геродот. Тарихнама. I т. 214 бет.

«Массагетлер Кир менен болған сол
бир қырғын сауашта наятый
мәртлик көрсетти».

Страбон. География. XI 8.

«Хаял уран болған екен».

Бердақ (Шежире.)

1

Тумариса, ұа анажан,
Сарсыласаң басың ийип.
Перзентіңнің азасынан
Жүрек - бауырың түр ғой күйип.
Еңкейтпе тилла жығанды,
Сыр берип нашарлық етпе.
Қайғы алдында қайысқанды
Жақтырмайды массагетлер.
Бос келипти үмит атың,
Айхай! Бирақ өкинбе сен.
Өз қатесін, өз уятын
Жууған ол өз қаны менен.
Көтер басты! Қайда сениң
Еркеклерди басқан сусын?
Жолбарыстын жау бүйрегін
Жулып жеген ғайбар күшиң?
Қас батырдың бас сүйегін
Зерен етип, қымыз ишкен,
Сен емес пе, елдің кегін
Кескилесип алып өскен!
Арқар мүйіз ай астында
Ким көркіңди сағынбаған.
Өгиз суудың жағасында²⁸

²⁷ Массагетлер - бұннан еки ярым мың жыллар илгериде Окс (Әмиў) хәм Яксарт (Сыр) дәрьяларының аралығын жайлаған көшпели қауімлер аўқамы. Олардан усы еки дәрьяның Оксиана (Арал) теңизине қуярлығындағы батпақлы атаўларда жасаған массагетлерди хәзирги тарих илими қарақалпақлардың бабалары деп таныйды. Массагетлердің бағадыр хаял патшасы Тумарис (Томирис) хаққында, олардың Персия басқыншылығына қарсы қахарманлық сауашлары хаққында, «тарих илимининң атасы Геродот хәм басқа да әйемги авторлар қызық мағлыұматлар жазып қалдырған. Кир - әйемги Персия патшалығына тийкар салған жахангир шах, оны Қуншығыс рәуиятларында «Қәйхысраў патша» деп атайды. (И. Ю.).

²⁸ Өгиз суў – (Окс, Оксус) – Әмиўдәрьяның айемги атамалары (И.Ю.).

Ким күшиңе табынбаған!?
Кий жарқылдап сәўкелеңди,
Сыр берип нашарлық етпе,
Көп қайғырып жүдегенди
Жақтырмайды массагетлер.
Тумариса отыр үнсиз,
Тарқатқан ол қолаң шашын.
Боз орда мисли хеш кимсиз,
Отыр хәмме ийип басын.
Ғыжлап турған ошақтағы
Сексеўилдің қозы сөнер.
Ал кеўилде перзент дағы
От тийгендей өршеленер,
Кесик кулақ нөкер үйден
Шығып кетти бир жақларға.
Суўық хабар ол әкелген
Қалды гүўлеп кулақларда.
Ол айтқан: «Патшам, бизлерге
Бул сапары Күн қас болған.
Жаў албырап қашқан жерде
Таяр аўқат, мол дастурхан
Жайыўлы турғанын көрип,
Жапырылып түстик аттан.
Жатыр меслерде көпирип
Бир ишимлик, өзи қатқан...
Иштик симирип, жедик етти,
Кеўил өсти, бас ғуўылдап.
Уйқы басты, диңке кетти...
Жаў, сөйтип түсирди алдап.
Есимизге келсек кеште,
Аяқ - қоллар матаўлы тур.
Бул қорлықлы күнди еске
Алыў маған таўдан аўыр!
Көк шатырда көшки тахта
Шах отырағар ғарк - ғарк күлип.
Үстимизде той қызбақта,
Биз жатырмыз тирилей өлип,
Бир ўақлары тиклеп бойын,
Турды балаң жайнап көзи.
- Патша, қутлы болсын тойың!
Бар мениң бир айтар сөзим.
Босат мениң қолларымды,
Еркин есима енейин.
Билсең пайда сырларымды,
Қалесең айтып берейин. –
Деди турып тутқын балаң
(Мен ойладым: жигит мынаў
Енди өли арысланнан
Тири тышқанды әбзел билди - аў)
Фарсылардың шахы сонда
Шарап толы тилла жамын
Ишпей бираз отырды да,

Сыйпады жийрен сақалын:
- Алып - анадан - ат - бийеден,
Мәртлигиңе тарттың бала.
Жаўдың да мәртин сүйемен,
Хәй, жас батыр, маған қара!
Әкең бир сақ патша болды,
Журтына жаў дарытпаған.
Дүньяға даңқ жайып өлди,
Ким тийе алды барып оған?
Анаң - арыў Тумариса,
Патшалыққа жарасады.
Хорезмия, Согдиана
Оған көптен таласады.
Асаў арқар аңшы куўса,
Асқар таўдан пана табар.
Бийик шыңға бүркіт қонса,
Оның ушқыр қанаты бар.
Аўрамазда²⁹ тәңирим маған
Қудиретли шахлық берди.
Көп еллерди асаўсыған
Қылыш пенен алып берди.
Бактр, мидан, парфи, дербик,
Хәммеси де өжет болған.
Бирақ, жети жахан дерлик
Бүгин маған қуллық қылған.
Ақыл менен алдын болжап,
Өжетлигин қойса анаң,
Аманлықта жасаў олжа,
«Мәдеткәр бол» десе маған, -
Елиң фарсылар шахының
Панайында болар еди.
Есигин боз ордасының
Жел ашып, жел жабар еди.
Бирақ, ол жоқ Билгир анаң.
Билимсизлик етти, мине.
Үштен бирдей ләшкери хәм
Улы ғапыл кетти, мине.
Қатын бийлеген ел оңбас,
Көрдик буны сенлер бетте.
Ел - журтына болғандай бас
Еркек жоқ па массагетте?!
Хүкимдар болып журт сораў, -
Шешең емес, сениң жолың... –
Деп, жахангир Қәйхысраў
Шештирди батырдың қолын.
- Шах, сен билгирлик ис еттиң.
Умытылмас бул көпке дейин.
Енди саған массагеттиң
Қосығын айтып берейин:

²⁹ Аўрамызда – әйемги фрасылар тәңириси (И.Ю.).

«Ат орнына арқан тағып,
Жолбарысты жегіп болмас,
Аўзың қанға толсадағы
Жаў алдында төгіп болмас.
Асырасаң да әлпешлетіп,
Шөлин аңсап өлер арқар.
Мий қатесін қол дүзетіп,
Бас жазасын мойын тартар» -
Деп, сақшының қос баўынан
Қанжарын тез қағып алып,
Жалт - жулт шақмақ шағылғандай,
Таслады ол өзін шалып,
Ўа, патшайым - Қуяш қызы!
Өлди сөйтіп батыр улың.
Турдым мен де көзім қызып,
Ах, қаныңдай жақсы өлім!
Мәрт перзентің патшалықтың
Сырын жаўға алдырмады.
Өзін - өзі шалып жықты,
Душпанына шалдырмады
Мен де өлдім... Әттең, бірақ
Мәртлік емес, қорлық пенен:
Түсті шоршып еки кулақ
Кесілді де зорлық пенен.
Көз алдымда кулағымды
Жегізді бир жәллатына.
Шандып қол хәм аяғымды,
Терис миңгизді атыма,
Деди: «Айтып бар патшайыңа
Уллы шахдан дуўай сәлем,
Сыйынсын Күн қудайына,
Урысыў ушын бизің менен»...
Хош Тумарис, әдил патшам,
Массагетлер мақтанышы!
Тәңирим яр болсын саған,
Әкелген хабарым усы.
Мен атқардым миннетімди,
Хош бол қорлықларымды мен
Ел - журттан аўлаққа енди
Өзім арқалап кетемен»... –
Деп улақсыз некер бірден
Тумариске куллық етті
Хәм атылып шығып үйден
Қараңғыға сүңгіп кетти.

Ана кеўлин қан жылатқан,
Қарғыс саған, қаралы күн!
Жан жүйесін сөтіп атқан
Жазады бул жараны ким?
Патша хаялдың жүрегін ол

Қус урған бир көгершіндей,
Мийрими жоқ бир түкли қол
Жулқып, қыйнап атты бирдей.
Көз алдынан өтті бүгін:
Сол жауыз қол көптен бери
Жулмақ болып дала гүлин,
Түрлі хийле еткенлери.
Фарсы шахы минип күшке,
Көп еллерди жаулап тегис,
Бүгінлиги Тумариске
Ашық болып қалған емис...
Хаял патша еслер бәрін:
Хайяр шаның шайтанларын –
Кәйхысраудың елшилерин
«Болмайды» деп қайтарғанын.
Шаның көзи қанталасып,
Қатты ашыуға минген сонда.
Массагеттің кең даласын
Боямақшы болып қанға, -
Ләшкерин шубыртып айдап,
Дәрьяға сал таслаған ол.
Үрленген меслерди байлап,
Көпир сала баслаған ол.
Сол мәхәлде Өгиз суудан
Еки атлы жүзип өтті.
Шаға Тумарис арыудан
Мынадай өтиниш жетти:
«Жахангир шах, қайт ырайдан,
Жанды сонша қыйнайсаң дә!
Нең жетпейди? Қорық қудайдан.
Арғы жүзге сыймайсаң ба?!
Сонша алған ел - елатың,
Аузың батып ағыл майға,
Бизиндей бир жесир қатын
Өз елиңнен табылмай ма?
Балық уулап, мал айдаған
Елдің тынышлығын бузба,
Төгилмесин қалайда қан,
Өтпе бизиң даламызға»
Тыңланбады. Бүгін келип,
Жау дәрьядан берман өтті.
Хә демей-ақ салды бүлик,
Ис бағыты қырын кетти.
Ал, мине, биринши урыстың –
Мәккар урыстың қурбанлары,
Көз алдында Тумаристиң
Ессиз улы, қыранлары
Елес берип ийип басын,
«Кешир ана» деп турғандай.
«Жайылмасын қара шашың,
«Бол мәрдана» деп турғандай...
Патша хаял соң-соң барып,

Бойын бийлей баслады ол.
Алтын эребегин алып,
Эташтанға таслады ол.
Үй толы журт - кәткудалар,
Сәркардалар өрре турды.
(Бул дәстүрди билер олар)
Җәммеси сыртқа жуўырды.

Жасыл түсип, курт геўлеген
Қасында бир байтеректиң
От жағылып, журт гүўлеген
Қушағында ыза кектиң.
Әрўақ шақырып ғарры порқан,
Гүбелектей отқа урар.
Зикир салып дуў аламан,
Массагетлер ойын қуарар.
Тым - тырыслық шөкти бирден,
Қулаққа урған танадайын.
Қалың қурда орта жерге
Турды келип патша айым.
Ақ гиреўке, алтын қамар,
Жарқ-журқ етер дуўлығасы.
Көзінде жуп жұлдыз жанар,
Сұлыўлықтың нур тулғасы,
Күн перзенти нурлы Эташ –
Оттың пийри жалын атып,
Түнге қарсы ашып саўаш,
Турды оны жақтылатып.
«Киндик қаным тамған далам,
Ана журттың топырағы!
Бийопалық етсем саған,
Көзимди қус шоқығаны...»
Деп ай жүзли арыў патшам,
Жалаңашлап оң сийнесин,
Бир шаланы алып оттан,
Күйдирди ол ақ мәммесин.
Ант еди бул қорқынышлы
Айқасарда өмир-өлим,
Журт сезип бир уллы күшти,
Зор шайқасқа буўды белин.
«Ўа, патшайым, Қуяш қызы!
Жолың болар, қара эне,
Тиштриа³⁰ - бақ жұлдызы
Ақ ат болып шықты және»
Деп қол былғап ғарры порқан,
Отқа түсип өлип кетти.
Зикир салып топ аламан,
Таң атқанша ырым етти...

³⁰ Тиштриа – Сириус жұлдызы. Әййемги азиялылар оны кийели деп санаған. И.Ю.

Айдарлы тууы теңселип,
 Шықты жолға массагетлер.
 Жоллар сегбирин еңсерип,
 Қылды жанға қысыўметлер.
 Нар қамыслы жағаларда
 Көп ғаўданлы көллер қалды.
 Адам бармас атаўларда
 Паналасып еллер қалды.
 Жер қайысқан қалың ләшкер,
 Аң бездирди ат дүсирлеп.
 Алды таўға минсе сәске,
 Арты түнде жүк түсирген.

Бурқыратып жуўсан ийисин,
 Шаңғыттан күн көзин басты.
 Қан сасықлы той күсеген
 Қара қузғын ғақылдасты.
 Түлки жортпас түнейлерден
 Түнде кетип барар олар.
 Қарсақ жортпас қалыңлардан
 Қалғып кетип барар олар.
 Үш күн жүрип, Үркер бата
 Жетти Өгиз өткелине.
 Отты жағып қатар-қатар,
 Ат отлатты шеткериге.
 Бул ақшам тынығып жатты,
 Ер дастанып, қылыш қайрап, -
 Таң алдында жети атты
 Қурбанлыққа шалды сайлап,
 Арты дәрәя, алдында таң,
 Шығар күнге жүзин берип,
 Патша артынан барлық адам
 Табыныўға турды келип.
 Сөнди Шолпан - таң жұлдызы,
 Көрип уллы Күннің жүзин.
 Күн келбетли сахра қызы –
 Тумарис баслады сөзин:

«Гүлдир - гүлдир киснеген,
 Алтын жүўен тислеген
 Ат жолына садаға,
 Мийримли Қуяш, қоллайгөр,
 Жүйрик Қуяш, қоллайгөр!

Қамысы нуўлы көл берген,
 Селеўи семиз шөл берген,
 Гүркиреп Гүлдирмамасы,
 Аспанда пөстек сабаған,
 Мийримли Қуяш, қоллайгөр,
 Сақый Қуяш, қоллайгөр!

Асығы пүтин ақ серке
Қой басласын қотанда.
Белдеуде киснеп тулпар ат,
Сүринбесин жортқанда.
Мийримли Қуяш, қоллайгөр!
Жүйрик Қуяш, қоллайгөр!

Ошағымызда от сөнбесин,
Бәле-қада келмесин,
Атымызға туяқ бер,
Тәнимизге куұат бер,
Мийримли Қуяш, қоллайгөр,
Қахәрли Қуяш, қоллайгөр!

Бийигин көрсет таўлардың,
Еңсесин көрсет жаўлардың.
Абырай берсең - улыстан,
Әжел берсең - қылыштан.
Оттан, суудан асыра,
Тынышлық - ошақ басына.
Мийримли Қуяш, қоллайгөр!
Нурлы Қуяш, қоллайгөр!»

5

Күнге сыйынып таң атырып,
Тумарис ай мәрди майдан
Шақырды да қас батырын,
Былайынша бердн пәрман:
- Қасыңа үш жигит алың,
Шайла жолға сен өзинди.
Анаў залым шахға барып,
Жеткиз мына бир сөзимди:
«Әй, қан қумар Кәйхысраў,
Жетистим деп масайрама.
Қан төгийге қунықса жаў,
Қан ийисине басы айналар,
Жеңгениң жоқ улымды сен
Мәртлик саўаш майданында
Қой хийлепаз жолыңды сен.
Еркеклигиң қай жағыңда.
Жүзимнің сол жаўыз суўы,
Ишсең, естен тандырады.
Ақыл-хушты бастан қуўып,
Айтқызар көп сандырағы.
Сол нәлетий суўың менен
Алданыпты ессиз балам.
Тырнақ асты уўың менен
Жазылмас дәрт салдың маған.
Қаннан басқа хеш нәрсени
Ишер күнің жоқ па енди?

Қанның усы төгилгени
Жетер – жетер. Тоқта енди.
Қолға түскен ләшкеримнің
Тирилерин қайтар берман.
Бағларында өз елиннің
Жатпайсаң ба сүрип дәуран.»
Турмасаң бул тәуеллеге,
Ертең оған зар боларсаң.
Сауда салып сау геллеге,
Дәртке сазыуар боларсаң.
Массагеттің уллы тәңири –
Күн хаққына ант ишейин:
Тойғызаман қанға енди
Тойымсыз көзиңди сениң».. .
Шапқыншылар кетти шауып,
Шаң бурқырап шықты көкке.
Қәйхысрауға айтты тауып,
Шах ғарқылдап күлди текте...

6

Массагетлер өз патшасын
«Күн қызы» деп санар еди,
Шынында оның анасы
Қарапайым хаял еди.
Қарапайым деу де қыйын,
Ол да патша еди билсең,
Өмірден көп алған сыйын.
Ертектей - ау айта берсең:
Адамзаттың арыу ярымы –
Тиришиликтің аналары!
Еркеклердің сүм, залымы
Жаныңызды көп жаралады.
Ертек емес, тарих гүя
Ертеде қыз уақтыңызда
Еркеклерди сиз бир жола
Жүгинткенсиз тахтыңызға.
Турпайы күш келе – келе
Табынған алдыңда қулап.
(Сол тырнақ ашыуын еле
Кек тутып жүр көплер бірақ...)
Ол да аздай, қызлар хәтте
Безип еркек атаулыдан,
Патшалық тах қурып шетке,
Өз алдына отарлаған,..
Хаял - қыздың жер титреткен
Патшалығы, я афарин!
Ким сизлерге илаж еткен,
Тил бириктірсеңиз бәрің?...
Сұлулықтың сол патшалығын
Талай шайыр тәрийип еткен.
Шын йошланып мен де бүгин,

Жырлар едим оны әлбетте.
Бирақ, ярсыз, муҳаббатсыз
Турмыс па сол, айт шыныңда?
Ошақ - отсыз, қус - қанатсыз
Не мәни бар, айтшы бунда?
Мықлы төсин жар таслардың
Жатбаса көк толқын шарпып,
Я жамғыр, я булақлардың
Суы жерге сиңбей балқып;
Қуяш түсип, гүл көгермей,
Хәрре қонбай гүлден гүлге,
Дарақ сырғып мийға бермей,
Қандай сән бар бул өмирде?
Көл сулыы ақ қуы қус та
Жубы менен жарасықлы...
Патша хаял да турмыста
Бара-бара буны уқты.
Дәстүр атлап, одағайлап,
Антын бузып абайсызда,
Қоңсы патша менен «ойнап»,
Ана болып қалды қызға.
Көз тасалап, тауға кетип,
Буғаз кийик пенен бирге
Тууды да ол, хийле етип,
Қызын қалдырды үңгирде...
Дәрьяда муз жети қатып,
Жети рет өпепек шықты.
Жүрсе қызлар кийик атып,
Көрди дүзде бир қызықты:
Көп кийиктің арасында
Қара шашы көзге түсип,
Жети жаслар шамасында
Бир қыз барар желдей ушып.
Қуып жүйрик - атлар менен,
Қызлар қызды ушлап алды.
Ах, қуыаныш бул не деген!
Патшасына алып барды.
Сезсе де ана жүреги,
Патша сыр бермеді бирақ,
Күймеген шеп емишеги
Ийип кетти мисли булақ.
«Сулыұларым, алғыс сизге!
Түсимде кеше Күн тәңирим
Бир қыз үәде еткен бизге...»
Деп аймалап сүйди гүлин.
Ұа, Тумарис! Есиңде ме,
Ержеткенше көнбей үйге,
Дүзге қашып, кийіклерге
Кетер едиң гейде - гейде?
Аш бүркітті сары жайдан
Мүлт кеткізбей атар едиң,
Қақтың суыын ишип сайдан,

Жулдыз қарап жатар едің.
Дүз көрген дәй жүреклигің,
Туұған ай қас - қабақларың,
Кийик минез үркеклигің,
Кийикше тик аяқларың, -
Билдим, мийрас болып ғарез,
Қызларына кең даланың,
Жәйран жүрис, кийик минез
Сен арқалы дарығанын...
Бир күни қыз күни бойы
Әдетинше дүзге қашып,
Жүрди шөлде қурып ойын,
Кийик пенен қуғаласып.
Кеш түскенде бир терекке
Шықты да ол кетти ұйықлап,
Таң алдында оны хәкке
Оятып тур шықылықлап.
Нәзер салса, кийик аңлып,
Аш жолбарыс жатыр жерде.
Қыз үстине түсти ғарғып
Хәм семсерин урды бирден.
Жараланған жабайы күш
Қызға асылып жанталасты.
Сай бойында қызды урыс,
Көзлер жанып қанталасты.
Сол мәхәлде жыртқыш аңға
Бир оқ тийди сары жайдан.
Жолбарыс өлди табанда,
Қыз карады болып хайран.
Бир жигит тур күлимлеген.
(Патша қызы бурын соңлы,
Қандай мақлуқ «еркек» деген,
Билмейтуғын еди оңлы).
Дәслеп үрkip, соң жуғасып,
Бойы үйренди көп узамай.
Кеўлинде бир күн қуяшы –
Татлы сезим оянғандай,
Тана мүйиз көкиректе
Ышқы оты лаўлап кетти.
Дүзде екеўи аўнап шөпке,
Қызық пенен күнлер өтти.
Тобылғы сай жағасында
Бир күни жигит айтты оған:
«Енди, жаным, ырасында
Өмир сүриў қаўипли саған,
Қызыл түлкиниң қуйрығын
Қойныңда жасырып болмас,
Патша анаң ертең бир күн
Сезсе сени аман қоймас.
Сол ушын мен ерлигимди,
Қудиретимди көрсетемен.
Қызлар патшалығын енди

Қыйратаман, жоқ етемен», -
Деп ол қырық күн урыс салып,
Жеңіп қызлардың патшасын,
Қызын хаяллыққа алып,
Енесинің кести басын.
Тумаристің сүйген яры,
Сөйтіп, зулым болып шықты.
Ериў - қатын зарлап бәри,
Жети жыл журт сендей ықты.
Ғазепленип жәмлеп күшин,
Қуртты оны журт бирақта
Хәм күн қызы Тумаристи
Отырғызды алтын тахқа.
Соннан берли массагеттің
Пышығына хешбир душпан
Пыш дей алмай жыллар өтти,
Төгілмеді далада қан.
Қудамдалы қоңысылар –
Хорезмийлер, сағдий, сақлар
Барыс - келис қылып олар,
Мал көбейтип, егип бағлар,
Көл бойында шаўып тайлар,
Ырыс артты, жаўлар қашты.
Қой үстине боз торғайлар
Жумыртқалап, уяласты,
Енди тыныш елге мына
Жаўыз шах ойран салажақ.
Бул уллы суў, бул кең дала
Көрмеген бир урыс болажақ...
Дәрьяның оң жағасында,
Массагетлер даласында
Еки ярым мың жылдай бурын
Болды усы қанлы қырғын...

7

Тарийхтың ядында сол күн:
Байдақ-байдақ шаңға илесип,
Құдиретли еки толқын
Келе берди гүрилдесип.
Хәм түпсиз бир туңғыйықтан
Гүңиренгендей жаман даўыс,
Қулақ питип қым - қуўыттан,
Ләрзем берди таўлар алыс.
Урыс, урыс! Әжел тойы.
Қасарысқан қос әйдарха,
Шаңғытысып келген бойы
Бирин - бири шайнар дәрхал.
Сур жебелер зырлап ушып,
Жарқ - журқ етер айбалталар.
Биреўлер ат жалын қушып,
Биреў кан қақырып барар.

Әжел жүримнен пай алар,
Хийле күштен қашып урысты,
Жылан баслы желмаялар
Адам киби асылысты.
Гүзги таңды қаплап тозаң,
Қылыш, қалқан шақмақ шақты,
Ат жығылып омақазан,
Жолақ - жолақ қанлар ақты.
Қаңылтақ ер тақым ғайзап,
Жүрек толды қанлы кекке.
Ақ сүңгили суық найза
Сүңгир ыссы көкирекке.
Қорамсаққа қол жуыыртып,
Пиядалар тартты садақ.
Ақ семсерлер сауыт жыртып,
Дойырлар жүр әжел қадап.
Атлар баспай адам лашын,
Қаймығысып, киснер қатты.
Жау менен жау жағаласып,
Бирин - бири урып атты...
Тур бәлентте такаббыр шах,
Сайлы ләшкер әтирапы.
Буйрық күтип турар қоршап
Хайяр Крез - сатрапы³¹.
Исенім зор, қуаты мол,
Жауды жедиу оған таң ба!
Бир ишарат пенен-ақ ол
Айдап атты қан майданға:
Дүркин - дүркин ләшкерлерип,
Гә, ассир, гә вавилоннан
Жаллап алған нөкерлерин,
Ұделерди берип молдан...
Бирақ, мынау урыстың түри
Болып шықты басқашарақ.
Ләшкериниң үштен бири
Қашты кейин, туулар қулап.
Үш күн өтпей сынып сағы,
Үш мәртебе басқы тауып,
Қосымша күш сорап тағы,
Шапқыншылар келди шауып.
Шах зәхәрли мыйық тартып,
Минип қайтадан қахәрге,
Бир қол силтеп берди тәртип
Пил бағыушы дербиклерге,
Кетти пиллер өңкеңлесип,
Не дус келсе женшип бәрин,
Бир бәлемат - келер көшип,
Салпылдатып кулақларын.
Қардай жауған сур жебелер
Шыбын шаққандай одарға,

³¹ Крез – Ливия патшасы.

Пил көрмеген сахрайы ел
Албырасты бул сапарда.
Фарсылар гернайын шертип,
Жеңис сазын шалды мине.
Массагетлер жаўды ертип,
Шегинисти шөл төрине.
Үш күнлик жол артқа салып,
Аттың басын тарттыдағы,
Қуўған жаўды күтип алып,
Қайта саўаш қурды тағы...

8

Өгиз суўдың гөне аңғары
Бир заманда бурқып аққан.
Жағада тур шел мазары,
Батар күнге муңлы баққан,
Кишкене таў жырасынан
Жылан кезли жылжып булақ,
Қалың шатлық арасынан
Мөлдирер көз жасын булап.
Сай бойында солқым шыбық –
Нарттай қызыл тобылғылар.
Қырғауыллар қашар буғып,
Сары селеў шөп ырғалар.
Ат көтермей суўдан басын,
Ишер аўызлығы менен.
Қушақлап бир қабир тасын.
Жатыр биреў. Бул қим екен?
Тумарис ғой бул жатырған,
«Анажан» деп гүбирленип,
Бул жер бәри ысық оған
Усы жерде кийик емип,
Қуралайлар менен шапқан.
Бунда ол дүньяға келип,
Бунда ол мухаббат тапқан.
Хаял патша уйықлар бунда,
Жаўыз күйеў кескен басын.
Тас кушақлап бас ушында,
Қызы бүгин төгер жасын.
Тас сүүретлер - тас хаяллар
Деп турғандай күлип оған:
«Қол көтермес аўыр шоқмар
Белге илип не бар саған».
Туў төменде, шаң астында
Даўам етер қара қырғын.
Гә жақынлап келип бунда,
Гә серпилер қанлы толқын.
Сүйип - сүйип қабир тасын,
Тумарис орнынан турды.
Жыйнап барлық сәркардасын,

Таң атқанша кеңес курды.
Таң алдында Шолпан туўып,
Жетти жаңа күн хабары.
Ақ булаққа бетин жуўып,
Тынық суўдан ишти бәри.
Тумарис ақ саўыт кийип,
Ләшкерин турғызып сапқа,
Секиргендей ақша кийик,
Минди ғарғып Ақ боз атқа.
Ақ дүбелей арқасынан
Қозғалып бир қара куйын,
«Ақшолпан!» деп салып уран,
Ақтарылды уллы жыйын.
Еки булыт, еки думан
Таў басында қосылғандай,
Бул урысты көрген адам
Түсинде де шоршынғандай.
Қоллар қолға, атлар атқа
«Мен аламан» деп барады.
Ысқырысып оқлар оққа,
Көзлер көзди жеп барады.
Адам жойтқан адам түрин,
Топыраққа қан қарысар.
Өмир, өлим бири - бирин
Ат үстинен аўдарысар...
Тоба! Қой бул адамларды.
От пенен, суў, кек хәм мийрим
Оның көкирегинде барды.
Жаралғалы берли бәлким.
Адамлардан адам туўып,
Дүньяға да келтиреді.
Абыл қашса, Қабыл³² қуўып,
Адамды адам өлтиреді,
Адамға адам сыртпақ болып,
Адамды адам қыйнап атар.
Адамды адам қуртпақ болып,
Жаў - жарағын сайлап атар...
Урыс болса турыс болмас,
Урыстың бар мәңги заңы.
Қурбаны жоқ урыс болмас,
Ол өмирдің бас душпаны...
Жахангирлер - басқыншылар!
Шегирткедей әлимсақтан
Урығы бир мақлуқсызлар,
Урыстан йош, ләззет тапқан,
Күніңиз жоқ, жумыры жерди
Тыйық салып бөлиспеген.
Ураныңыз: «елге елди
Жаўластыр хәм белис» деген.
Түрли жолдан түрли ўақта

³² Абыл, Қабыл (инжилде Авель, Каин) Адам ата, Жаўа енениң балалары (И.Ю.).

Барасызлар сиз әлбетте,
Гириптарсызлар бирақта
Бәриңиз бир ақыбетке...
Ал, не болды, хәдден асып,
Тыныш елге топылған жаў?
Қан сасыған адам лашы,
Кең далада жатыр анаў.
Ал танып көр, кимлер жатқан.
Жантақ түбин қаны жуўып?
Сәркарда ма қудай атқан,
Келген даңқ хәм дүнья қуўып?
Я дийқан, я гүлалшы ма.
Зорлап урысқа айдалған?
Я биреўдиң жалғызы ма,
Жесир ана, яры қалған?
Фарсы ма, ол анаў жерде,
Көзин ғарға шоқып кеткен?
Массагет пе, туўған елге,
Көкирегин қалқан еткен?
Ким болса да бул майданға
Келген алыў, атыў ушын.
Келмеген ол батып қанға,
Дүзде бүйтип жатыў ушын...
Қыйда - қыйыс баўдай адам,
Жарлы ма ол бай ма енди, -
Бәри бир. Ал, қоразланған
Жахангир шах қайда енди?...
Массагетлер көп қыдырып,
Қәйхысраўдың тапты лашын,
Сақалынан ушлап турып,
Тәннен кесип алды басын.
Көкирегінде өткир пышақ,
Урған оны қайсы батыр?
Қапталында жайып қушақ
Қулақсыз массагет жатыр,..

Тумарис тур қыя таста,
Сүйенип ақ найзасына.
Қан, тер қатып қолаң шашқа
Қарар қанлы даласына,
Каралай өшкен дийдарын
Түрли тыйық тилкимлеген.
Билгенлер дер «мың афарин»,
Билмегенлер «бул ким» деген.
Ал төменде дегиш таслап,
Геўлеп қумлақ жағаларын,
Дәрья ағып тур халласлап,
Дегендей: «хай, арман барың!
Барың, исим жоқ сиз бенен,
Қырылысасыз бунша келип,
Тек биз тулға - ўақыт хәм мен,
Басқанлар кетесиз өлип».

Бирақ, қулақ аспас адам.
Ағын суудан ишер қанып.
Жағаға шығып қайтадан,
Сөйлер хәм ол ызалаиып:
«Хәй келгенди жахангир шах,
Не жаўызлық етпедиң сен.
Өзиңнен басқалар ақмақ
Хәмде осал деп бе едиң сен!
От ишинде темир қызса,
Темир менен алар болар.
Биреў басқаға гөр қазса,
Өзи түсип қалар болар.
«Бир аш қурдым болар екен
Адамның көзи. Бирақта, -
Ақыры ол толар екен
Тек бир қысым топыраққа.
Лебизимди алып еске,
Тойғызайын қанға сени»
Деп қан толы қара меске
Тығып жиберди геллени...

Табан тиреп өз даласына,
Массагетлер - шөл барысы, -
Уллы дәрья жағасында
Турды сөйтип қасарысып.
Жаға емес, бул - тарийхтың,
Босағасы белес - белес.
Дала емес, бул - халықтың
Тағдири еди берген елес.
Күн шығыста қанлы жийек
Бир кәмески жақты жатар.
Аржағынан қулан ийек
Уллы үмит таңы атар.

1969-1970 жыллар.

МАЗМУНЫ

Қосықлар

Сондай бир ел мениң еншиме тийген.
Бир адамды бир адам.
Қарақалпақты көп мақтама көзимше.
Шайыр (М.Ю.Лермонтовқа).
Несибең ақ болсын қысқы даладай.
Атлар.
Әмиў жағасында жайнап турарсаң.
Әжинияздың монологи.
Сорша (сонетлер).
Ташкентли шайыр досларыма.
Мен пахтакеш халықпан.

Өмиўди атлаған жолларың сениң.
Секретарь.
Дала
Гедейлик
Пошша торғайға
Және Жәйхун болып ақтың да келдиң.
Сәўбет (С.Ералиевке).
Аяз кала.
Көл бойында.
Ғаррылар.
Кулпы тастағы жазыўлар ...
Төртликлер.
Бир гезлери Бердақ журген жерлерде.
Ақ алтынлы елдиң ақсақаллары.
Санат.
Соң көлде.
Мен сүйемен қырғыздың Ала таўын.
Нарын.
Аларша.

Поэмалар

Дала әрманлары.
Актрисаның ығбалы.
Гилемши хаял ҳаққында ҳақыйқатлық.
Жолдас муғаллим.
Ески фонтан ертеги.
Тумарис.

На каракалпакском языке
Ибрагим Юсупов
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИИ

II том
(стихи и поэмы)

Издательство «Каракалпакстан»
Нукус - 1979
Редактор Б. Каипназаров
Техредактор Д. Өтегенов
Художник К. Нажимов
Корректор Б. Файзуллаева
Худ редактор И. Қыдыров

ИБ № 703

Терийге берилген ўақты 4/IV.1979 - жыл. Басыўға
рухсат етилген ўақты 24/VII.1979 - жыл. Қағаз форматы
70x108/ 1/32. Көлеми 9,125 баспа табақ 12,77 шәртли
баспа табақ. 10,0 есап баспа табақ. РК 30022. Тиражы
7000. Баҳасы 1 м 40 тийин.

«Қарақалпақстан» баспасы, Нөкіс қаласы, К. Маркс көшесі, 9.

ҚКАССР баспа, полиграфия қәм кітап саўдасы ислери бойынша басқармасының «Правда»ның 50 жыллығы атындағы Нөкіс полиграфкомбинаты. Заказ 378.